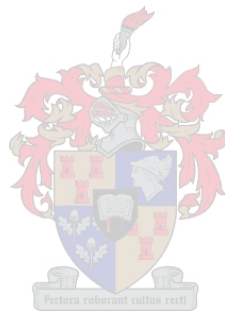

Taal, Kultuur en Konflik in die Karoo: 'n historiese gevallestudie van blanke konflikte op Graaff-Reinet, circa 1904-1928.

Deur:

Petrus de Klerk Malherbe

Tesis ingelewer ter voldoening aan die vereistes vir die graad Magister in die Lettere
en Wysbegeerte (Geschiedenis) aan die Universiteit van Stellenbosch.

Studieleier: Prof. Bill Nasson

April 2014

VERKLARING

Deur hierdie tesis elektronies in te lewer, verklaar ek dat die geheel van die werk hierin vervat, my eie, oorspronklike werk is, dat ek die alleenouteur daarvan is (behalwe in die mate uitdruklik anders aangedui), dat reproduksie en publikasie daarvan deur die Universiteit van Stellenbosch nie derdepartyregte sal skend nie en dat ek dit nie vantevore in die geheel of gedeeltelik, ter verkryging van enige kwalifikasie aangebied het nie.

Handtekening

Datum

OPSOMMING

Die mikpunt van hierdie navorsing is om 'n spesifieke periode in die geskiedenis van die histories belangrike Karoodorp, Graaff-Reinet te belig. Die belangrikheid van die periode onder bespreking lê opgesluit in die feit dat Graaff-Reinettters in daardie tydperk in 'n reeks sosiaal verdelende konflikte gewikkel was wat die samelewing op 'n rassegrondslag verdeel het; die konflik was gebaseer op 'n individu se taalgebruik van hetsy Afrikaans of Engels. In die periode ná die Anglo-Boereoorlog het 'n Afrikanernasionalistiese tendens 'n houvass gekry op Afrikaanssprekendes op Graaff-Reinet en dit het hulle genoop om in alle erns die oorheersing van 'n Imperialistiese Britse sienswyse in die samelewing teen te werk. Dit het behels dat die belangrikheid van Afrikaans vir Afrikaanssprekendes belig is teenoor die Imperialistiese Ryksgesindes wat weer Engels as die summa summarum van tale aangevoer het. Hierdie twee groepe taalgebruikers het op etlike terreine vir mekaar die letterlike en metaforiese stryd aangesê: ondermeer in die politieke speelterrein op die dorp sowel as in die opvoeding van leerders en met die samestelling van skool- en afdelingsrade. Buiten die konflikte tussen die Afrikaans- en Engelssprekendes wat op hierdie verskillende terreine belig gaan word, kyk hierdie navorsing ook na die voorkoms van taalkonflikte binne Afrikanerkringe self en hoe dit tot uiting gekom in die keuse van 'n taal by godsdiensbeoefening op die dorp. In kort fokus hierdie tesis dus op die voorkoms en opbou van Afrikanernasionalisme op Graaff-Reinet in veral die tydperk ná Uniewording, maar dit kyk ook op 'n wyer vlak na die onderliggende sosiale tendense wat deur die dekades heen op hierdie relatief klein Karoodorp gemanifesteer het.

SUMMARY

The aim of this research is to develop a specific period in the history of the historically important Karoo town of Graaff-Reinet. The importance of the period under discussion lies in the fact that during the period in question, Graaff-Reinnetters engaged in a series of socially divisive conflicts that divided the society on a racial basis based on an individual's use of either Afrikaans or English. In the aftermath of the Anglo-Boer War, an Afrikaner nationalistic trend established a foothold on the Afrikaans speaking population of Graaff-Reinet and forced them to counter the dominance of an Imperialist and British viewpoint that had been dominant in society up to that point. This was done by fighting for the importance of Afrikaans as a language as opposed to English. These two groups of language speakers engaged in a series of literal and metaphorical frictions within different sections of society, including on a political level well as in the education of students. Apart from the conflicts between the Afrikaans and English speaking population, this research will also examine the occurrence of conflicts within the Afrikaans community of Graaff-Reinet regarding the loaded decision about what language to use from the pulpit. In short this research examines the origin and development of Afrikaner nationalism in Graaff-Reinet during the period after Unification, but more than that and on a much deeper level it also looks at the social tendencies that manifested itself within this relatively small and rural Karoo society.

BEDANKINGS

Dit is nodig om 'n spesifieke groep mense uit te lig en te bedank vir hulle bydraes in die skryf van hierdie tesis:

- Dankie aan my ouers vir julle konstante bystand en hulp. Sonder jul insette was hierdie werk nie moontlik nie. Julle is beide 'n onuitputbare bron van liefde en kennis.
- Dankie Bill Nasson vir jou uitmuntende promotorskap, wysheid, raad en insette.
- Dankie Landi vir jou konstante motivering en gewilligheid om na my frustrasies te luister en dat ons mekaar die moed kon inpraat om te weet ons sál dit reggekry; en ons het.
- Dankie Anziske en al die personeel van die Graaff-Reinet Museum wat my toegelaat het om te kom en gaan soos nodig tussen die magdom inligting in die museum se argiewe.
- Dankie aan al die ander instansies wat my toegelaat het om in stowwerige kamers te gaan rondkrap opsoek na iets van waarde vir hierdie tesis.
- Dankie ook vir my susters, vriende en familie wat altyd gevra het hoe die skryf van die tesis vorder en moontlik regtig opgelet het toe ek probeer verduidelik het waarom dit gaan.

INHOUDSOPGAWE

	Bladsy
<u>Verklaring</u>	i
<u>Opsomming</u>	ii
<u>Summary</u>	iii
<u>Bedankings</u>	iv
<u>Hoofstuk 1:</u> <i>Inleidende aspekte rakende konseptualisering, teorie, historiografie en metodologie</i>	7
<u>Hoofstuk 2:</u> <i>Die groei en ontwikkeling van Graaff-Reinet: 'n historiese agtergrond van sy ontstaan en die oorsprong van sy taalkonflikte</i>	26
<u>Hoofstuk 3:</u> <i>Graaff-Reinet tydens die tussen-oorlogse periode, die Eerste Wêreldoorlog en daarna</i>	57
<u>Hoofstuk 4:</u> <i>Die groei en ontwikkeling van tweetalige onderwys op Graaff-Reinet</i>	89
<u>Hoofstuk 5:</u> <i>Taal as faktor in die kerklike moeilikhede op Graaff-Reinet</i>	124
<u>Hoofstuk 6:</u> <i>Naskrif, die situasie in Graaff-Reinet vandag en gevolgtrekking</i>	168
<u>Bronnelys</u>	180

HOOFSTUK 1

Diep in die hinterland van die Kaapkolonie is daar in 1786 'n nuwe landdrosdistrik byname Graaff-Reinet geproklameer. Hierdie distrik het gegroei en ontwikkel om kort voor lank bekend te staan as 'n ware "Poort na die Noorde" vir reisigers na die verdere binneland van die Kolonie. Graaff-Reinet was altyd afgeleë van die res van die Kaapkolonie se landdrosdistrikte en veral vanaf Kaapstad. Vandag is Graaff-Reinet sowat 250 km die binneland in vanaf Port Elizabeth. Dit het egter so gebeur dat vanweë sy isolasie die dorp op in 'n byna eiesoortige wyse ontwikkel het wat dit in sommige aspekte uniek maak wanneer dit vergelyk word met ander dorpe wat min of meer in dieselfde tyd gestig is. Hierdie studie stel die uitdaging om te kyk na een só 'n unieke ontwikkeling op Graaff-Reinet, naamlik die kwessie rondom taal en kultuur.

Daar sal geïllustreer word hoe Graaff-Reinettters van die begin jare af beskou kan word as 'n buitengewoon hardnekkige samelewing, so afgesonder van die res van die Kolonie dat die dorps- en distriksbewoners as 't ware as 'n aparte volk of nasie bestaan het. So het dit dan ook gebeur dat Graaff-Reinettters in protes teen amptenary en, in hulle oë, die onnodige eedswering aan Groot-Brittanje, 'n eie onafhanklike Republiek van Graaff-Reinet in 1795 afgekondig het. Die Republiek het nie die jaar enduit gemaak nie, maar die blote feit dat die inwoners en bewakers van Graaff-Reinet gewillig was om tot só 'n stap oor te gaan, illustreer vroeg reeds met watter gees van eiewysheid enige navorsing oor Graaff-Reinet mee te make kry.

1. Inleidende aspekte rakende konseptualisering, teorie, historiografie en metodologie

Konseptualisering en vooruitsig

Mills skryf in haar huldeblyk aan Graaff-Reinet en sy mense dat:

The first inhabitants [of Graaff-Reinet] and their decedents were noted for their sturdy spirit of independence, combined with a strong aversion to submit to a form of Government, which they found not only corrupt but lacking in

administrative justice...Their agitations went beyond the mere wordy protest and developed into active turbulence...¹

Net soos in die beginjare van die dorp se geskiedenis waarna Mills hierbo verwys, kan hierdie woorde egter maklik ook van toepassing gemaak word op die turbulente periode waarna hierdie studie gaan kyk, naamlik die periode ná die Anglo-Boereoorlog, maar voor die uitbreek van die Groot Depressie.

Dit was dan juis in hierdie tydperk wat die metaforiese pot van verdraagsaamheid tussen die twee dominante kultuurgroepe op Graaff-Reinet begin oorkook het. Die mikpunt van hierdie studie is nie om te skryf oor letterlike oorloë en gevegte nie (alhoewel sommige wel genoem word), maar om eerder te kyk na die sielkundige oorlog wat Graaff-Reineters met mekaar gevoer het oor taalkeuses en die gebruik daarvan. Daar is etlike insidente tydens hierdie periode in die dorp se geskiedenis waar 'n assosiasie met 'n taal jou in 'n bepaalde kamp geplaas het, teenoor die gepaardgaande assosiasie van 'n ander taal. Ons kry dit byvoorbeeld in die gebruik van Engels in die raadskamer van die nuutgeboude Middellandse Hospitaal in die vroeë 1920's. So ook die ontevredenheid onder Afrikaanse-ouers oor hulle kinders nie in hulle moedertaal onderrig kan word by Graaff-Reinet se twee groot skole rondom die Uniewording nie. Die struwelinge oor gelyke regte vir moedertaalonderrig in die laer klasse lei tot 'n volskaalse wegbreek van Engelssprekendes juis uit protes dat Afrikaans (oftewel Hollands) nou dalk in die skole ingesluit gaan word.

Benewens die struwelinge in die skole en rade (so ook die skoolrade), het daar ook op 'n politieke front duidelike skeidslyne voorgekom i.t.v. politieke ondersteuning en die implikasies daarvan. Voor die uitbreek van die Eerste Wêreldoorlog, het Graaff-Reinet se Afrikaners hulle in 'n politieke dorsland bevind. Dit was vir hulle moeilik om 'n eie spreekbuis te vind, beide plaaslik sowel as in die Nasionale Parlement. 'n Handvol verteenwoordigers vir Graaff-Reinet, soos byvoorbeeld G.H. Maasdorp, 'n sleutelpersoon in die politieke sfeer alhier, het 'n blywende indruk gelaat op die politieke geskiedenis van die dorp in hierdie tyd. Alhoewel hy aanvanklik 'n ondersteuner was van die Britte se stryd tydens die Anglo-Boereoorlog, het hy egter

¹ G.M. Mills: "Graaff-Reinet: A Tribute to its People" in *Offisiële Gids – Graaff-Reinet – Official Guide* (Graaff-Reinet, 1953), p. 9.

kort daarna 'n ietwat meer neutrale houding teenoor beide die Engelssprekendes sowel as die Afrikaners ingeneem.

Maasdorp se pogings tot vrede tussen die twee taalgroepe, ten minste op 'n politieke front, het beloop om van korte duur te wees. Na die totstandkoming van die Unie van Suid-Afrika in 1910 het die politieke speelveld begin verander. Landswyd het die Afrikaner begin herrys en 'n gevoel van nasionale trots het onderlangs ontstaan. Aanvanklik was dit nie soveel 'n houding van anti-Engels nie as dat dit eerder een van pro-Afrikaans-wees was. Politiese organisasie het in alle erns gevolg kort na die uitbreek van die Eerste Wêreldoorlog. Hierdie gebeurtenis het meer as enige ander in sy tyd of daarna verwarring vir die Afrikaner in landswye politieke kringe veroorsaak. Generaal Botha van die heersende Suid-Afrikaanse Party en sy aanvanklike partygenoot, Generaal Hertzog, het mekaar die stryd aangesê oor aspekte rakende die Unie se rol in die oorlog. Een van die belangrikste kwessies onder bespreking was of daar van die Afrikaners in die Unie verwag kan word om op 'n beginselgrondslag vir Brittanje te gaan veg in 'n oorlog wat op sigself niks met die Unie te make gehad het nie.

Weereens het dit op Graaff-Reinet gelei tot 'n groot konflik gebaseer op die taal wat jy praat. Vir die Engelssprekendes op die dorp het dit beteken dat hulle op grond van hul kulturele en sosiale agtergrond as afstammelinge van Brittanje in 'n oorlog gewikkel was. Diegene wat nie daardie kulturele agtergrond gedeel het nie, het die onregverdigheid van só 'n redenasie benadruk. Die aparte organisering van dié twee groepe was dus onvermydelik. Op sy beurt het die stigting en die spoedige oorwinning van die Nasionale Party opnuut kulturele konflikte op die gebied van taalgebruik in Graaff-Reinet laat ontketen. 'n Politieke affiliasie het net soveel gereflekteer wat jou algehele houding teenoor 'n saak was as wat jou taalgebruik geïmpliseer het.

Tog, as 'n persoon nou gaan let op taalgebruik en die konflikte wat daaruit ontstaan het, is daar geen groter gebeurtenis in die Graaff-Reinetse geskiedenis as die groot Kerkskeuring van 1927 om hierdie fenomeen op die dorp beter te illustreer nie. Die sterk ontwakende Afrikanernasionalisme en die twispunt oor oorlogsdeelname het die Afrikaners en die Britse Ryksgesindes in konflik met mekaar gebring op 'n

politieke front, binne raadskamers asook in die klaskamer. Toe die Afrikaner begin aandring op gelyke beregtiging vir sy taal was daar haas geen terrein in Graaff-Reinet waaroor daar nie onenigheid geheers het nie. 'n Persoon sou egter dink dat vrede op een terrein behoue sou kon bly, naamlik die terrein van godsdiensoefening. Hierdie aspek van veral die Afrikaner se leefwêreld was haas een van die belangrikste kwessies vir hom deur sy ganse bestaan.

Die stigting van die landdrosdistrik is gou opgevolg deur die stigting van die eerste Gemeente op Graaff-Reinet. Hierdie aspek van Christelike bevordering en godsdiensoefening het feitlik dadelik die middelpunt van Graaff-Reinettters se ontwikkeling, spiritueel sowel as kultureel, geword omrede ander vorme van opvoeding nog grootliks ontbreek het. Buiten die feit dat opvoeding feitlik vir 50 jaar na sy ontstaan niksseggend was nie, het die kerk só 'n belangrike posisie in die mense se lewens vervul dat dit vir hulle belangriker was dat hulle kinders aangeneem en voorgestel word in die kerk ten einde te mag trou en 'n diaken te word as om 'n goeie opvoeding te ontvang. Die Afrikaners van Graaff-Reinet, asook die ganse Kaapkolonie, was in murg en been Calvinisties godsdienstig en uitermatig konserwatief.

Dit is tog interessant dat die inwoners van Graaff-Reinet in die vroeë 1820's geneë was met die toetrede van die Skotse Murrays. Di. Andrew en Charles Murray het Graaff-Reinet vanaf 1822 tot 1904 bedien. Hulle was nog deel van lord Charles Somerset se verengelsingsbeleid waartydens hy Skotse Presbiteriaanse predikante rondom 1820 na Suid-Afrika laat kom het. Sy verengelsingsbeleid in die N.G. Kerk het egter slegs in 'n geringe mate geslaag. Baie sou later self verafrikaans en verdienstelike diens in die Afrikaner se kerk en skool lewer. Die Murrays was inderdaad nou betrokke by die Afrikaanse gemeenskap, maar alhoewel hulle nie ooglopend die Engelssprekende se saak bevorder het nie, het hul simpatie en steun ook nie by die Afrikanernasionalis gelê nie. Dit wil eerder voorkom of veral ds. Charles Murray die Afrikaner nie net tydens die Anglo-Boereoorlog polities en militêr wou pasifiseer nie, maar hy het ook daarmee aangehou tot en met sy uittrede in 1904.

Nadat die era van die Skotse predikante in Graaff-Reinet beëindig is, het nuwe predikante met 'n heelwat meer Afrikanernasionalistiese uitkyk na Graaff-Reinet gekom. Di. P.K. Albertyn (1906-1921), D.F. Malan (1913-1915) en B.B. Keet (1916-1920) het almal die gemeente gelei. Daar was egter in hierdie tyd, soos geïllustreer sal word, lidmate van die N.G. Kerk wat ook sterk onder die invloed van die Engelse imperialisme gekom het en nie met Afrikanernasionalisme – en veral nie met Afrikaans as kantseltaal – tevrede was nie. Tydens die Eerste Wêreldoorlog en die periode onmiddellik daarna het 'n landswye opbloeï in nasionalisme en die toetrede van Afrikaans (nie net in teenstelling met Engels nie, maar ook Hollands) 'n hewige politieke twispunt onder die Afrikaanssprekende gemeenskap van Graaff-Reinet geword. Heel voor in die koor was die ontevredeenes wat gevoel het dit is totaal onaanvaarbaar, ongeag die nasionale gevoel, dat Afrikaans as amptelike taal van die godsdienst in die N.G. Kerk aanvaar word. Hierdie persone, in die meerderheid ondersteuners van die Suid-Afrikaanse Party, het hul totale misnoeë met die situasie luid en duidelik in die vroeë jare van die 1920's te kenne gegee. Hulle sin vir eiewysheid het teen geen mag, owerheid of gesag teruggestaan nie. Toe na 'n heftige stryd tussen broeders van dieselfde gemeente, is daar in 1927 finaal besluit om van die moedergemeente weg te breek.

Dit is dan juis ook presies in kort waarna hierdie studie gaan kyk. Van die vrae wat gevra kan word, is hoe het taal en die verband tussen taal en kultuur die gemeenskap van 'n relatief klein, afgeleë Karoo-dorpie genoep om sover te ontwikkel dat dit alreeds lank voor die uitbreek van die Tweede Wêreldoorlog meer as enige ander plek in Suid-Afrika duidelik geskei was op 'n taalgrondslag? Hoe was dit om in Graaff-Reinet te woon en te werk as byvoorbeeld 'n Afrikaanssprekende met 'n simpatieke houding vir die Britse oorlogspoging? En tot watter mate het die uitstyg van individuele persone daartoe bygedra dat Graaff-Reinet daarin geslaag het om iets eerste te vermag wat ander dorpe tot op daardie stadium nog net van kon droom, naamlik twee totaal afsonderlike enkelmediumskole vir Afrikaans en Engels?

Aan die einde van die dag lê die belangrikheid van hierdie gebeure in Graaff-Reinet in die periode voor die Groot Depressie egter hierin opgesluit: dat hierdie dorp, nie Stellenbosch nie, nie Somerset-Oos nie, nie Swellendam of Colesberg nie, dit kon regkry om só 'n mate van individualisme te openbaar dat hierdie struwelinge rondom

taal enigsins toegelaat was om hier plaas te vind. Graaff-Reinnetters het seker gemaak die dorp staan sy stewels vol. Waar een groep gevoel het iets ontbreek, is daar iets daaromtrent gedoen. En dit is juis in hierdie opsig wat Graaff-Reinnetters verteenwoordigend van albei kante van die spektrum eintlik baie meer ooreenkomste geopenbaar het as waarvan die betrokkenes self bewus was. Of dit nou gegaan het om die regte van moedertaalonderrig of oor watter taal vanaf die kansel gepreek moes word; elkeen het sy opinie gehad en elkeen het seker gemaak sy opinie word gehoor. Sulke gevalle van onoorwinbare individualiteit as 'n kulturele groep – inderwaarheid 'n tipe volk – kan moeilik elders in Suid-Afrika gevind word.

Teoretiese agtergrond en beskrywing van begrippe

In enige studie is dit nodig om eers vooraf 'n stel sleutelbegrippe en konsepte te definieer sodat die leser nooit sal wonder presies wat met 'n woord bedoel word nie. Eerstens is dit nodig om te onthou dat die dorpsnaam “Graaff-Reinet” deurgaans in die studie gebruik word. Tensy anders vermeld, verwys “Graaff-Reinet” nie net bloot na die fisiese plek Graaff-Reinet nie, maar sluit dit ook die omliggende dorpies en gehuggies soos Adendorp, Aberdeen, Kendrew, Petersburg, Nieu-Bethesda en Letskraal in. Waar van toepassing het hierdie studie dus te make met die hele landdrosdistrik van Graaff-Reinet soos dit daar uitgesien het in die tydperk onder bespreking.

Dit is moeilik om die tydperk onder bespreking binne twee afsonderlike jaartalle te plaas, aangesien belangrike vooraf gebeure reeds met die dorp se stigting in 1786 saamval. Hierdie gebeure word in die volgende hoofstuk bespreek. Vir die doeleindes van waar die grootste hoeveelheid van “die aksie” plaasvind, kan die tydperk egter meer konstruktief afgebaken word as die jare ná die beëindiging van die Anglo-Boereoorlog tot en met kort voor die uitbreek van die Groot Depressie in 1929. Dit is egter problematies om “die uitbreek van die Groot Depressie” as daadwerklike baken te gebruik, want hierdie gebeurtenis het op verskillende stadia reg oor die wêreld, ook in Graaff-Reinet, plaasgevind. Dit sal dus beter wees om te verwys na die tydperk onder bespreking as tussen 1904 en 1928. Van daar dan ook die titel van hierdie studie: *Taal, Kultuur en Konflik in die Karoo: 'n gevallestudie van taalkonflikte op Graaff-Reinet, circa 1904-1928.*

In hierdie titel kom twee problematiese terme voor wat verdere verduideliking benodig, naamlik “taal”, “kultuur” en veral die verwantskap tussen die twee. In die woord “taal” is daar nie ’n besondere misterieuse kwaliteit opgesluit wat dalk van toepassing kan wees op die inhoud van hierdie studie nie. Waar daar na “taal” verwys word, is dit bloot met verwysing na die kommunikasiemiddel van die mens wat voortgebring word deur sy spraakorgane, maar inklusief ook van die skryfvorm daarvan. Volgens die *Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* kan “taal” meer spesifiek beskou word as die besondere, karakteristieke spraak van ’n bepaalde gemeenskap, groep of volk; in eie reg dus ’n kultuurvorm.

Dr. Marietta Alberts omskryf die woord “taal” in ’n meer wetenskaplike sin wanneer sy verduidelik wat presies van ’n taal ’n taal maak. Dit het te make met die standaardisering daarvan. Volgens haar voldoen ’n taal aan die algemene definisie van standaardisering wanneer daar ’n grammatika, spel- en skryfreëls, woordeboeke en terminologie in daardie taal beskikbaar is. ’n Standaardtaal is dus gekodifiseer en eenvormig. Tale verander egter, ontwikkel en word gemoderniseer en daarom is standaardisering ’n voortdurende proses.² Hierdie voortdurende verandering van ’n taal is ’n belangrike aspek om op te let wanneer daar in hierdie studie om die beurt verwys word na die tale Nederlands, Hollands en Afrikaans aangesien dit die breedvoerige verwantskap tussen die tale eenvoudig kan verduidelik.

Die mikpunt van hierdie afdeling is egter nie om ’n volledig geskiedkundige ontwikkeling van Afrikaans vanuit Nederlands weer te gee nie. Dit is egter nodig om te verstaan hoe daar deurgaans van Nederlands, Hollands en Afrikaans gepraat gaan word en wat eintlik met elkeen bedoel word. Aangesien taal dinamies is, is dit heeltemal natuurlik dat die woordeskat, spelling en skryfwyse van ’n taal sal verander. Hierdie veranderinge word weerspieël in die manier waarop veral die spelsisteem van ’n taal aanpas by die ontwikkeling van daardie taal. Gewoonlik bly die basiese spel- en skryfbeginsels onveranderd, maar taal ontwikkel en moderniseer en hierdie proses het gewoonlik ’n invloed op die spelling en skryfwyse daarvan.³ Min ander tale het juis hierdie ontwikkeling ondergaan in so verre as wat dit met Afrikaans die geval was.

² M. Alberts: “’n Woord van AFRILEX” in Lexikos 14, African Association for Lexicography, 2004, p. xii.

³ *Ibid.*

Dit word vandag algemeen aanvaar dat die Afrikaanse taal soos wat dit vandag verstaan, geskryf en gepraat word 'n direkte uitvloeisel is van die Nederlandse taal. Nederlands is alreeds in 1652 vir die eerste keer amptelik in die Kaapkolonie in gebruik geneem en was tot en met die oornome van Brittanje in 1795 en weer in 1806 die aanvaarde gebruiks- en bestuurstaal van die Kolonie. Hierna het 'n periode van verengelsing gevolg met verskeie Britse Goewerneurs wat gepoog het om die Kolonie as geheel te verengels. Dit is gedoen deur die stelselmatige oornome van die Engelse taal op alle gebiede van die regering sowel as die toevoeging van Skotse predikante en onderwysers om op grondvlak die taal op die bevolking af te dwing.

Hierdie pogings tot verengelsing het in werklikheid net half-en-half geslaag. Die afstammeling van Nederlanders wat steeds by verre die grootste gedeelte van die bevolking in die Kaapkolonie in daardie tyd uitgemaak het, het nie sommer hulle Nederlandse taal en kultuur prysgegee nie. Tog het 'n interessante verskynsel hom in die Kolonie begin afspeel. Moontlik vanweë 'n gebrek aan 'n deeglike opvoeding in die Nederlandse taal op skoolvlak asook die totale gebrek aan staatsondersteuning, was die enigste hoop vir die Nederlandse taal om in die Kolonie voort te bestaan deur middel van mondelingse oorlewering. Die taal is as huistaal gepraat en so oorgedra van ouer na kind. Tog het 'n akademiese kennis van "korrekte" Nederlands (oftewel "Hoog-Hollands") gaandeweg verdwyn en die sprekers het die taal gebruik en oorgedra na goeddunke.

Daar moet op hierdie stadium onthou word dat hierdie nou 'n vereenvoudigde verduideliking is van hoe die ontwikkeling van 'n nuwe taal soos Afrikaans geleidelik uit Nederlands ontwikkel het. In verskillende dele van die Kolonie het hierdie "nuwe" taal verskillend ontwikkel. Van der Merwe skryf in sy analise oor die *Herkoms en Ontwikkeling van Afrikaans* dat daar teen 1800 alreeds ses duidelik onafskeidbare variëteite van dieselfde taal gepraat is, o.m. "suiwer Nederlands", "Kaap-Hollands", "Boere-Hollands" asook "Hottentots-Hollands".⁴ Dit wil voorkom asof daar alreeds hier 'n onderskeid te bespeur was tussen Nederlands en Hollands self. In 1875 word die Genootskap vir Regte Afrikaners (G.R.A.) in die Paarl gestig onder leiding van S.J. du Toit. Die doel van hierdie organisasie was om Hollandse sprekers bewus te

⁴ H.J.J.M. van der Merwe: *Herkoms en Ontwikkeling van Afrikaans* (Afrikaanse Pers: Pretoria, 1970), p. 69.

maak van die feit dat hulle in der waarheid hulle eie, unieke taal, verwyderd van Nederlands, praat. Hierdie taal word toe Afrikaans genoem.

Die G.R.A. wou graag Afrikaans as kultuur- en geskrewetaal uitbou en ophef. Dit word gedoen deur die verskillende bestaande variëteite saam te voeg in 'n poging om die Afrikaanse spreek- en skryftaal so na as moontlik aan mekaar te bring. Dit kan beskou word as 'n era van pre-standaardisering vir Afrikaans. Rondom hierdie tyd was min inwoners van die Kaapkolonie geesdriftig oor die moontlike koms van Afrikaans as kultuurtaal. Die algemeen aanvaarde kultuurtaal in dié tyd was Nederlands of dan Hollands. Afrikaanse briewe aan die pers is onder skuilname geskryf. Die eerste redakteurs van Afrikaanse blaaië het ook onder skuilname geskryf omdat daar 'n stigma gekleef het aan Afrikaans as skryftaal.⁵

Nietemin kan die totstandkoming van die G.R.A. gesien word as die begin van die eerste sogenaamde taalbeweging in Afrikaans. Hierdie beweging het dan ook direk gelei tot die stigting van politieke partye soos die Afrikanerbond in 1881, die ontwikkeling van die Afrikaanse pers in die vorm van *Di Patriot* (wat in 1876 verskyn het) asook die ontwikkeling van 'n gedrukte vorm van die taal in etlike geskrewe werke. Iets wat die taalbeweging egter nie kon vermag nie, was om die aanvaarde naam van die taal heeltemal te verander na Afrikaans. Mense het steeds gepraat van (en in) Hollands.

In latere jare het daar 'n aard van sinonimiek tussen die benaming Afrikaans, Hollands en Nederlands ingetree aangesien die skeidings daartussen kultureel en akademies nog nie duidelik gedefinieer was nie. Gedurende die 1910's is daar tog verwys na die taal "Afrikaans" en debatte rondom die gebruik van die taal naas Nederlands het ontstaan. Met die erkenning van Afrikaans op 8 Mei 1925 was die bedoeling juis dat Afrikaans nie Nederlands moes vervang nie. Wet 9 van 1925 het bepaal dat Afrikaans aan Nederlands gelykgestel is.⁶ Die sinonimieke aard van die twee tale is weereens onderskryf. In die letterkunde staan só 'n verskynsel as

⁵ G.S. Nienaber & P.J. Nienaber: *Die Geskiedenis van die Afrikaanse Beweging* (J.L. van Schaik: Kaapstad, 1941), p. 82

⁶ *Ibid.*, p. 93.

diglossie bekend: waar twee taalvariëteite as dieselfde taal binne een taalgemeenskap beskou kan word.

Die belangrikheid van hierdie skynbaar simbiotiese verhouding tussen Afrikaans en Nederlands vir die doeleindes van hierdie studie berus op die gebruik van hetsy die benaming “Afrikaans”, “Nederlands”, “Hollands” of ’n samevoeging daarvan. Daar word gepoog om in die vroeëre jare onder bespreking – die tydperk voor die Anglo-Boereoorlog – te praat van “Nederlands” of “Hollands”. In die jare tussen die Anglo-Boereoorlog en byvoorbeeld die groot debat in die N.G. Kerk rakende Afrikaans as amptelike kanseltaal, word daar moontlik na die taal verwys as “Afrikaans/Hollands” of steeds net “Hollands”. Vanaf om en by 1920 was die tale egter veel meer verwyderd van mekaar en word daar eerder van “Afrikaans” gepraat teenoor Engels of Nederlands. Albei laasgenoemde is dan ook tale met wie se sprekers en gebruikers Afrikaanse Graaff-Reinettters konflik ondervind het. Laastens moet daar ook net gelet word op die gebruik van “Afrikaanssprekende” teenoor “Engelssprekende”. Hierdie terme dui op persone of gesinne waar die eerstetaal, die moedertaal, die huistaal deur óf Afrikaans óf Engels verteenwoordig word.

’n Paar ander begrippe wat direk uit hierdie vertelling oor die geskiedenis van die Afrikaanse taal spruit, is dié van “Afrikaner”, “Afrikanernasionalisme” en (Britse) “Imperialisme” wat ook deurgaans deur die loop van die studie gebruik word. Oor veral laasgenoemde begrip bestaan daar talle uitsprake en definisies, want dit hang in ’n groot mate af watter rolspeler die definisie verskaf: die oorwinnaar of die verowerde. Vir die doeleindes van hierdie studie sal ’n eenvoudige verduideliking egter voldoende wees en Thomas Caswell definieer die begrip as volg: “Imperialism occurs when a strong nation takes over a weaker nation or region and dominates its economic, political, or cultural life.”⁷ Wat veral in hierdie definisie van waarde is die feit dat imperialisme ook die kulturele leefwêreld van die oorwonne nasie se mense oorneem. Die vraag wat nou gevra kan word na aanleiding van die stryd tussen Afrikaans en Engels op Graaff-Reinet is of hierdie poging tot ’n oorname deur Brittanje ooit suksesvol was?

⁷ T. Caswell: “Imperialism: Introduction” Beskikbaar aanlyn by: <http://regentsprep.org/regents/global/themes/imperialism/index.cfm> (afgetap op 1 Oktober 2013).

Oor die begrip “nasionaisme” is daar al net so baie geskryf. D.J. Kotze sien dit byvoorbeeld as ’n “gedagtegang waarin die nasie sentraal geplaas word.”⁸ Oftewel dat dit vir nasionaliste gaan om die standpunt dat die nasie as ’n geheel sekere besondere gemeenskaplike waardes of belange verteenwoordig en ’n besondere taak moet verrig. Deur ’n duidelike doel voor oë te hê, verskaf dit aan hom ’n bepaalde identiteit wat hom van ander nasies onderskei. Die begrip “nasie” tree egter volgens Giliomee in ’n nabye verbintenis met “volk” en hy voer aan dat nasionaliste glo die samelewing bestaan grootliks uit ’n reeks volke of volke in wording wat politieke moet saamstaan op grond van hul eie geskiedenis, taal en kultuur.⁹ Hy verduidelik verder dat ’n verskynsel van nasionalisme, en per definisie dus ook ‘Afrikanernasionalisme,’ feitlik altyd groei uit ’n gevoel van verontregting, byvoorbeeld wanneer ’n imperiale ryk (soos die Britse Ryk teenoor die Afrikaner) of welvarende gemeenskap op mense se taal, kultuur en geskiedenis neersien en hulle sodoende uit die hoër range van die samelewing probeer uitsluit. Die volk, of nasie, word in hulle verontregting saamgebring en word deur hulle leiers oorreed om saam te staan teen hierdie vernedering. Vandaar word ’n nasionalistiese beweging gebore. Hieruit kan dan ook maklik afgelei word wat presies met die begrip “Afrikanernasionalisme” bedoel word. Die toepassing daarvan op die geval van Graaff-Reinet is ook deur die loop van hierdie studie duidelik genoeg.

Waar daar vir die doeleindes van hierdie studie verwys word na terme soos “ras”, “rassigheid” en “rassisme” het dit in hierdie geval niks met swart/wit verhoudinge te make nie. Die struwelinge op Graaff-Reinet en die skeiding van die gemeenskap op ’n rassegrondslag verwys hier na die skeiding op taalgebied. “Ras” word hier van toepassing gemaak op Afrikaans- en Engelssprekendes. Die bedoeling is nie hier om daardie deel van die Graaff-Reinetse gemeenskap wat van ’n ander kleur was uit te sluit in die geskiedskrywing van die tydperk nie. Dit is net ooglopend so dat geskrifte, dokumentasie, artikels en verslaggewing uit die periode onder bespreking weinig na mense van kleur tesame met taalgebruik verwys.¹⁰ Die taalstruwelinge was in der waarheid beperk tot blanke sprekers van Afrikaans en Engels en word ook so

⁸ D.J. Kotze: *Positiewe Nasionaisme* (Tafelberg: Kaapstad, 1968), p. 12.

⁹ F. Pretorius (red.): *Geskiedenis van Suid-Afrika: van voortye tot vandag* (Tafelberg: Kaapstad, 2012), p. 221.

¹⁰ T.A. Botha bevestig hierdie siening ook in sy tesis oor Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog. T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919; ’n Sosio-historiese Ondersoek* (Port Elizabeth, 1994), p. 183.

opgeteken. Die bruin- en swartmense op Graaff-Reinet in die kritiese periode tussen 1904 en 1928 het hulself duidelik uit die struwelinge tussen die twee blanke rasse gehou en geen duidelike individuele bruin of swart stem het in hierdie tyd op die voorgrond getree rakende die taalkwessie nie.

'n Laaste begrip wat ten nouste met al hierdie voorafgaande konsepte te make het, is die problematiese terrein van "kultuur". Daar bestaan min ander terreine in die geesteswetenskappe waaroor daar soveel uiteenlopende meningsverskille en onsekerhede bestaan as wat deur die begrip 'kultuur' saamgevat word. Of daar nou gepraat word van *cultuur* (Nederlands), *kultur* (Duits, Noors, Sweeds en Deens), *kultuur* (Afrikaans) of *culture* (Engels), kan hierdie begrip in al hierdie tale teruggevoer word na die oorspronklike Latynse werkwoord *colera* wat dui op "bebouing, bearbeiding en bewerking."¹¹ Pieter W. Grobbelaar beskou "kultuur" in sy verduideliking van die begrip as eerstens die mens se verhouding met die natuur.¹² Dit maak dus van die mens die skepper, draer en verbruiker van kultuur.

Kultuur dra dus in weerwil van homself by tot die beskawing van die mens en betrek homself so by die mens se hele bestaan hier op aarde. Grobbelaar ondersteun die gedagte dat kultuur eerste kom en beskawing beskou kan word as 'n ontwikkelingsstadium daarvan. Hy brei uit: "Kultuur is al die geestelike en stoflike dinge wat die mens tot stand bring deurdat hy, onder dwang van sy gees, op die natuur inwerk..."¹³ Nel sluit in sy beskrywing van kultuur hierby aan as hy verduidelik dat:

'n Volk se kultuur is die struktuur van verhoudinge, die patroon van denke, houding en handelswyse, en die resultaat van die arbeid van die volkslede. Kultuur is dus die innerlike en uiterlike lewensgestalte van 'n volk soos dit binne 'n bepaalde omgewing vorm aangeneem het.¹⁴

Hieruit kan ons aflei dat die 'volk' beskou kan word as die draers van kultuur. Omdat daar soveel verskillende volkere bestaan en omdat elke volk sy eie identiteit het, kry mens dus verskillende tipes kulture ook. Kultuur kan in kort dus ook beskou word as dit wat van die volk 'n volk maak. Dit bepaal so die volk se eie identiteit. Dit maak

¹¹ P.W. Grobbelaar: *Volkslewe van die Afrikaner* (Tafelberg: Kaapstad, 1974), pp. 8-9.

¹² *Ibid.*

¹³ *Ibid.*, p. 11.

¹⁴ P.G. Nel: *Kultuurfilosofie, Kultuurbeskouings en Kultuurgeskiedenis* (Referaat: Pretoria, 1983), p. 5. Sien ook P.J. Coertze: *Inleiding tot die algemene volkekunde* (Voortrekkerpers: Johannesburg, 1973), pp. 61-62.

van 'n volk 'n organiese entiteit wat gevorm word deur die kultuurbande wat die lede van 'n volk verbind. Hieronder tel taal, godsdiens, geskiedenis en nasionalisme as van die belangrikste bindende faktore.¹⁵

Met die verwantskap tussen 'kultuur' en 'volk' nou meer duidelik is dit nie moeilik om hierdie konsepte van toepassing te maak op die Graaff-Reinetse milieu in hierdie tyd nie. Die Afrikaanssprekendes op die dorp voldoen aan al die definieerbare vereistes van beide 'n nasie sowel as 'n volk. Die redenasie kan dus sonder meer gemaak word dat dit hierdie samehorigheid en die behorende tot 'n eenheidsgevoel was wat tesame met 'n landswye tendens in dié tyd die Afrikaner op Graaff-Reinet opgesweepte het tot 'n Afrikanernasionalistiese houding teenoor die Engelssprekende en sy taal. As gevolg van hierdie nasionale tendens beteken dit hierdie studie fokus dus op die konflik van die Afrikaner met die Engelssprekende, maar dit was egter ook so dat die Engelssprekende net soveel in konflik getree het met die Afrikaanssprekende. Hierdie is veral duidelik in die stryd om die skole wat in hoofstuk vier behandel word.

Die mikpunt van hierdie studie is nie om die geskiedenis op 'n eensydige wyse weer te gee nie. Die probleem tree egter in as mens bloot in ag neem dat hierdie tesis in Afrikaans aangebied word en dat die tydperk onder bespreking hom juis saamval met ander Afrikanernasionalistiese tendense in die Unie van Suid-Afrika. In hierdie struwelinge op Graaff-Reinet kan daar nie juis 'n enkele party – as mens Engels- en Afrikaanssprekendes nou kan beskryf as 'partye in hulle eie stryd' – wat as oorwegend reg of verkeerd uit die stryd tree nie. Albei het die filosofiese uitkyk gehad van eiebelang en om hul eie kulturele identiteit te behou (in die geval van die Engelssprekendes) of om hul eie kulturele identiteit te laat opbloeï en ontwikkel tot iets meer (in die geval van die Afrikaanssprekende). Hoe hierdie tendense hulself gemanifesteer het, is eerder die mikpunt hier.

Historiografie en metodologie

In werklikheid is hierdie studie net soveel oor Graaff-Reinet se geskiedenis as oor die geskiedenis van Afrikaans/Engelse/Nederlandse-verhoudinge. Dit is nie 'n

¹⁵ *Ibid.*

Afrikanernasionalistiese vertelling nie, alhoewel Afrikanernasionalisme 'n groot rol speel. Dit is ook nie soseer 'n studie oor die agtergrond en opkoms van die Afrikaanse taal nie. Dit is eerder 'n bepaalde en gerigte studie van 'n Karoo-dorp in die Unie van Suid-Afrika gedurende die tydperk ná die Anglo-Boereoorlog maar voor die Tweede Wêreldoorlog (en selfs vroeër) rakende die uitbreek van 'n aantal konflikte gebaseer op persone se taalgebruik en affiliasies wat daarmee gepaard gegaan het. Dit is byvoorbeeld die vergestaltung van 'n Afrikanernasionalistiese dinkproses eens met die tydperk. As 'n persoon dus historiografies wil kyk na ander werke oor hierdie en soortgelyke onderwerpe, is dit nodig om eerstens te let na werke oor Graaff-Reinet op sigself en tweedens na werke oor die struwelinge tussen Afrikaans- en Engelssprekendes in ander gebiede binne die Unie tydens dieselfde tydperk.

As die vierde gestigte landdrosdistrik in die Kaapkolonie kan dit sonder meer bepaal word dat daar weliswaar al 'n goeie begin daarvan gemaak is om die geskiedenis van Graaff-Reinet deeglik op te teken. Geen spesifieke opname van die invloede en uiteindelijke voorkoms van taalkonflikte binne hierdie afgeleë Karoo-dorp is egter al gedoen nie. Oor Graaff-Reinet se ontstaan en ontwikkeling bestaan daar vandag o.m. vier belangrike sekondêre bronne te same met etlike ander. Dié wat egter verdien om uitgesonder te word, is: C.G. Henning se *Graaff-Reinet: A Cultural History 1786-1886* (1975), K.W. Smith se *From Frontier to Midlands: A History of the Graaff-Reinet District, 1786-1910* (1976), A. de V. Minaar se kort geskrif *Graaff-Reinet, 1786-1986* (1987) asook Tony Westby-Nunn se relatief nuutgepubliseerde *Graaff-Reinet: An Illustrated Historical Guide to the Town Including Aberdeen and Nieu-Bethesda* (2004).

Henning se werk was oorspronklik 'n verhandeling vir 'n Doktorsgraad aan die Universiteit van Pretoria in 1971. Dit is daarna verkort, hersien en in 1975 gepubliseer. Dit is 'n deeglike en toeganklike studie van die eerste honderd jaar van Graaff-Reinet se bestaan en dek weliswaar op 'n omvattende wyse elke faset van die dorp se ontwikkeling in hierdie tydperk. Smith se werk het self ook sy oorsprong as 'n proefskrif aan Rhodes Universiteit in 1975. Smith se mikpunt is baie dieselfde as dié van Henning, maar sy studie strek tot en met Uniewording in 1910. Smith se fokus is wel meer op die sosio-ekonomiese ontwikkeling van Graaff-Reinet as 'n pioniersnedersetting in die Kaapkolonie. Hy het dit veral reggekry om die onderlinge

menseverhoudinge in die gemeenskap goed vas te vang. Minnaar het weer in 1987 gepoog om die hele ontwikkeling van Graaff-Reinet vir die afgelope 200 jaar in 'n relatief beknopte boek van 150 bladsye vas te vang. Alhoewel hy 'n bydrae lewer deur die geskiedenis van Graaff-Reinet verder as die Uniewording op te teken, is hierdie werk uit die aard van die saak 'n meer oppervlakkige studie as eersgenoemde twee bronne. Insidente soos byvoorbeeld die Groot Kerkskeuring van 1927 geniet skaars twee paragrawe se aandag. Die boek beweeg dus deur die geskiedenis teen 'n snelle pas. Hierdie boek moet nie in 'n hoop op deeglikheid geraadpleeg word nie; indien so iets vereis word, sal die werke van Henning en Smith meer voldoende wees.

Westby-Nunn publiseer in 2004 'n boek vol foto's en prente wat die geskiedenis van Graaff-Reinet van die begin af dek en merendeels optree as 'n advertensie van die dorp vir potensiële besoekers. Die boek spreek 'n wye reeks onderwerpe aan, maar dit word deurgaans aangebied op 'n ensiklopediese wyse sonder enige werklike akademiese analise of verduidelikings van gebeure. Waar die boek wel baie handig is, is in sy opgawes van al Graaff-Reinet se belangrikste geboue en die geskiedenis van hulle inwoners. Die bedoeling van die boek was uit-en-uit om Graaff-Reinet as toeristebestemming te belig. Daar is aanvanklik net 1,000 kopieë daarvan gedruk in die hoop dat dit 'n versamelstuk sou word. Hierdie kopieë is almal spoedig opgeraap. Die versoeking was egter te groot en 'n bygewerkte heruitgawe, onbeprek in aantal, verskyn 'n paar jaar later.

Veral op die gebied van ongepubliseerde werke oor Graaff-Reinet is daar 'n wye verskeidenheid van bronne om na te kyk. Etlike tesisse het oor die jare by verskeie universiteite oor Suid-Afrika verskyn wat verskeie onderwerpe spesifiek tot Graaff-Reinet aangespreek het. Baie hiervan is dan ook vir hierdie studie benut. Die belangrikste is sonder twyfel T.A. Botha se monumentale werkstuk oor Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog waarmee hy sy Doktorsgraad aan die Universiteit van Port Elizabeth (vandag die Nelson Mandela Metropolitan University) in 1994 verwerf het. Botha se werk beslaan meer as 600 bladsye en dek feitlik elke moontlike sosio-historiese aspek van Graaff-Reinet se geskiedenis tussen die jare 1914 en 1919. Omrede die tydperke van bespreking tussen hierdie studie en die werk van Botha tydruimtelik oorvleuel met 'n aantal jare, kon daar nie anders as om op Botha se proefskrif te steun vir agtergrond inligting nie. Dit het male sonder tal ook 'n ander

uitgangspunt opgelewer waarop daar hier uitgebrei kon word deur eie primêre navorsing. Botha se studie dek egter glad nie die periode ná die beëindiging van die Eerste Wêreldoorlog nie en fokus byvoorbeeld nie op die uiteindelijke stigting van die twee enkelmediumskole op Graaff-Reinet of die Groot Kerkskeuring nie.

Botha het self ook 'n deeglike M.A.-verhandeling geskryf oor Graaff-Reinet tydens die Anglo-Boereoorlog. Dit is in 1991 ook aan die Universiteit van Port Elizabeth voltooi. Hierdie studie is nes sy opvolger oor die Eerste Wêreldoorlog, ontsettend deeglik in omvang en dek beide 'n militêre en sosiale oorsig van gebeure in Graaff-Reinet tussen 1899 en 1902. Dié twee geskrifte van Botha kan weliswaar enige Graaff-Reinetter trots maak. Die skryfstyl is miskien ietwat oudmodies en beide bronne bevat etlike herhalings en omskrywings wat onnodig voorkom, maar Botha het seker gemaak hy ondersoek 'n saak deeglik en die uitgebreide bibliografieë in die twee verhandelinge spreek vanself. Albei bronne is belangrike werke oor 'n vervloë tyd in Graaff-Reinet se geskiedenis en sal weer eendag aan 'n ander navorser 'n belangrike wegspringpunt in hulle eie navorsing oor Graaff-Reinet kan verskaf.

Buiten Botha se twee werke is daar nog etlike ander manuskripte oor aspekte van Graaff-Reinet deur ander navorsers gedoen. Een van die eerstes hiervan is J.K. Louw se *Graaff-Reinet – Die Bo-Vallei van die Sondagsrivier* wat hy in 1938 by die Departement van Geologie van die Universiteit van Stellenbosch as 'n M.A.-verhandeling voltooi het. S.M. Retief het by dieselfde Universiteit weer *Damesfontein, Colonieplaats, Eensaamheid, Brooklyn: 'n Geografiese vergelyking van plase in die distrik van Graaff-Reinet* voltooi. A. de V. Minaar se eie M.A.-verhandeling by Rhodes was ook oor Graaff-Reinet: *Graaff-Reinet and the Great Depression, 1929-1933* (1978).

J.F. Malherbe voltooi ook haar M.A.-verhandeling in Kultuurgeskiedenis aan die Universiteit van Stellenbosch in 1998 in sake *'n Kultuurhistoriese ontleding van gebou en bewoner: gevallestudies van Residensie en Avondrust, Graaff-Reinet*. Waar hierdie vanselfsprekend 'n meer kultuurhistoriese inslag aanneem, bied dit tog vir die navorser 'n waardevolle blik op die vroeë geskiedenis van Graaff-Reinet. Op 'n gans ander terrein as 'n regstreekse geskiedenis vertelling van die dorp, was Graaff-Reinet skynbaar 'n baie gewilde onderwerp onder studente in die Teologie, veral aan

die Universiteit van Stellenbosch. Niks minder nie as ses (moontlik meer) individuele verhandelinge ter voltooiing van 'n lisensiaat, Meestersgraad of Doktorsgraad in die Teologie het gehandel oor 'n aspek rakende die Kerklike geskiedenis van Graaff-Reinet. Die belangrikste hiervan vir die doeleindes van hierdie studie was C.F. le Roux Stodart se *Die Nederduitse Gereformeerde Ring van Graaff-Reinet: 'n Tipering en beskrywing van sy werksaamhede, 1824-1928* wat in 1983 verskyn het. Waardevolle inligting oor die Groot Kerkskeuring is hieruit bekom en bygewerk. Tematies hieraan verwant publiseer Marie Jorritsma haar doktorsale proefskrif rakende kerkmusiek van Suid-Afrikaanse bruinmense in 2011. Hierdie boek genaamd *Sonic Spaces: The Sacred Music of a South African Coloured Community* fokus hoofsaaklik op Graaff-Reinet se bruin gemeenskap.

Verder bestaan daar ook nog 'n groot hoeveelheid artikels in gewone- en vaktydskrifte wat een of ander aspek van Graaff-Reinet se geskiedenis aanraak. Veral artikels rakende Graaff-Reinet se slawegeskiedenis, die geskiedenis van die Reinethuis en meer kontemporêr dié van Robert Sobukwe as boorling van Graaff-Reinet, is volop te vinde. Henning het ook omtrent tien jaar na die verskyning van sy boek bygedra tot 'n reeks insiggewende artikels vir die tydskrif *Lantern* wat in 1986 'n volle uitgawe aan Graaff-Reinet se 200-jarige bestaan gewy het. Die Graaff-Reinet museumargiefbewaarplek bevat ook talle ou koerante- en knipsels vanuit *Die Advertiser* asook die *Onze Courant* wat soms tot twee keer 'n week verskyn het. Jaarblaaië, brosjures, gedenkblaaië, memoirs en etlike pamflette is ook in die argiewe hier beskikbaar oor verskeie sake rakende Graaff-Reinet.

Al hierdie bronne oor Graaff-Reinet spreek 'n wye reeks kwessies aan. Geeneen wat deur hierdie navorser opgespoor kon word het egter die uitsluitlike doel gehad om na Graaff-Reinet se geskiedenis te kyk met die oogmerk op die taalkonflikte wat op die dorp plaasgevind het nie. Bronne oor die vroeë geskiedenis van Graaff-Reinet, soos Henning en Smith, maak melding van die verengelsingsbeleid van Somerset en ander asook die ontwikkeling van die skole en kerke en dies meer. Aspekte rakende taal word bloot toevallig aangespreek. Botha brei wel in 'n paar afdelings in sy verhandeling oor Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog uit oor taal, maar dit vorm deel van sy oorkoepelende studie van die Oorlog se sosiale impak op die inwoners van die streek. Taal as faktor in die Groot Kerkskeuring van 1927 is 'n

onomwonde feit in daardie gebeurtenis en sal gevolglik in enige studie van die kerkskeuring behandel word. Stodart het dit gevolglik dus ook deeglik bespreek. Vir die doeleindes van hierdie studie is ander primêre bronne opnuut nagevors vir nuwe en ander inligting. Hier onder tel veral S. du Toit se selfgepubliseerde boekie oor die Kerkskeuring.

Op die terrein van taalkonflikte of studies in die rigting van Afrikaans- en Engelssprekendes se verhoudinge op sigself, het daar onder meer drie groot studies verskyn en dit boonop kort op mekaar se hakke. D.J. Kriek se verhandeling ter vervulling van sy D.Phil.-graad verskyn in 1971 by die Universiteit van Pretoria en bespreek Genl. Hertzog se opvattinge oor die verhouding tussen Afrikaans- en Engelssprekendes na Uniewording. Dit is 'n deeglike studie, maar word geskryf vanuit Hertzog se perspektief en bied nie eintlik enige wyer insig in die verhouding tussen Afrikaans- en Engelssprekendes nie. Graaff-Reinet word byvoorbeeld glad nie eers genoem nie. Net 'n jaar later voltooi A.H. Marais 'n massiewe studie genaamd *Die Politieke uitwerking van die verhouding tussen die Afrikaanssprekende tot die Engelssprekende, 1910-1915* by die Universiteit van die Oranje-Vrystaat. Hierdie bonkige boek van om en by 700 bladsye bevat 'n deeglik nagevorsde politieke geskiedenis van die Unie net na Uniewording en doen weliswaar sy naam gestand. 'n Laaste verhandeling wat ook tematies hiermee in verband staan, is J.H. le Roux se *Die Engelssprekende as Faktor in die Suid-Afrikaanse Politiek, 1925-1932* wat in 1977 ook by Kowsies verskyn het. Le Roux lewer veral belangrike insigte oor die kulturele interaksie tussen die Engels- en Afrikaanssprekende in daardie tyd.

Tesame het hierdie werke wat nou aangeraak is die ruggraat gevorm vir die navorsing wat hier gaan volg. Dit is deurgaans aangevul met navorsing primêr vanuit die Graaff-Reinets museum-argiefbewaarpark waar bokse en bokse inligting oor die dorp vervat is. Die grootste hoeveelheid navorsing was uiteraard dokument-gebonde aangesien lewende persone vanuit die era nie meer eerstehandse vertellings oor die taalsituasie in Graaff-Reinet in die tyd onder bespreking kan gee nie. Daar is gepoog om met van die ouer inwoners in Graaff-Reinet in gesprek te tree oor hierdie sake, maar hulle vertellings het male sonder tal uitloop op anekdotes en nie enige werklike konstruktiewe *nuwe* inligting wat nie reeds in die argivale bronne opgespoor is nie.

Hierdie studie sien vanaf hierdie punt as volg daarna uit: eerstens word 'n historiese agtergrond geskep van Graaff-Reinet en sy inwoners vanaf die dorp se stigting tot en met die Anglo-Boereoorlog. Hierdie hoofstuk is daargestel sodat die leser die nodige agtergrond kan hê oor die tipe mense wat Graaff-Reinet deur die dekades bewoon het en veral die tipe mentaliteit wat hulle in hierdie tye geopenbaar het. Die opvolgende hoofstuk bespreek die begin van die turbulente periode net ná die Anglo-Boereoorlog en hanteer onder meer die politieke situasie op Graaff-Reinet in sake die Afrikaans- en Engelssprekende. Die ontwaking van 'n Afrikanernasionalistiese tendens word ook hier geopper in die oprigting van die nuwe Middellandse Hospitaal op Graaff-Reinet. Die middelste hoofstuk bespreek die groot gebeurtenis rakende die oprigting van twee aparte enkelmediumskole op Graaff-Reinet: een vir Afrikaans- en een vir Engelssprekende studente. Hierdie gedeelte van Graaff-Reinet se geskiedenis kan vir seker beskou word as een van die belangrikste rakende die taalkonflikte op die dorp.

Laastens kom die geval van die Groot Kerkskeuring aan die beurt met 'n in-diepte verslag oor wat presies daartoe gelei dat die Moedergemeente van Graaff-Reinet in 1927 in twee geskeur het. Dit was grotendeels te danke aan kwessies rondom taal, maar etlike individuele rolspelers het sake ook bemoei. Heel aan die einde word die skrywe afgesluit met 'n naskrif oor waar Graaff-Reinet homself vandag bevind met spesifieke verwysing na kwessies wat Graaff-Reinettters deesdae warm onder die kraag laat.

HOOFSTUK 2

Die oogmerk van hierdie hoofstuk is om 'n breedvoerige historiese agtergrond te skep van Graaff-Reinet en sy inwoners. Om te verstaan waarom daar in die tweede dekade van die vorige eeu soveel konflik geheers het tussen die blanke inwoners van Graaff-Reinet, moet daar na die verre verlede van die dorp gekyk word om te begryp waaraan hierdie antagonisme sy ontstaan te danke het. Verskeie gebeure in die geskiedenis van Graaff-Reinet, maar veral ook in die breër geskiedenis van die Kolonie as 'n geheel, word in die opvolgende paragrawe uitgelig. Die wortels van beide die kerkgeskiedenis sowel as dié van die skole op Graaff-Reinet word ook aangeraak. Dit was dan ook juis hierdie twee faksies van die samelewing wat uiteindelik die deurslaggewende inpak sou hê op die konflikte op Graaff-Reinet rakende die taalkwessie.

Om presies te begryp hoekom, is dit eers nodig om terug te gaan na die beginjare van die dorp. Daar moet egter ook gelet word op die impak wat owerhede op die mense van Graaff-Reinet gehad het en hoe dit geredeneer kan word dat Graaff-Reinnetters van meet af 'n ietwat meer temperamentele lewensuitkyk gehad het. Hierdie mentaliteit het oor die dekades heen nie loop lê nie; 'n uitgesprokenheid onder sy inwoners het sonder meer veroorsaak dat daar gereeld tussen en onder mekaar in konflik verkeer is oor 'n wye reeks kwessies waarvan taalgebruik en die verstandhouding tussen die gebruik van Hollands en Engels die een is wat nou hier belig gaan word.

2. Die groei en ontwikkeling van Graaff-Reinet: 'n historiese agtergrond van sy ontstaan en die oorsprong van sy taalkonflikte

Voorgeskiedenis wat aanleiding gegee het tot die stigting van Graaff-Reinet in 1786

Teen die einde van die sewentiende eeu het die moontlikheid om verdere uitbreiding in landbougebiede aan die Kaap stadigaan begin afneem. Die plaaslike mark was klein en die Nederlandse Oos-Indiese Kompanjie, wat op daardie stadium aan bewind was in die Kaap, het gesukkel om voldoende markte vir die geproduseerde Kaapse produkte oorsee te kry. Terselfdertyd het die koloniste gevoel dat die lae pryse wat die Kompanjie vir hulle produkte betaal het, nie genoegsaam was om die

moeite van hulle kant af te regverdig nie. Die nosie van veeboerdery het aan die einde van die eeu stadigaan onder die koloniste begin posvat soveel so dat die getal veeboere in 1706 op 513 gestaan het. Hierdie getal het so opgeskiet dat dit teen 1773 'n allemintige 2,300 was.¹

Ten spyte daarvan dat wetgewing in plek was om die uitbreiding van veeboere na die binneland te beperk, het dit nie juis 'n stremming daarop geplaas nie. Die eerste poging van die regering om beheer uit te oefen was die praktyk van sogenaamde *leningsplaats* waardeur 'n burger 'n stuk grond kon eien as 'n plaas, maar hy was onderhewig aan 'n reeks voorwaardes. Die belangrikste hiervan was dat hy 'n jaarlikse fooi as huurgelde aan sy naaste landdroskantoor moes betaal. Deur te versuim om hierdie gelde te betaal sou lei tot 'n inkorting van 3,000 morge grond terug aan die Administrasie. Hierdie ooreenkoms het die trekboere ideaal gepas omdat dit hul ongekende vryheid gegun het om al hoe verder die binneland in te beweeg. Buiten die jaarlikse besoek aan Kaapstad om opbrengste soos huide en velle te verkoop asook botter en vee te ruil vir voedselvoorrade soos suiker, koffie en buskruit, was die boer heeltemal onafhanklik van die Administrasie.²

En die Kompanjie was magteloos om die trekboer se smagting na nuwe grond in te perk. Teen 1743 is die Drostdy by Swellendam gevestig; in 1770 een in die Gamtoosvallei; in 1774 Brintjies Hoogte en, in 1775, word die grens van die Kolonie uiteindelik vasgestel na die noorde langs die Visrivier en na die suide langs die Boesmansrivier.³ Hier het die trekboere se beweging geleidelik tot 'n stilstand gekom terwyl hulle skynbaar gelukkig was om hulself te vestig in die areas suid van die Sneeuberge soos rondom Brintjies Hoogte en die vlaktes van die Camdeboo. Ná die vasstel van die koloniegrense na die ooste in 1775, het 'n periode gevolg van feitlik ononderbroke onluste en selfs oorlog tussen die trekboere en die plaaslike bevolkingsgroepe soos die Boesmans en die Xhosas. Die trekboere in die omgewing was naderhand gedwing om hulself heeltemal af te sonder van die buitewêreld: hy kon nie kerk bywoon nie, sy kinders kon nie skoolgaan nie en die naaste punt van

¹ K.W. Smith: *A History of the Graaff-Reinet District, 1786-1910* (Institute of Social and Economic Research: Grahamstad, 1976), p. 1

² C.G. Henning: *Graaff-Reinet: A Cultural History* (T.V. Bulpin: Kaapstad, 1975), p. 1.

³ *Ibid.*

beskawing was die dorpie Swellendam sowat 500 km weg.⁴ 'n Tydperk van totale wetteloosheid het geheers en die Administrasie in Kaapstad het geen beheer gehad oor die talle families wat in die Camdeboo omgewing gevestig was nie.

Op sigself het die onafhanklikheid nie vir die Boere gepla nie, aangesien dit hulle kwytskeld het van die vereiste jaarlikse huurgelde wat hulle aan die Administrasie moes betaal. Die probleem was egter dat die gereelde en toenemend ergerwordende konflikte met die plaaslike stamme buite beheer begin raak het. Daar was niemand om die boere te beskerm teen veediefstal of om die grense te patrolleer nie. Die boere het in 'n konstante toestand van vyandigheid met die Bantoestam omgegaan in soverre dat etlike petisies na die Kaap gestuur is waarin hulp om beskerming aangevra is. In 'n derde petisie, gedateer 24 Maart 1778, aan die Goewerneur van Plettenberg in Kaapstad, is duidelike eise gestel dat militêre beskerming na die gebied ontplooi moet word en dat 'n Drostdy gestig word wat deur 'n landdros beheer word om reg en orde af te dwing. 'n Eie kerk en skool was ook van kardinale belang.⁵

Die onmiddellike gevolg van die petisies was 'n besoek aan die streek deur Goewerneur van Plettenberg in 1778. Sy bevindinge was ten gunste van die stigting van 'n nuwe magistraat in die omgewing, maar administratiewe moeilikhede sowel as die Vryheidsoorlog in Amerika, het dit vir eers opsy gesit. Eers in 1784 is die voorstel weer gedoen vir die aandag van die Administrasie. Die redes vir 'n nuwe magistraat in die Camdeboo-omgewing is hierdie keer as veelvoudig aangedui: eerstens om te verhoed dat die burgers in die omgewing barbaars word; tweedens as teenvoeter vir die "Boesmanprobleem"; derdens om die vermenging van die verskillende rasse teen te werk en laastens om 'n liggaam daar te stel om doeltreffend wet en orde te handhaaf.⁶

Hierdie self-opgelegde isolasie waarin die inwoners van die Camdeboo tot op hierdie stadium gebly het, waartoe swak kommunikasiëkanale, baie groot afstande en bowenal 'n gebrek aan formele onderrig bygedra het, moes eenvoudig 'n noodlottige effek op sy vroeëre kultuurontwikkeling gehad het. Daar was onvermydelik

⁴ *Ibid.*, p. 2.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*, p. 3.

agteruitgang in die gehalte van die inwoners se Hooghollands, en die gereelde kontak met die swart stamme het meegebring dat die taal ingrypend verander het en geleidelik al hoe meer van die norm begin afwyk het. Behalwe vir die Bybel was daar haas geen leesstof nie. Die mense het broodnodige leiding nodig gehad van 'n predikant, magistraat en onderwyser om die gemeenskap 'n intellektuele inspuiting te gee. Want tot op hierdie stadium het die gemeenskap in 'n totale kulturele, intellektuele, opvoedkundige en geestelike vakuum voortbestaan.⁷

Gepaard met die besluit van die Administrasie om die stigting van 'n nuwe landdros in die Camdeboo-omgewing goed te keur, word Goewerneur van Plettenberg opgevolg deur Cornelius van der Graaff. Van der Graaff, in een van sy vroegste amptelike pligte, vestig toe op 19 Julie 1786 'n nuwe Drostdy 'n allemintige 800 km van Kaapstad af. Die dorpie word benoem: *Graaffe-Rijnet*, na Van der Graaff en sy vrou, Cornelia Rijnet (Rynet, of Reynett). Hierdie distrik, die vierde van sy soort in die Kaapkolonie, beslaan ongeveer 'n derde van die totale oppervlak van die ganse Kolonie wat neerkom op sowat 80,000 km². Omdat daar so 'n groot afstand tussen Graaff-Reinet en Kaapstad was, het die regering besluit om aan die Graaff-Reinetsse amptenare groter jurisdiksie te gee as wat met Swellendam die geval was. Mauritz Woeke het op 13 Desember 1786 die eerste landdros van Graaff-Reinet geword.⁸

Die beginjare van Graaff-Reinet

Die ligging van die dorp is met sorg uitgesoek. Die Sondagsrivier loop deur 'n vallei wat deur berge omring word wat sou meehelp dat die nuwe dorp teen die elemente beskerm word. Woeke het die *leningsplaats* van Dirk Coetzee vir sy Drostdy gekies. In ruil daarvoor is Coetzee van rentevrye grond in die huidige Pearstondistrik voorsien. Die distrik het aan die noorde geen grens gehad nie, maar aan die weste was die Klein Leeurivier die grens. Die noordoostelike hange van die Sneeuberge en die Gamtoosrivier het onderskeidelik die suidelike en suidwestelike grense van die

⁷ C.G. Henning: "Die Kultuurontwikkeling van Graaff-Reinet, 1786-1986," *Lantern*, Julie 1986, Vol. 35, nr. 2, p. 36.

⁸ C.G. Henning: *Graaff-Reinet: A Cultural History*, p. 3 en T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919*, p. 30.

distrik gevorm. In die ooste, soos met die grense van die hele Kaapkolonie, het die Visrivier tesame met die Tarka- en Baviaansriviere die grens gevorm.⁹

Ten spyte van die stigting van die Drostdy en die daarstelling van 'n landdros, was die eerste twintig jaar van Graaff-Reinet se bestaan gekenmerk deur onrus, wetteloosheid en konflik – waarskynlik sonder gelyke in die geskiedenis van enige ander pioniersnedersetting in Suid-Afrika. Die meeste plattelandse dorpe het hul ontstaan te danke aan die totstandkoming van 'n nuwe kerkgemeente, maar op Graaff-Reinet was dit te danke aan die daarstelling van 'n landdros om wet en orde te handhaaf.¹⁰ In die eerste nege jaar na 1786 is daar meer as 2,500 San gedood en 669 gevange geneem; dit terwyl 276 koloniste hul lewe op 'n gewelddadige manier verloor het. In dieselfde tydperk verloor Graaff-Reinnetters ook meer as 19,000 beeste en 84,000 skape.¹¹

Moontlik as gevolg van die jare se isolasie het 'n individuele, onafhanklike gees by die Graaff-Reinnetters ontstaan. In hierdie jare het hy ook 'n rebelsheid en afkeer aan inmenging van buite ontwikkel. Ironies genoeg dat hierdie rebelsheid voortgegaan het ten spyte van die feit dat hulle aangedring het op hulp van buite om hierdie wetteloosheid juis te keer. In 1795 kom die inwoners in groot getalle in opstand teen die landdros, H.C.D. Maynier, omdat dié se houding jeens die Khoikhoi volgens hulle nie aanvaarbaar was nie. 'n *Tesamenstemming*, onderteken deur 43 boere vanuit die omgewing, word op 6 Februarie 1795 aan Maynier oorhandig. Hierin word sy onmiddellike bedanking vereis. 'n Onafhanklike tussentydse regering is op die been gebring.¹²

Die 'Republiek van Graaff-Reinet'

Moontlik aangevuur deur die revolusie in Frankryk in daardie tyd (baie boere was self sogenaamde 'Franse Hugenate' gewees) het die Boererebellie teen die regering al groter uitgekring totdat daar in Junie van 1795 'n 'Republiek van Graaff-Reinet'

⁹ *Ibid.*

¹⁰ C.G. Henning: "Die Kultuurontwikkeling van Graaff-Reinet, 1786-1986," *Lantern*, Julie 1986, Vol. 35, nr. 2, p. 36. en T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919*, p. 30.

¹¹ T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919*, p. 30.

¹² K.W. Smith: *A History of the Graaff-Reinet District, 1786-1910*, p. 27 en A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986* (Human Sciences Research Council: Pretoria, 1987), p. 6.

afgekondig is. In die tussentyd het Brittanje ook bewind van die Kaap oorgeneem by Nederland en Batavia. Die leiers van die rebellie op Graaff-Reinet het hoog en laag geweier om die eed van trou teenoor Groot-Brittanje af te lê. Hierdie revolusioniste was grootliks beperk tot boere vanuit die suide. Diegene meer na die noorde, die sogenaamde 'ware trekboere', was meer konserwatief en het eerder aan die nuwe regering trou gesweer.¹³ In teenstelling met die algemene mening was hulle nie so danig anti-Brits nie, maar wel anti-modern. Hulle baseer hulle lewe op die Bybel ('naar Gods Woord') en weier om enigiets wat nuwerwets is te aanvaar.¹⁴

Ons vind dus alreeds teen so vroeg as 1796 twee vaagomlynde geografies en geestelike wêrelde wat as liberale demokrasie in die suide en Calvinistiese demokrasie in die noorde beskou kan word. Kortom, die grondslag vir die toekomstige onderskeid tussen die Nederduitse Gereformeerde Kerk (N.G. Kerk) en die Gereformeerde "Dopper" Kerk het reeds bestaan, hoewel nie amptelik nie. Skeiding in die geledere van die Afrikaner om suiwer godsdienstige redes het sy oorsprong reeds vroeg in die gebeure op Graaff-Reinet.

Alreeds in Augustus 1795 het die nuut afgekondigde Republiek hom lelik vasgeloop in moeilikhede vanuit Kaapstad. Brittanje het in dieselfde jaar aan bewind gekom in die Kaapkolonie en enige klein rebellie in die binneland sou dit nie afskrik nie. Die nuwe Goewerneur, Generaal J.H. Craig, besluit daar en dan om alle ammunisie aan die Camdeboo-omgewing te onttrek waarmee die inwoners hulself kon beskerm teen die Xhosas. In Februarie 1796 word 'n nuwe landdros en predikant na Graaff-Reinet gestuur. Die landdros, F.R. Bresler, probeer by sy aankoms die Britse vlag oor die dorp hys, maar dis bloot onmiddellik afgeruk. Niemand in die dorp het ingestem om die eed van trou aan Brittanje af te lê nie. Die predikant, Ds. Von Manger, het in 'n vae poging probeer om die publiek te oortuig om eer aan Brittanje te sweer toe hy geweier het om die kinders in die dorp te doop.¹⁵ Sy plan het nie gewerk nie en hy en Bresler is kort voor lank geforseer om Graaff-Reinet in Maart 1796 stert tussen die bene te verlaat.

¹³ C.G. Henning: "Die Kultuurontwikkeling van Graaff-Reinet, 1786-1986," *Lantern*, Julie 1986, Vol. 35, nr. 2, p. 38.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986*, p. 7.

Teen Augustus het die meer konserwatiewe burgers in die noorde tot 'n inkeer gekom nadat hulle nie meer die sanksies van die regering en gebrek aan ammunisie kon hanteer nie. In November van dieselfde jaar het die burgers na die suide ook 'n brief van versoening na Kaapstad gestuur. Hulle het egter bloot een versoek gehad: dat Bresler nie weer heringestel word as landdros nie. Die Goewerneur, George Macartney, ignoreer egter bloot hierdie versoek en stuur Bresler en 'n klein weermag na Graaff-Reinet. Alle rebelle het uiteindelik finaal oorgegee teen Februarie 1797 waarna 'n periode van relatiewe vrede tussen Boer en Brit geheers het.¹⁶

Dit is interessant om hier te merk dat hierdie eerste Boererebellie teen die Britte alreeds so vroeg in die Graaff-Reinetse distrik plaasgevind het. 'n Ontevredenheid oor die hantering van die Britse regering teenoor swartmense was die hoof dryfveer agter die rebellie. Maar wat veral interessant is om te onthou, is die verskillende maniere waarop die twee uiteenlopend verskillende groepe boere die rebellie hanteer het. Dit blyk die meer konserwatiewe burgers in die noorde was meer goedgesind teenoor die Britte. Hierdie skeiding binne die kamp van die boere op Graaff-Reinet sou eeue later steeds as 'n deurslaggewende faktor in die kultuur van Graaff-Reinet sigbaar wees.

Die verdeling van die distrik Graaff-Reinet

Op 21 Februarie 1803 is die Kaapkolonie as gevolg van die Vrede van Amiens weer aan die Bataafse Republiek terugbesorg met J.A. de Mist as Kommissaris-generaal en Lt.-gen. J.W. Janssens as Goewerneur.¹⁷ 'n Ordonnansie Graaff-Reinettters stuur in dieselfde jaar nog 'n versoekskrif na Kaapstad om weereens 'n beroep op die owerhede daar te doen om hulle te help met die voortslepende probleme op die oosgrens van die kolonie. Beide De Mist en Janssens besluit daar en dan om self die lastige areas te besoek. Saam in die kontingent reis Dr. Henry Lichtenstein wat in sy skrywe *Travels in South Africa in the years 1803-1806* inligting van onskatbare waarde oor die toestand van Graaff-Reinet in daardie jare sou weergee.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ C.G. Henning: *Graaff-Reinet: A Cultural History*, p. 20.

Die derde Grensoorlog (1799-1800) met die Xhosas het kort van te vore geëindig, en Lichtenstein skryf:

Before the ... war, the area of Bruintjies-Hoogte and the [Camdeboo] was one of the richest in the colony; and the abundance of cattle, sheep and horses bred in it was almost incredible. But in no part have the colonists suffered more severely; and four or five families are now seen living close to each other in miserable huts, because they have not the means of rebuilding their houses.¹⁸

Die verliese aan vee was astronomies en die moontlike totaal van verlore vee het alreeds meer as 100,000 beloop. Janssens was self erg geskok deur wat hy in die Camdeboo raakgeloop het, en het die plek aan Lichtenstein beskryf as 'n "unhappy place" waar almal nie gevra het waar die persoon en daardie persoon bly nie, maar eerder of die persoon en daardie persoon nog lewe.

Met sy aankoms in Graaff-Reinet self is Janssens entoesiasties ontvang. Die Bataafse vlag was gehys en dit wou voorkom of die Graaff-Reinettters vir die eerste keer in 'n desperate poging gewillig was om aan 'n oppergesag onderdanig te wees. Die slegte situasie in die omliggende plase het homself egter veelvuldig in die dorp self herhaal. Hieroor skryf Lichtenstein:

[The town was] in the most melancholy of conditions, half the inhabitants reduced to extremities by the Caffres (*sic*), others in perpetual strife with the Bosjesmans (*sic*) ... The chest of the district was empty, the books of accounts were in the most lamentable disorder, the public buildings were destroyed and presented nothing but a sad monument of crimes.¹⁹

Die direkte gevolg van Janssens se besoek was sy aanbeveling dat die Graaff-Reinet distrik te groot was om te beheer. Gevolglik sou die Suidelike deel as Uitenhage bekend staan en sou hierdie distrik grootliks beheer van die omvangryke oosgrens van die kolonie oorneem. Sodoende is Graaff-Reinet uiteindelik in 1804 verlos van sy grootste probleem en was die moontlikheid daar vir die dorp om uiteindelik te begin vooruitgang maak.

¹⁸ Aangehaal in C.G. Henning: *Graaff-Reinet: A Cultural History*, p. 20.

¹⁹ *Ibid.*, p. 20-21.

Vooruitgang onder die Stockenströms, circa 1804-1828

In 1804 met die wegbreek van die distrik Uitenhage na die suide, het 'n nuwe periode van vooruitgang in Graaff-Reinet begin. 'n Sweed by name Anders (Andries) Stockenström (1757-1811) is in hierdie jaar deur De Mist aangestel as die nuwe landdros op Graaff-Reinet.²⁰ Hy is belas met die moeilike taak om wet en orde te herstel en die verliese wat tydens die Derde Grensoorlog gely is, te verhaal. Dit was 'n byna onbegonne taak, want die hardnekkigheid van die inwoners van Graaff-Reinet jeens enige vorm van gesag het sy taak lelik bemoeilik. Die Kaapkolonie is boonop in Maart 1806 finaal onder Britse bewind geplaas vanweë politieke woelinge in Europa. Die plattelandse koloniste is deur die nuwe Britse regering van 1806 simpatiek, versigtig en ferm benader. Aanvanklik is alle bestaande sisteme van plaaslike bestuur behou, so ook dié van Stockenström.²¹

In 1804 het Lichtenstein gemerk daar was sowat 20 huise in Graaff-Reinet met die bestaande Drostdy "the oldest and worst house in the village." Onmiddellik ná sy aankoms het Stockenström begin bou aan 'n nuwe Drostdy oorkant die pad van die ou modderstruktuur. Die gebou se ontwerp is vermoedelik gehanteer deur die bekende Franse argitek van die dag, Louis Michel Thibault, en is in 1806 teen 'n prys van 6,000 riksdaalders voltooi.²² Die gebou sou dien as die persoonlike huis van die landdros van Graaff-Reinet tot 1847 waarna dit in 'n hotel omskep is.

Die vierde Grensoorlog breek in 1811 uit en Graaff-Reinet word weer eens daarby betrek. Die aanslag van die Xhosas is hierdie keer so sterk, dat 'n offisier van Bruintjies Hoogte skryf:

The country is on every side overrun with Kaffres, and there never was a period when such numerous parties of them were known to have advanced so far in every direction before; the depredations of late committed by them exceed all precedent and ... unless some decisive and hostile measures are immediately

²⁰ Verskillende bronne merk die beginpunt van Andries Stockenström se ampstermyn as landdros van Graaff-Reinet as enige jaar tussen 1803 en 1806. Logika aan die hand van hierdie navorser bedink die groter moontlikheid dat die datum wel 1804 moet wees aangesien die aanstelling sou volg kort na die besoek van De Mist en Janssens.

²¹ C.G. Henning: "Die Kultuurontwikkeling van Graaff-Reinet, 1786-1986," *Lantern*, Julie 1986, Vol. 35, nr. 2, p. 39, en T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919*, p. 35.

²² T. Westby-Nunn: *Graaff-Reinet: An Illustrated Historical Guide* (Elephant Head Publications: Aberdeen, 2004), p. 51-52.

stopped, I solemnly declare I apprehend considerable and most serious consequences.²³

Teen die middel van 1811 het die Xhosas in groot hoeveelhede aangekom net noordoos van Graaff-Reinet en Stockenström was geforseer om elke moontlike aanslag te gebruik om hulle suksesvol te verdryf. In die proses word Stockenström tydens 'n struweling naby Bruintjies Hoogte noodlottig gewond. Sy tydperk as landdros van Graaff-Reinet is gekenmerk aan ontsaglike vooruitgang in terme van die lewensstandaard van die dorp se inwoners.

In 'n omsend aan die Kaap gedateer 1811 word geskryf dat Graaff-Reinet 48 privaat wonings gehad het waarvan 37 in die laaste ses jaar gebou is.²⁴ Die dorpie het daaglik uitgebrei met nuwe ambagsmanne wat hulself daar gevestig het. Sodoende het die ekonomie van die dorp gefloreer en die inwoners was grootliks vreedsaam met mekaar en tevrede. Die skielike dood van Stockenström sou vir seker 'n leemte laat wat moeilik oorkom sou word. Gelukkig vir die inwoners van die distrik was daar 'n ideale opvolger vir die pos van landdros alreeds beskikbaar: Stockenström se seun, ook Andries, sou op 20-jarige ouderdom die leisels by sy pa oorneem en die administrasie van die distrik briljant hanteer.

Aan die begin van Stockenström Jnr. se bewind as Landdros (wat met sy amptelike aanstelling op 12 Mei 1815 begin het), het die regering besluit om nog verskeie nedersettings aan die oostelike front van die Kaapkolonie te stig. Cradock (1812), Grahamstad (1812), Somerset-Oos (1817), Beaufort-Wes (1818) en Colesberg (1827) kom in dié tyd tot stand.²⁵ Dit verlig die administratiewe las van die Graaff-Reinets landdros en hy kan daarna sy volle aandag wy aan die opbou van 'n tipiese plattelandse Kaaps-Hollandse gemeenskap. En Stockenström was vasbeslote om hierdie "Hollandse karakter" van Graaff-Reinet te behou. Hoewel hy 'n Britse staatsamptenaar was, was hy innerlik baie krities oor die Britse koloniale administrasie se 'opgeblase, swaksinnige grensbevelvoerders.'²⁶

²³ Aangehaal in R. Elphick & H. Giliomee (reds.): *'n Samelewing in Wording 1652-1840* (Maskew Miller Longman: Kaapstad, 1982), p. 314.

²⁴ A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986*, p. 11.

²⁵ C.G. Henning: *Graaff-Reinet: A Cultural History*, p. 23.

²⁶ C.G. Henning: "Die Kultuurontwikkeling van Graaff-Reinet, 1786-1986," *Lantern*, Julie 1986, Vol. 35, nr. 2, p. 40.

Stockenström laat sy merk op haas elke faset van die Graaff-Reinetse samelewing. Die dorp word in strate en erwe uitgelê, en die wyer distrik word in plase verdeel. Hy begin ook Graaff-Reinet se eerste vorm van plaaslike bestuur. 'n Nuwe kanaal en waterverspreidingstelsel is ontwerp wat die dorp se kwellende waterkwessies grootliks opgelos het. In slegs 10 jaar nadat hy sy pa opgevolg het, het Graaff-Reinet meer as verdubbel totdat daar in 1822 ongeveer 300 huise was op groot erwe met pragtige tuine en boord waar o.a. lemoene en duiwe gekweek is. Die bevolkingsgetalle het in die tyd ook ongeveer 1,800 beloop.²⁷

Stockenström het 'n visie vir Graaff-Reinet gehad van doeltreffende materiële vooruitgang in samehang met kulturele vooruitgang ook. Op sy aandrang het die regering in 1812 'n *Commissies van Ommegang* na Graaff-Reinet gestuur om ondersoek in te stel na die toedrag van die (feitlik nie-bestaande) onderwys en tekorte aan predikante in die omgewing. Die inwoners het verlang na die leiding van die kerk om te ontkom aan die jare van geestelike verwildering. Stockenström neem die saak ter harte en geen uitgawe word ontsien om die belangrikheid van Graaff-Reinet in die verspreiding van die Christendom te bewys nie. 'n Splinternuwe kerk word in 1822 op die ou perseel ingerig vir die koms van seker die invloedrykste prediker in die geskiedenis van Graaff-Reinet: ds. Andrew Murray van Skotland.²⁸ Murray is gebore op 26 Mei 1794 en het vir vier en veertig jaar totdat hy in 1866 oorlede is, die geestelike toneel in Graaff-Reinet oorheers. Hy het homself heelhartig met die ontwikkeling en aspirasies van die inwoners van die dorp vereenselwig.²⁹

Oor die persoon wat Stockenström was, het verskeie historici ook al breedvoerig 'n opinie gevorm.³⁰ Hy was sonder twyfel 'n ietwat unieke figuur in 'n andersins veel meer konserwatiewe lys Britse amptenare in die destydse Kaapkolonie. Veel beskou hom as 'n gebore leier en belig veral sy merkwaardige prestasies op só 'n jong

²⁷ C.G. Henning: "Die Kultuurontwikkeling van Graaff-Reinet, 1786-1986," *Lantern*, Julie 1986, Vol. 35, nr. 2, p. 40, en T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919*, p. 35.

²⁸ Daar word meer gefokus op die indringende rol van A. Murray en sy seun Charles in die geskiedenis van Graaff-Reinet in die toepaslike hoofstuk oor die dorp se kerkgeskiedenis.

²⁹ C.G. Henning: "Die Kultuurontwikkeling van Graaff-Reinet, 1786-1986," *Lantern*, Julie 1986, Vol. 35, nr. 2, p. 41.

³⁰ Stockenström word ondermeer bespreek in die *South African Biographical Dictionary* (volume II) sowel as in die werke van Henning. Stanley Trapido het veral ook na Stockenström verwys in van sy werke en hy word o.m. hanteer in "From Paternalism to Liberalism: The Cape Colony, 1800-1834," *The International History Review*, Vol. 12, No. 1 (Feb. 1990), pp. 76-104.

ouderdom. Henning skryf ondermeer dat Stockenström die natuurlike vermoë gehad het om met alle sosiale klasse om te gaan en oor die weg te kom: vanaf die nederigste Boer tot 'n welgestelde sakeman en hooggeplaaste amptenaar. Tydens sy bewind as landdros het elke Goewerneur van Kaapland vir Graaff-Reinet besoek en het Stockenström in ruil 'n straat in Graaff-Reinet in hulle eer benoem.³¹

Teen die tyd dat Stockenström nie meer in die pos van landdros van Graaff-Reinet was na die afkeer van die posisie deur die regering nie, was hy alreeds 'n uitermatige kontroversiële figuur in die hele Kolonie. Hy het hierdie benaming gestand gedoen gedurende sy tydperk in die politieke kringe in die Kaapse administrasie onmiddellik nadat hy Graaff-Reinet verlaat het. Ouer inwoners van Graaff-Reinet sou altyd met trots verwys na hulle “laaste landdros,” maar sedert Stockenström meer in die publieke oog begin beweeg het, het hy gereeld koppe gestamp met verskeie dele van die kolonie se amptenary sowel as met wit, swart en kleurling inwoners daarvan. Henning stel dit eens dat Stockenström tegelykertyd een van die mees gerespekteerde sowel as gehate persone in die Kolonie geword het.³² Dit is gebaseer op die feit dat Stockenström nie op sy bek geval was nie en hy het gereeld sy opinie oor 'n wye reeks kwessies sterk bekend gemaak.³³

Die heel belangrikste hiervan was seker sy beleid van “gelyke regte vir almal.” Dit het hom in direkte konflik geplaas nie net met die regering van die dag nie (waarna hy verwys het as 'n “cowardly and unchristian ‘reprisal system’, governed by a ‘pompous imbecile’”), maar ook met die Boere, die Sendelinge en selfs die Xhosas. Totdat hy Graaff-Reinet in 1828 verlaat het, was Stockenström in hart en siel 'n Afrikaner gewees was 'n gemeenskap van oorwegend Hollandssprekers in 'n Engelsprekende

³¹ Sir John Cradock (Cradockstraat), Lord Charles Somerset (Somersetstraat), Sir Rufane Donkin (Donkinstraat), Generaal Bourke (Bourkestraat) en Sir Richard Plasket (Plasketstraat) is almal vereer met straatname wat tot vandag toe in Graaff-Reinet in gebruik is.

³² C.G. Henning: *Graaff-Reinet: A Cultural History*, p. 24.

³³ Ondermeer sy kritiek oor die bestaande regering van die dag, hulle bestuursmetodes sowel as die gebrek aan godsdiensontwikkeling in die kolonie. Hy was ook krities oor slawerny, maar nie noodwendig 'n voorstaander van gelyke regte vir almal nie, net persoonlike vryheid. Sy siening oor slawerny kan in kort in sy eie woorde opgesom word: “I am not out and out an advocate of the native tribes. I never allow them to plunder and murder with impunity. When I have to choose between destroying them, or being destroyed by them, I am never long in deciding.” Toe Stockenström hierdie stelling aan die bekende anti-slawerny kampvegter van Londen, Dr. John Philips noem, was dié glo so kwaad vir Stockenström dat hy sonder meer die kamer verlaat het en daar en dan 'n ernstige klag teen die landdros gaan indien het. Hulle het wel later vrede gemaak en in die vroeë 1830's saam begin werk om slawerny finaal teen 1833/34 afgestel te kry.

kolonie bedien het. Sy kritiek teenoor die Britse regering het nie op dowe ore geval nie. Hy het in 1826 amper daarin geslaag om 'n resoluëie aan die Koloniale Administrasie deur te gee waarin hy aanvoer dat hy Graaff-Reinet se slawe-eienaars oortuig het dat “after a pre-determined date, that every child thenceforth born of a slave should be born free.”³⁴ Sy humanitêre uitkyk het die Koloniale amptenare ontstel en hy is haastig stilgemaak.

Daar kan weliswaar 'n deeglike studie oor die lewe en werk van Andries Stockenström Jnr. gemaak word. Die aard van sy persoonlikheid het gemaak dat hy gereeld as 'n verdeelde figuur afgemaak word wat in direkte kontras gestaan het met lede van die samelewing aan beide kante van die spektrum. Dit is egter nietemin so dat Stockenström homself hoofsaaklik daargestel het as dienaar van sy mense. As landdros van die Colesberg distrik, het Stockenström byvoorbeeld doelbewus die eerste opgawe van belastinggelde herhaaldelik uitgestel omdat die die boere in die distrik gesukkel het met erge droogtes. Hy mag dus miskien onthou word om verskeie redes, maar sy bydraes tot sy distrik en veral Graaff-Reinet self sal nooit betwyfel word nie.

Somerset se verengelsingbeleid en die aankoms van ds. A. Murray op Graaff-Reinet

Teen 1820 was die bewind van Brittanje grootliks ingewortel in die administrasie van die Kaapkolonie, maar nie merendeels so in die lewe van die alledaagse inwoners daarvan nie. By verre die meerderheid koloniste was steeds Hollandssprekend of 'n variasie daarvan (sulke variasies sou uiteindelik aanleiding gee tot die ontwikkeling van Afrikaans soos daar in die eerste hoofstuk daarna verwys is). In 1820 is die Engelse burgerlike samelewing van die Kaapkolonie aansienlik versterk deur die toevoëing van sowat 4,000 Britse setlaars. Dit het beteken dat die totale burgerlike bevolking in slegs etlike maande van 42,000 tot soveel as 46,000 toegeneem het.³⁵

Met die toevlug van Engelssprekendes tot die kolonie, het 'n omvangryke proses van verengelsing begin momentum aanneem; 'n proses wat alreeds met die aanvang van

³⁴ Aangehaal in C.G. Henning: *Graaff-Reinet: A Cultural History*, p. 24.

³⁵ F. Pretorius (red.): *Geskiedenis van Suid-Afrika*, p. 94.

die bewind van Lord Charles Somerset as bevelvoerder in die Kaap in 1812 begin het. Dit was die uitgesproke ideaal van Somerset om die plaaslike bevolking so gou as moontlik met die Engelse spreek- en skryftaal vertrou te maak. Sy mikpunt was om in die belang van die Britse Ryk al die inwoners van die kolonie na die voorbeeld van gebore Britte te omvorm. Die beeld is geskep dat die Britse kultuur en instellings beter en van 'n hoër gehalte as enige ander kultuur was. Die koms van die Britse setlaars in 1820 met hulle tipiese karakter en leefwyse het hierdie siening bloot versterk.³⁶

Gerugsteun deur 'n memorandum van die onderminister van kolonies waarin hy verengelsing sonder meer en die vervanging van Hollands deur Engels bepleit, het Somerset op 5 Julie 1822 sy bekende taalproklamasie, die eerste van sy soort in Suid-Afrika, uitgevaardig. Hiervolgens sou Engels met ingang van 1 Januarie 1827 die enigste amptelike taal in die geregshoue wees en in alle ander regeringskantore reeds met ingang van 1 Januarie 1825; voorts sou alle regeringstukke en briefwisseling van 1 Januarie 1823 af in Engels opgestel en gevoer word.³⁷ 'n Verengelsde staatsdiens was nie geag as genoegsame invloed om die henge kolonie te beïnvloed nie. Daarvoor was meer subtiële metodes nodig en daartoe het kerk en onderwys die geleentheid gebied om die nodige veranderinge van die grond af deur te voer.

In die destydse wydgestrekte kolonie was daar slegs negetal gemeentes waarvan ses binne 'n radius van 120 km van Kaapstad af geleë was.³⁸ Die stigting van nuwe gemeentes aan die buitewyke van die kolonie was dringend nodig, maar weens 'n akute tekort aan plaaslike predikante was dit ondoenlik. Hoewel hierdie tekorte maklik aangevul sou kon word uit predikante vanuit Nederland, het die Britse owerhede besluit om eerder predikante van die Skotse Presbiteriaanse Kerk, wat groot ooreenkomste met die Calvinistiese N.G. Kerk getoon het, in te voer.³⁹ Een van die belangrikste Skotse predikante om homself in Suid-Afrika te gaan vestig het dan ook in 1822 op Graaff-Reinet aangekom: ds. Andrew Murray.⁴⁰

³⁶ *Ibid.*, p. 95.

³⁷ D.W. Krüger & A.J.H. van der Walt: *Geskiedenis van Suid-Afrika* (Nasou: Kaapstad, 1968), p. 166.

³⁸ G. Hofmeyr (red.): *NG Kerk 350* (Lux Verbi: Wellington, 2002), p. 78.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Daar word later meer breedvoerig geskryf oor die invloede van Murray op Graaff-Reinet. Maar vir meer inligting oor die man self kan o.m. die skrywe van Henning (1975) pp. 93-96, die vroeë skrywe van J. du Plessis oor Murray, *Het leven van Andrew Murray* (1920), of M. Neethling se *Unto Children's Children* (1909)

Die owerhede se verengelsingbeleid in die kerk het egter grootliks geboemerang aangesien meeste van die Skotse leraars, insluitend ook ds. Murray, met die verloop van tyd al hoe meer in Hollands gepreek het en enkele van hulle asook hul nageslagte het baie verdienstelike werk op die gebied van die kerk en die onderwys vir die plaaslike inwoners verrig. Andersyds rakende die onderwys onder Somerset se verengelsing van die kolonie was daar gou onrus oor sy beleid dat alle kinders slegs in Engels onderrig moes word. Alhoewel die koloniste meestal ten gunste was daarvoor dat hulle kinders Engels aanleer, was dit nie hulle wens dat daar met Hollands heeltemal weggemaak moet word nie. Vir hulle was godsdiensonderrig in 'n ander taal as Hollands ketters en totaal onaanvaarbaar. Sodoende het die nuut ingestelde vrye Engelse skole spoedig misluk omrede, aldus *De Zuid-Afrikaan* van 12 Oktober 1832, “onze moedertaal, het Hollandsch, er niet geleerd wordt.”⁴¹

Die Groot Trek en die periode daarna

Of die verengelsing van die Kaapkolonie die inwoners van Graaff-Reinet werklik so aangeraak het soos wat Somerset se wil was, het onrustigheid teenoor die Britse bewind nietemin in die jare ná 1828 begin momentum aanneem. Op 1 Januarie 1828 word die pos van landdros dwarsdeur die kolonie met onmiddellike effek afgeskaf. Die wegdoen met Stockenström as landdros van die Graaff-Reinetdistrik het gekom as 'n groot slag vir die dorpsbewoners en die dorp het summier sy momentum in ontwikkeling en uitbreiding begin verloor.⁴²

Na 'n vredestryd in die Graaff-Reinsetse distrik van bykans 20 jaar begin die jare ná 1830 met toenemende ontevredenheid onder die Kaap kolonie se grensbewoners. Die oorsprong van die konflik was nie plaaslik nie, maar die gevolg van algemene ontevredenheid met die administratiewe beleid van Sy Majesteit se regering. Die gebeure wat uiteindelik sou saamkom in een van die grootste eposse in die Suid-Afrikaanse geskiedenis – die Groot Trek – is welbekend en hoef nie hier herhaal te

geraadpleeg word. Marthinus Ryk Brink het ook 'n deeglike skripsie oor Murray ingelewer as deel van sy vereistes vir sy lisensiaat in die Teologie by die Universiteit van Stellenbosch. Sien: M.R. Brink: *Ds. Andrew Murray (1794-1866) Predikant en Sendeling* (1991).

⁴¹ D.W. Krüger & A.J.H. van der Walt: *Geskiedenis van Suid-Afrika*, p. 167.

⁴² C.G. Henning: “Die Kultuurontwikkeling van Graaff-Reinet, 1786-1986,” *Lantern*, Julie 1986, Vol. 35, nr. 2, p. 42.

word nie.⁴³ Die oorsake en gevolge daarvan op die inwoners van Graaff-Reinet bly egter ter sprake.

Die inwoners van Graaff-Reinet se ontevredenheid met die Britse regering en die feit dat Engels as kultuurmedium op hulle afgedwing is, het daaglik gegroei. Ds. Murray het probeer om die ontevredenes tegemoet te kom deur die N.G. Kerk uit te brei deur al meer dienste in die distrik te hou; dienste wat selfs deur die plaaswerkers bygewoon is. Hierdie dienste was egter steeds in Engels gehou aangesien dit die taal was waarin Murray die beste kon kommunikeer. Die ander hoofsaaklik Engelssprekendes op die dorp was meestal beperk tot handelaars, vakmanne en professionele mense. Vir die Hollanders in vlees en bloed het die onderdrukking van die regering hulle herinner aan die ontevredenheid van hulle ouers en grootouers tydens die groot rebellie op Graaff-Reinet in 1795.⁴⁴ Skynbaar was die hunkering na vryheid onder die Graaff-Reinetter nog nie uitgewoed nie.

Hierdie ontevredenheid het uiteindelik uitgeloop in die Groot Trek wat in 1835 begin vorm aanneem het. Vir 'n relatiewe klein Karoodorpie, lewer Graaff-Reinet 'n verbasende groot getal prominente figure in die trek op. Uit die dorp het die sakeman Gerrit Maritz na Natal getrek terwyl die vooruitstrewende Andries Pretorius vanaf sy plaas Letskraal net buite Graaff-Reinet hom later gevolg het. Pretorius sou in die geskiedenis van Suid-Afrika 'n 'legendariese figuur' word toe hy in Desember 1838 'n leidende posisie ingeneem het tydens die Slag van Bloedrivier. Trouens, byna alle Voortrekkerleiers het een of ander skakel met Graaff-Reinet gehad: Sarel Cilliers is op Nieu Bethesda, in die Graaff-Reinetdistrik, gebore; die huwelike van onderskeidelik Louis Trichardt en Piet Retief word in die plaaslike kerk voltrek en A.H. Potgieter word op 6 Januarie 1793 in dieselfde kerk gedoop.⁴⁵

Talle Hollandssprekende inwoners van die distrik het die Voortrekkerleiers agterna gesit en daar was gevolglik beide 'n beduidende afname in Hollandssprekendes in die omgewing, maar ook blankes. Engelssprekende koloniste van buite het spoedig

⁴³ Vir meer oor die oorsake van die Groot Trek kan Visagie se relevante hoofstukke daarvoor in Pretorius (red.) se *Geskiedenis van Suid-Afrika* geraadpleeg word tesame met etlike honderde ander bronne.

⁴⁴ J.F. Malherbe: *'n Kultuurhistoriese ontleding van gebou en bewoner: gevallestudies van Residensie en Avondrust, Graaff-Reinet* (Stellenbosch, 1998), p. 14, en T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919; 'n Sosio-historiese Ondersoek*, p. 38.

⁴⁵ J.F. Malherbe: *'n Kultuurhistoriese ontleding van gebou en bewoner*, p. 15.

ingetrek en baie van die spogplase in die omgewing is vir 'n appel en 'n ei opgekoop. Die dorp het egter agteruitgegaan as gevolg van die nasionale depressie in die nadraai van die Groot Trek. In 1840 word daar in die plaaslike pers geskryf dat “[this] once flourishing village has for the past nine years been rapidly retrograding. No attention is paid to the public good. The high roads are now so neglected as to be almost impassable.”⁴⁶

'n Hoofsaaklike Engelse bevolking het in die laat 1840's begin om Graaff-Reinet geleidelik tot 'n belangrike ekonomiese en nywerheidsentrum uit te brei. In 1848 het die aantal dorpsbewoners by die twee-en-'n-half-duisend gaan draai. 'n Hele aantal besighede het in die dorp oopgemaak. Daar is ook voordeel getrek uit die verbeterde hawe by Port Elizabeth wat die uitvoer van noodsaaklike wolprodukte vergemaklik het. Trouens, in 1857 skryf die *Illustrated London News* dat die toenemende belangrikheid van die Kaap as wolproduserende kolonie die rede is dat Suid-Afrika vanuit 'n handelsoogpunt aansienlik op die voorgrond begin tree, en dat Graaff-Reinet in hierdie opsig die vernaamste distrik met een-vyfde van totale produksie is. Op hierdie stadium het die Graaff-Reinetdistrik meer as 3,600,000 pond wol per jaar gelewer en hierdie opbrengs het net gegroei soos wat handelsmoontlikhede uitgebrei het.⁴⁷

Die geskiedenis van die pers op Graaff-Reinet

Die vooruitgang van 'n dorp en die karakter van sy inwoners word meermale in die plaaslike koerante weerspieël. Op Graaff-Reinet sou daar gedurende die 19de eeu 'n aansienlike aantal koerante hulle verskyning maak. Die eerste daarvan was die *Graaff-Reinet Courant* wat op 30 Mei 1851 die lig gesien het. Hierdie koerant was dan ook die 9de koerant wat in die ganse Kaapkolonie verskyn het. In dieselfde jaar op 25 Augustus word nog 'n koerant op die been gebring om te dien as opposisie, naamlik die *Graaff-Reinet Herald*. Daarby is daar ook vanaf 7 Oktober 1857 tot 22 Februarie 1860 'n derde koerant, die *Graaff-Reinet Banner*, maar dié koerant se bestaan was kortstondig. Die ondergang daarvan was deels te danke aan 'n veldtog van die *Herald* omdat dié van mening was dat die *Banner* te geneig was om oor alles

⁴⁶ Aangehaal in A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986*, p. 12.

⁴⁷ *Offisiële Gids – Graaff-Reinet – Official Guide*, p. 170.

te kla: “[they were] afflicted with a most unhappy disposition to grumble at everybody and everything.”⁴⁸

Die drukpers wat deur die *Graaff-Reinet Herald* gebruik was, is die oorspronklike pers van die here Fairbairn en Pringle. Lord Charles Somerset het in 1824 die betrokke pers met ysterkettings laat toesluit omdat die koerante glo onvleiende bewerings oor hom gepubliseer het. Maar die leuse van die *Graaff-Reinet Herald* was “The Press is the lever that moves the World” en hul mantra was om te poog om “waarheid, geregtigheid en vooruitgang” voor te hou.⁴⁹ Dit was die *Herald* se doel om die gemeenskap op ’n doeltreffende wyse te dien. Dit het die waarheid oor vooruitgang asook die probleme wat daarmee gepaard gegaan het aan die gemeenskap uitgespel. Dit het die onderwys en die besigheidsektor baie publisiteit gegee; slegte strate is sterk veroordeel en daar is gepleit vir ’n verbeterde waterstelsel. Die redakteurs van daardie tyd, Alfred Essex en William Rabone, het ’n ernstige pleidooi by die koloniale administrasie ingedien dat die Middellandse treindienste na Graaff-Reinet moet kom.⁵⁰ Hierdie wens is uiteindelik in 1879 bewaarheid.

Alhoewel dit die koerant se ideale was om goeie beriggewing na te streef, kon die koerant nie altyd in die guns van die meer konserwatiewe Hollandssprekende inwoner van Graaff-Reinet wees nie. Die hoofrede hiervoor was dat die koerant slegs in Engels geskryf het asook dat die ongenaakbare kritiek wat dit gereeld gefel het op die (meestal Hollandse) munisipale owerheid was. Die koerant sluit, tot die Engelssprekende inwoners se spyt, in September 1884.⁵¹

Die sluiting van die *Graaff-Reinet Banner* was egter nie die laaste sien kom klaar van daardie koerant nie. Al het die redakteur van die *Herald* in 1860 gewaarsku dat Graaff-Reinet nie juis die ideale omstandighede bied vir ’n florerende koerant nie, neem John Powell die *Banner* oor en herdoop die koerant die *Graaff-Reinet Advertiser*. Hierdie koerant spesialiseer in weeklikse beriggewing oor plaaslike

⁴⁸ C.G. Henning: “Die Kultuurontwikkeling van Graaff-Reinet, 1786-1986,” *Lantern*, Julie 1986, Vol. 35, nr. 2, p. 60 en A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986*, p. 71.

⁴⁹ Soos aangehaal in C.G. Henning: “Die Kultuurontwikkeling van Graaff-Reinet, 1786-1986,” *Lantern*, Julie 1986, Vol. 35, nr. 2, p. 60

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986*, p. 71 en *Offisiële Gids – Graaff-Reinet – Official Guide*, p. 196.

nuusgebeure en publiseer tussen 1865 en 1886 in beide Afrikaans/Hollands en Engels. Kort voor lank word alle belangrike munisipale kennisgewings ook net in die *Advertiser* gepubliseer.⁵²

Die eerste volwaardige Hollandse koerant, onder redaksie van James McCuster, genaamd *De Graaff-Reinetter* verskyn in Julie 1881. McCuster was 'n boorling van Graaff-Reinet en die dorp, sy gemeenskap en politiek was dus nie vir hom vreemd nie. Alhoewel hy 'n vooraanstaande kampvegter was vir die bevordering van die pas gestigte Afrikanerbond,⁵³ bevredig sy politieke verband kort voor lank nie meer hierdie organisasie nie. Hul eie koerant, gepas genoem *Onze Courant*, verskyn onder redaksie van C.H.O. Marais in 1891 en kan beskou word as die eerste ware politieke koerant in die Middellande.⁵⁴

Die pers het sonder twyfel die leefwyse van die inwoners van Graaff-Reinet ingrypend verander. Dit het onderlinge bespreking van onderwerpe en vernuwende denke oor politieke sake aangemoedig en 'n patriotiese gemeenskapsgees in die Karoo gevestig. Vir 'n periode van meer as 150 jaar verskyn die *Graaff-Reinet Advertiser* nog elke week en is een van die oudste steeds gepubliseerde koerante in Suid-Afrika.

Die Afrikanerbond en Graaff-Reinet

Die 1870's het getuig van 'n beduidende politieke en kulturele beweging onder Nederlandssprekende inwoners van die Kaapkolonie wat uiteindelik gelei het tot die vorming van die Afrikanerbond. Terwyl die besonderhede van die beweging opgeteken is deur verskeie historici,⁵⁵ was die ontstaan daarvan gestimuleer deur die organisasie se mantra van *Ons Taal, ons Nasie en ons Land*.⁵⁶ Die politieke situasie

⁵² C.G. Henning: "Die Kultuurontwikkeling van Graaff-Reinet, 1786-1986," *Lantern*, Julie 1986, Vol. 35, nr. 2, p. 61.

⁵³ Vgl. die volgende sub-afdeling vir meer oor die Afrikanerbond en Graaff-Reinet.

⁵⁴ C.G. Henning: "Die Kultuurontwikkeling van Graaff-Reinet, 1786-1986," *Lantern*, Julie 1986, Vol. 35, nr. 2, p. 61.

⁵⁵ Sien o.m. T.R.H. Davenport: *The Afrikaner Bond: The History of a South African Political Party, 1880-1911* (OUP: Kaapstad, 1966) asook Pretorius (red.) se *Geskiedenis van Suid-Afrika*, pp. 226-232; Giliomee se *The Afrikaners: A Biography of a People* (Tafelberg: Kaapstad, 2003) bevat ook 'n uitgebreide afdeling (pp. 220-227) oor die Afrikanerbond.

⁵⁶ C.G. Henning: *Graaff-Reinet: A Cultural History*, p. 160.

in die 1870's in die Kaap kolonie was swanger aan dae wat kon dien as stimulasie vir die stigting van 'n egte Afrikaner party.

Die Afrikaners van die Paarl naby Kaapstad het die leiding in die stryd aangeneem en stig in 1873 die *Boerebeskermingsvereniging* om landbou in die omgewing 'n hupstoot te gee. In 1875 volg *Die Genootskap van Regte Afrikaners* (GRA) as die eerste deurslaggewende poging om sogenaamde "Cape Dutch" op gelyke voet as 'n amptelike taal te kry. Die eerste Afrikaanse koerant, *Di Patriot* (soms ook *Die Afrikaanse Patriot*), sien die volgende jaar die lig en sou daarvandaan uit sy pad uit gaan om die aspirasies en veral die aanvaarding van Afrikaans as amptelike landstaal te bevorder.⁵⁷

Die koerant se redakteur, S.J. du Toit (ook stigterslid van die GRA) bepleit toe by sy leserspubliek in 1879 dat 'n Afrikanerbond gestig word om Afrikaners se kultuur en belange te bevorder. Maar bowenal die belange van die Afrikaanssprekende, het Du Toit dit ook op die hart gelê dat die Afrikanerbond geskep moet word sodat alle Afrikane, nie net die Afrikaner, tuis kan voel in 'n verenigde Suid-Afrika. Die organisasie was "vir almal wat Afrika herken as hul vaderland...al is hulle van Engelse, Hollandse, Franse of Duitse afkoms." Die organisasie is gou herdoop in sy politieke ideale en het so die eerste politieke party in die geskiedenis van Suid-Afrika geword asook kort voor lank die grootste party in die Kaapse parlement.⁵⁸

Vroeg in 1880 het Jan H. Hofmeyr die leiers van die Afrikanerbond by S.J. du Toit oorgeneem. Die beweegrede agter die stigting van 'n tak van die Afrikanerbond in Graaff-Reinet was R.P. (Dolf) Botha, 'n goeie vriend van Hofmeyr wat ook, na oorlewering, verantwoordelik was vir Hofmeyr se bynaam van "Onze Jan".⁵⁹ Op 8 Oktober 1881 word 'n provinsiale tak van die Afrikanerbond op Graaff-Reinet in die lewe geroep met Botha as voorsitter van die bestuursraad tot 1892. Ten spyte van Botha se allerbeste pogings, was dit gou duidelik dat die oorgrote meerderheid van Graaff-Reinet se meer gegoede Afrikaners – die opgevoede besigheidsmanne wat nou saam met hul Engelssprekende eweknieë gewerk het – hulself nie by die Bond wou

⁵⁷ *Ibid.* en C. van Rensburg: *So kry ons Afrikaans* (Lapa: Pretoria, 2012), p. 90-92.

⁵⁸ H. Giliomee: *The Afrikaners*, p. 220 en F. Pretorius (red.): *Geskiedenis van Suid-Afrika*, p. 226.

⁵⁹ K.W. Smith: *A History of the Graaff-Reinet District, 1786-1910*, p. 287.

aansluit nie. Die idee van die organisasie is deur hulle afgeskiet omdat hulle geglo het die Afrikanerbond is daarop ingestel om 'n wig tussen die dorp se Engels- en Afrikaanssprekendes in te dryf al het die party dit ten sterkste ontken.⁶⁰

Ironies genoeg was dit juis wat die organisasie onwetend gedoen het. Antagonisme tussen die Engels- en Afrikaanssprekendes op Graaff-Reinet was nie ongeken in die jare voor 1881 nie, maar dit het meer in die publieke oog gekom daarna. Mense sou hard “Hollandsch!” roep by publieke vergaderings as 'n spreker iets in Engels voorgedra het.⁶¹ Daar het ook 'n vyandigheid gekom tussen Botha en Henry Sandford, die redakteur van die *Graaff-Reinet Advertiser*. In dieselfde tyd as wat Botha voorleggings gedoen het ten gunste van meer verteenwoordiging vir Nederlands en Afrikaans in beide die parlement en die howe, was Sandford skerp gekant daarteen: “[for this] would be almost certain to bring men into the Parliament who could contribute little or nothing to enlightened legislation.”⁶² Die definisie wat die Afrikanerbond voorgegee het vir die term “Afrikaner”, 'n entiteit van en eerstens Suid-Afrikaans in eie reg, was nie vir Standford soseer die probleem nie, dit was eerder dat die Afrikanerbond volgens hom rassehaat aangewakker het.

Botha kap terug aan Standford en skryf kort daarna in die Afrikanerbond se spreekbuis, *Die Graaff-Reinetter*, dat die rede vir die Engelse se vyandigheid jeens die Bond gebaseer is op die feit dat die Bond te veel van 'n koloniale instelling was:

...too jealous of the colonists rights, as opposed to those of the Imperial Government, to please those who speak of going 'home', when they go to England. This is one reason, and the difference of language is another. But the chief reason why English colonists cannot become members is because the leaders of the movement are the despised Dutch, and the English are as a nation too conceited to follow the leading of other nationalities.⁶³

Botha se uithouvermoë sou uiteindelik vrugte afwerp en die tak van die Afrikanerbond op Graaff-Reinet het kort voor lank 'n standvastige posisie ingeneem

⁶⁰ *Ibid.* en A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986*, p. 42.

⁶¹ 'n Inwoner van Graaff-Reinet, C.H. Maasdorp, het byvoorbeeld in 1883 by 'n munisipale vergadering in Engels gepraat toe hy stil gemaak is deur 'n lid van die publiek wat sê as Maasdorp as Afrikaanssprekende nie sy eie taal wil praat nie, moet hy liefs eerder stilbly.

⁶² Aangehaal in K.W. Smith: *A History of the Graaff-Reinet District, 1786-1910*, p. 288.

⁶³ *Ibid.*

op die Suid-Afrikaanse politieke speelveld. Maar miskien nie om die redes wat dit aanvanklik wou nie.

In Oktober 1881 het 'n landswye vergadering van die Afrikaner Bond op Graaff-Reinet byeengekom. By hierdie geleentheid het John X. Merriman, die Kommissaris van Kroongrond, Graaff-Reinet besoek en het die plaaslike Bond-leiers hom in 'n brief ingelig van die Bond se voorneme. Dit was onder meer om te verseker dat Nederlands kort voor lank dieselfde regte gaan geniet in die wetgewing van die Kolonie as wat Engels doen en dat hulle daardeur hoop om beter verteenwoordigers na die Parlement te stuur. Sodoende wou hulle terselfdertyd die welvaart van die Nederlandse koloniste bevorder. Die brief het verder kommer uitgespreek oor die gebrek aan Nederlands in die kolonie se skole en dat daar sommige koloniste was wat opgekyk het na die Bond as 'n bewys van die groot ontevredenheid met die manier hoe Brittanje die kolonie regeer het.⁶⁴

Merriman se antwoord was alles behalwe tegemoetkomend en hy het sterk kritiek uitgespreek oor wat hy as 'revolutionary intentions' aan die kant van die Bond beskou het. Hy skryf dan verder:

[I regret] that it should have been thought necessary in founding your Society to draw a distinction between the classes of which our population is composed, and to perpetuate the unhappy differences which have existed among us [...] some of the great and imminent dangers which, I believe, may result from the institution in this Colony of a political Society, based upon difference of race, and not of opinion.⁶⁵

Die gevolge hiervan was verreikend. Die sterk siening wat die plaaslike Graaff-Reinet tak van die Afrikanerbond ingeneem het, het hulle kort voor lank in vyandigheid gebring met die party se moederliggaam in Kaapstad. Die moeilikheid het oorgespoel na die kabinet waarin Onze Jan Hofmeyr gedien het en politieke opruimingswerk was gou aan die orde van die dag.

Met die aanvanklike kontroversie eers agter hulle, het die Graaff-Reinetse tak hulself plaaslik begin beywer. 'n Program is geloods om die gebruik van Nederlands in Graaff-Reinet se skole te bevorder. 'n Publieke vergadering is afgekondig vir die

⁶⁴ *Ibid.*, p. 290.

⁶⁵ *Ibid.*

laaste maand van 1881 om 'n komitee bymekaar te roep om met die plaaslike amptenare van die N.G. Kerk te ontmoet om die saak te bespreek. Die gesprekke met die kerk het egter gou 'n dooiepunt bereik aangesien niemand op die kerkraad gewillig was om homself tot die Bond se nood te verbind nie.⁶⁶

Die kerkraad was van mening dat die onus by die ouers van die kinders gelê het oor watter taal hul kinders praat en in watter taal hulle kinders opgevoed word. Die kerkskool het op daardie stadium 64 studente gehad waarvan 24 opvoeding uitsluitlik in Nederlands ontvang het en die oorblywende 40 in óf 'n mengsel van Nederlands en Engels óf slegs Engels. Die feit dat so 'n groot hoeveelheid ouers onderrig in Engels verkies het, is ironies as mens in ag neem dat die skool juis gestig was om aan die behoeftes van die armste inwoners van Graaff-Reinet te voldoen. Hierdie sogenaamde *erfhouders* was deur die bank feitlik almal Afrikaanssprekend.⁶⁷

Die Afrikanerbond van Graaff-Reinet het met hulle toetrede tot die verkiesingsarena spoedig 'n storm ontketen. Die verkiesing van Februarie 1884 was sonder twyfel een van die mees onstuimige wat Graaff-Reinet tot op daardie stadium beleef het. Ten spyte van die feit dat verskeie hoogaangeskrewe Kaapse koerante (insluitende *De Zuid Afrikaan* en *Di Patriot*) aanvaar het dat F.K. te Water as Parlements lid vir die Graaff-Reinet-distrik sou staan, is Bondsman en totaal onervare politikus, J.N. Rothman, eerder genomineer. Dít ten spyte van Te Water se ondervinding van meer as 15 jaar. Maar Te Water was en wou nie 'n lid van die Afrikanerbond wees nie en het in sy 15 jaar werklik niks vir of teen die Afrikaner in die Parlement vermag nie.⁶⁸

Rothman was egter 'n onbeheerbare politikus wat duidelik nie sy aksies deeglik deurdink het voor hy daarop gereageer het nie. Sy politiese slagspreuk was byvoorbeeld "*Het welsyn van land en volk*" waardeur hy dit probeer duidelik maak het dat hy die "arm" *erfhouders* verteenwoordig. Hy het hierdie groep individue gepaai om nie hulle staatsbelasting te betaal nie. Dit sonder enige direkte of selfs indirekte invloed van die Afrikanerbond se hoofkantoor. Rothman was ook heeltemal gekant teen die voorgestelde nuwe waterskema wat meer volhoubare, vars

⁶⁶ *The Graaff-Reinet Advertiser* (GRA), 03/12/1881.

⁶⁷ K.W. Smith: *A History of the Graaff-Reinet District, 1786-1910*, p. 291.

⁶⁸ C.G. Henning: *Graaff-Reinet: A Cultural History*, p. 163.

drinkwater aan die dorpsbewoners sou verskaf. Sy verbale teenkanting teen die projek het 'n hoogtepunt bereik toe hy en 'n groep van sy ondersteuners die projek-ingenieur, Harold Henschman, in April 1884 aangerand het. Henschman het pas die sluise van die nuwe waterprojek oopgedraai vir die eerste keer, en voor verskeie toeskouers het Rothman hom toe tuimelend in die water ingegooi. Henschman het die beproewing oorleef en regstappe is onmiddellik teen Rothman ingestel.⁶⁹

Hierdie gebeurtenis, wat gedoop is “The Graaff-Reinet Riots”, het landswyd hoofopskrifte gehaal en fel kritiek is teenoor Rothman en die Afrikanerbond as 'n geheel uitgespreek. In Mei 1884 skryf die *Volksblad* dat dit ongelooflik skepties is oor hoe konstruktief die Afrikanerbond bydrae tot die ontwikkeling van Graaff-Reinet:

The Bond has done little or no good, and had on the contrary created a great deal of disharmony and ill-feeling [in Graaff-Reinet]. [It has] created race-hatred, divided the country into two camps, split the Dutch element, borne evil fruits and evidently overlooked the fact that its aims were to benefit the country.⁷⁰

Dit was ook duidelik dat Rothman selfs binne Afrikaner-kringe 'n tweespalt geskep het veral in terme van geestelike verdeeldheid tussen diegene wat geaffilieer was met die N.G. Kerk en die Vrye Protestante Kerk. Selfs die dorp se eeufeesvieringe in 1886 is deur Rothman versuur toe hy en van sy volgelinge opnuut 'n protesaksie geloods het teen die waterskema op dieselfde dag as wat die feestelikhede begin het. Die probleem van “Rothmania” soos dit later gedoop is, het naderhand so erg begin word dat die Afrikanerbond hom amptelik van Rothman begin distansieer het. Rothman is egter eers met die verkiesing van 1888 finaal uit die kussings gelig en uit die politieke soeklig verwyder.⁷¹

Landswyd het die Afrikanerbond egter net van krag tot krag gegaan. Alreeds in November 1883 was daar landswyd meer as 150 takke en meer as 8,500 Afrikanerbond-lede. En in Graaff-Reinet, ten spyte van die ongelukkige tydperk onder Rothman se beheer, het die plaaslike Bond tog in sy doel geslaag om te help dat die ietwat dormante Afrikaner 'n meer nasionalistiese houding teenoor homself en sy kultuur aanneem.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 87 & 163.

⁷⁰ Aangehaal in C.G. Henning: *Graaff-Reinet: A Cultural History*, p. 163.

⁷¹ *Ibid.* en K.W. Smith: *A History of the Graaff-Reinet District, 1786-1910*, p. 300.

Nederlands het meer prominensie in plaaslike bestuur gekry en staatsamptenare was geforseer om beide in Engels en Nederlands te kan kommunikeer. Sirkulasiesyfers in Afrikaanse koerante en leesboeke het gegroei en amateur skrywers en digters het 'n merkbare bydrae gelewer tot die Nederlands/Afrikaanse kanon. Dit is ook duidelik dat binne die eerste ses jaar van hulle bestaan op Graaff-Reinet, het die Afrikanerbond gehelp met die oprigting van die manjifieke en imposante vierde N.G. Kerk (die huidige *Ou of Groot Kerk*) in 1886.⁷² Hierdie kerk dien as 'n ewigdurende bewys dat die Bond tog, na alles, gepoog het om die Afrikaner toe te laat om nuwe en hoër kulturele en spirituele ideale te bereik.

Graaff-Reinet se rol tydens die Anglo-Boereoorlog

Tydens die tweede helfte van die 19de eeu het Brittanje al meer 'n sterker imperialistiese beleid begin volg. Cecil John Rhodes, seker een van die grootste imperialistiese figure van sy tyd, het gedroom van 'n Britse Ryk in Afrika wat vanaf Kaapstad na Kairo strek. Hierdie imperialistiese droom het Groot Brittanje gereeld in 'n fase van oorlog met verskillende bevolkings gehad. Vir die grootste deel van die neëntiende eeu was Koningin Victoria se onderdane in gevegte betrokke of besig met voorbereidings vir 'n volgende oorlog. Om dus nuwe gevegsmagte op die been te bring en na 'n ver afgeleë land soos Suid-Afrika te verskuif, was vir die Britte glad nie 'n probleem nie.⁷³

Die onafhanklike Zuid-Afrikaanse Republiek (ZAR) wat as uitvloeisel van die Groot Trek gevorm het, was vir die grootste deel van die neëntiende eeu 'n arm, onontwikkelde en onrustige land. Maar ná die ontdekking van ryk goudriewe aan die Witwatersrand in 1886 het die aanloklikheid van die ZAR oornag verander. Die nosie van Afrikanernasionalisme in die noorde van Suid-Afrika teenoor Brittanje se wil om die bevordering van algehele imperialisme tesame met die ekonomiese aangetrokkenheid tot die ZAR lei uiteindelik op 11 Oktober 1899 tot die uitbreek van die grootste oorlog wat nog ooit in Suid-Afrika gevoer is: die Anglo-Boereoorlog.

⁷² C.G. Henning: *Graaff-Reinet: A Cultural History*, p. 163.

⁷³ A.J. McLeod: *Die verloop van die Anglo-Boereoorlog in 'n neutedop* (Raven Press: Sandton, 2000), p. 11.

Slegs enkele Graaff-Reinnetters was by die openingstonele van die oorlog betrokke. Dr. Barend Burger was 'n lid van die ambulansdienste van genl. Lucas Meyer; Harry Daly was weer 'n manskap in die Imperial Light Horse wat aan die slag van Elandslaagte op 21 Oktober 1899 deelgeneem het. Nog 'n Graaff-Reinnetter, Ashton Mansfield, is vroeg in die oorlog by Mansfield langs die Vaalrivier deur die Boere gevange geneem. Tog het daar alreeds kort na die uitbreek van die oorlog sewe mans uit Graaff-Reinet hulself by die Boeremagte in die Transvaal aangesluit.⁷⁴

Vir Graaff-Reinet was die uitbreek van oorlog 'n traumatiese gebeurtenis. Nie net vanweë die kolossale skaal van die oorlog nie, maar ook omrede groot bitterheid en politieke verdeeldheid onder sy inwoners hoogty gevier het. Alle Graaff-Reinnetters, ongeag hulle omstandighede en plek in die samelewing het die Anglo-Boereoorlog persoonlik beleef. Die Oorlog, waarvoor hulle nie verantwoordelik was nie en wat duisende kilometers daarvandaan sy beslag gekry het, het diep in hulle alledaagse lewens ingegryp. Krygswet is op 20 Desember 1900 in Graaff-Reinet afgekondig en het onmiddellik die verdeeldheid in die gemeenskap felle afmetings laat aanneem. Die alreeds swak verhouding tussen die twee groepe inwoners op die dorp – die Afrikaner en die Brit – het substansieel begin vererger.⁷⁵

Met die uitbreek van die Anglo-Boereoorlog was die meerderheid Afrikaners in Graaff-Reinet pro-Transvaal terwyl die Engelssprekendes weer outomaties meer lojaal aan die Britse kroon was. Daar was egter daardie klein groepie Afrikaners wat nie net lojaal aan die Britse regering gebly het nie, maar wat dit dan ook verbaal bekend gemaak het en in die openbaar getoon het. So het dit dan gebeur dat die burgemeester tydens die Oorlog, mnr. C.A. Neser, elke geleentheid aangegryp het om sy lojaliteit aan Brittanje te toon. 'n Afrikaanse boer, mnr. Piet Steynberg van die plaas Grootvlakte in die Camdeboo, het selfs aangebied om 'n militêre eenheid op die been te bring om die Boere in die omgewing te help beveg. Graaff-Reinet se manskappe is later opgeneem in die Graaff-Reinet Town Guard. Ongeveer 145 Graaff-Reinnetters het egter na die anderkant oorgegaan en het hulself by die Boeremagte gaan aansluit. Hulle is onmiddellik afgemaak as Kaapse Rebelle.⁷⁶

⁷⁴ T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902* (Port Elizabeth, 1991), p. 59.

⁷⁵ T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919*, p. 41-42.

⁷⁶ *Ibid.*, p.42.

Die kwessie van taalgebruik in die plaaslike N.G. Kerk het ook tydens die Oorlog weer opgevlam. Alreeds vroeg in 1900 het die kerkraad, bestaande uit 'n hele aantal Afrikanerbond-lede, byeengekom en besluit dat:

Aangezien er in de laaste jaren veel ontevredenheid in deze Gemeente bestaat door diensten in onze Holl. Geref. Kerk toe te laten in eene andere dan onze moedertaal, zoo besluit de Kerkeraad dat voort alle godsdienstoefening zoowel in den avonds als in den voor en namiddag in de Kerk zal worden in de Hollandsche taal verricht.⁷⁷

Hierdie bewys van mag was die laaste greintjie waaraan die Nederlanders geklou het soos wat die Britte 'n oormag in hulle lewens geword het. Want kort voor lank was die hele dorp en distrik onder die totale beheer van die Britse troepe.

Die grootste onmiddellike impak van die oorlog is egter gevoel in die nagevolge van die krygswet wat aan die einde van 1900 afgekondig is. Dit het die inwoners van die dorp totaal immobiel gemaak en vanaf Januarie 1901 het Graaff-Reinetters letterlik in 'n tronk geleef: alle vuurwapens, ammunisie, kos, fietse en perde moes onmiddellik aan die troepe oorhandig word. Die swaarste hiervan was die oorhandiging van alle perde, want 'n perd was 'n belangrike skakel in 'n persoon se alledaagse lewe aangesien besigheid vinnig te perd afgehandel kon word. Daar was ook 'n aandklokkeel om nege-uur ingestel. Die owerhede het die pryse van produkte vasgestel en die boere en *erfhouers* moes maar daarby aanpas. Jy moes 'n spesiale permit kry om met 'n fiets te ry of om na nege uur saans nog op straat gesien te word. Swaar boetes is selfs opgelê as 'n persoon bloot 'n "boereliedjie" sou fluit.⁷⁸

Die owerhede het verwag van die plaaslike boere dat hulle alle militêre bewegings en aktiwiteite van die 'vyand' (die Boeremagte) moet rapporteer aan die plaaslike bevelvoerders. Dit was veral gemik op gevalle waar boere aan die buitewyke van die distrik aanvallende Boeremagte kon gewaar. Indien 'n persoon sou versuim om die inligting te verskaf, ontvang hy 'n vonnis wat gewoonlik 'n swaar boete of tronkstraf ingesluit het. Terselfdertyd reken die Boeremagte op hulle eie wyse af met diegene wat hulle as *verraaiers* beskou. Die gewone burger van die Graaff-Reinet omgewing

⁷⁷ Aangehaal in K.W. Smith: *A History of the Graaff-Reinet District, 1786-1910*, p. 344.

⁷⁸ T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902*, p. 81 en A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986*, p. 34.

bevind homself dus nou gewikkel in 'n senu-oorlog; tussen die hamer en aambeeld vasgevang.

Op die groot vlaktes rondom Graaff-Reinet vind daar egter verskeie skermutselings plaas en die Boerekommando's is gewikkel in 'n gevaarlike kat-en-muisbeweging met die groot getal Britse soldate in die rondte. Daar word nooit gepoog om Graaff-Reinet binne te val nie, want daar is besef dis 'n onbegonne taak. Die naaste wat daar ooit aan Graaff-Reinet gekom is, was seker toe 'n mag van 200 Boere onder bevel van genl. P.H. Kritzinger met kmdt. Gideon Scheepers as tweede in bevel die Kaapkolonie by Norvalspont binnegeval het.⁷⁹

Die naam Gideon Scheepers sou uiteindelik omskep word in die van 'n onsterflike simbool van onregte wat die Boeremagte voel hulle toegedien is tydens die Anglo-Boereoorlog. Scheepers, wat op 4 April 1878 op die plaas Roodepoort in die distrik Middelburg in die Transvaal gebore is, het 'n groot invloed uitgeoefen op beide vriend en vyand. Hy was bekend as 'n uitmuntende heliografis.⁸⁰ Vanaf 1900 was hy hoof van 'n verkennerseenheid en het die opdrag ontvang om die Kaapkolonie te infiltrer. Hy en Kritzinger het so ver as Nieu Bethesda gevorder, maar kon nie nader aan Graaff-Reinet kom nie weens die groot getalle troepe wat daar gestasioneer was. Hulle het toe begin met 'n uitgebreide guerrillastryd.⁸¹

Scheepers word in Maart 1901 op 23-jarige ouderdom bevorder tot kommandant oor sy eie kommando. Hy en sy kommando het laer getrek in die Graaff-Reinet omgewing en begin om Britse buiteposte aan te val en perde, ammunisie en voorrade te buit. Hulle het ook grootskaalse verwoesting gesaai en geboue afgebrand, treinspore beskadig en brûe vernietig. Scheepers en sy kommando kon egter nie hulle momentum behou nie. In sy dagboek van sy wedervaringe tydens die oorlog, skryf Scheepers in September 1901 hoe hy skielik ernstig siek begin word het. Vermoedelik

⁷⁹ J.F. Malherbe: *'n Kultuurhistoriese ontleding van gebou en bewoner*, p. 16.

⁸⁰ Heliografie is die gebruik van 'n toestel soos 'n spieël of 'n ander weerkaatsende oppervlak waarmee daar deur middel van die weerkaatsing van sonlig boodskappe in morsekode gesein word. Dit was tydens die Oorlog veral handig om só boodskappe oor ver afstande te stuur tussen twee punte wat steeds van mekaar af sigbaar was.

⁸¹ W. van Schalkwyk: *Aberdeen of the Cape: A Retreat of the Future* (Westby-Nunn Publishers: Kaapstad, 2007), p. 80-81; T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902*, p. 81.

aan blindedermonsteking. Op hierdie stadium was hy en sy kommando in die omgewing van Prins Albert.⁸²

In Oktober 1901 word Scheepers deur die Britte gevange geneem en via Matjiesfontein, Beaufort-Wes en Noupoot na Graaff-Reinet geneem. Die hofsaa teen Scheepers het op Woensdag, 18 Desember 1901 in Graaff-Reinet begin. Scheepers se verweer dat hy nie 'n rebel was nie aangesien hy 'n burger van die Boererepublieke was, het glad nie in sy guns getel nie. Op 17 Januarie 1902 word Scheepers in die openbaar ter dood veroordeel. Hy word die daaropvolgende dag naby die Sondagsrivier deur 'n vuurpeloton tereggestel en begrawe. Sy lyk is egter later die aand weer opgegrawe en op 'n onbekende plek herbegrawe.

Scheepers was tot en veral na sy onregverdige dood as 'n groot Boereheld beskou en dit is jammer dat sy nagedagtenis in sulke geheimsinnigheid gehul is. Sy teregstelling het weersin by baie mense uitgelok, nie net by die Afrikaners nie. Protes oor sy dood is sover as in Engeland aangeteken. Olive Schreiner, wat 'n groot kampvegter vir die Boere tydens die oorlog was, het die onnodige dood van Scheepers ten sterkste veroordeel. Die troepe in Graaff-Reinet was egter duidelik min gepla, want 'n swierige dansparty is sowat 'n week na Scheepers se teregstelling in die dorp se Botaniese Tuine gehou.⁸³

In die latere maande van 1902 verskerp Lord Kitchener sy 'verskroeiende aarde'-beleid en dit word gou vir die Boereleiers duidelik dat voortgesette weerstand die totale uitwissing van hulle mense sou teweegbring. Afgevaardigdes van die Boererepublieke onderteken op 31 Mei 1902 'n vredesverdrag waarop daar tydens onderhandelinge met Kitchener op Vereeniging ooreengekom is. Die oorlog kom hiermee ook formeel tot 'n einde.

Alhoewel Graaff-Reinet in hierdie kort en stormagtige periode nie juis as dorp 'n deurslaggewende rol in die Oorlog gehad het nie, lê die belangrikheid daarvan vir die dorp veel eerder êrens anders opgesluit. Hierdie was die periode in die geskiedenis

⁸² *Ibid.*

⁸³ K. Schoeman: *Only an anguish to live here: Olive Schreiner and the Anglo-Boer War, 1899-1902* (H&R: Kaapstad. 1992), p. 177.

van Graaff-Reinet wat die Afrikaans- en Engelssprekendes finaal polities en sosiaal verdeel en gepolariseer het. Die gebeure tydens die Oorlog in en rondom die dorp en veral die manier hoe die Britse troepe die Afrikaners behandel het, het 'n wye kloof tussen die twee taalgroepe laat ontstaan wat direk sou aanleiding gee tot die uiteindelijke opbloeï van Afrikanernasionalisme in die distrik ná 1916.

Samevatting

Hierdie hoofstuk was hoofsaaklik daargestel om te dien as 'n agtergrond oor die geskiedenis van Graaff-Reinet tot net na die Anglo-Boereoorlog. Verskeie gebeure het 'n blywende impak op die dorp en sy bewoners gelaat, maar slegs 'n paar daarvan sou 'n merkbare invloed hê op die taalkwessies wat so duidelik in die volgende twee dekades tot op die voorgrond sou kom. Gebeure soos die verengelsing van die Kaapkolonie deur Somerset en die stigting en politieke invloede van die Afrikanerbond sou lank na die aanvanklike gebeure nog duidelik gevoel word in die rassesspanning op Graaff-Reinet. Maar die deurslaggewende faktor wat onomwonde die grootste impak moes gehad het op Graaff-Reinet en sy inwoners, was die uitbreek en verloop van die Anglo-Boereoorlog wat vir altyd 'n merk gelaat het in die ganse kultuur van Suid-Afrika tussen diegene wat Engels en Afrikaans praat.

So is dit dan ook so dat veel meer as in ander lande word daar in Suid-Afrika 'n assosiasie geheg aan 'n taal en daarmee gepaard ook 'n affiliasie. As spreker van 'n sekere taal, laat dit in die geval óf Engels óf Hollands/Afrikaans wees, het dit beteken jy kordon jouself af in 'n sekere kamp. In Graaff-Reinet het dit beteken dat in die vloeibare jare net na die Anglo-Boereoorlog het die gebeure wat tot dusver bespreek is daartoe gelei dat die alreeds spanningsvolle verhouding tussen die taalgroepe in die samelewing as 'n geheel, maar ook veral in godsdienstige en opvoedkundige kringe, verder begin verbrokkel het.

In die opvolgende hoofstuk gaan daar gelet word op die onmiddellike nalatenskap van die Anglo-Boereoorlog op die inwoners van Graaff-Reinet. Hoe het hierdie oorlog die saadjie van onstuimige rasseverhoudings tussen die Afrikaans- en Engelssprekende op Graaff-Reinet sonder twyfel finaal ontketen? Watter impak het dit polities gehad op die dorp en hoe het dit gelei tot die daarstel van 'n nuwe,

dominerende politieke party wat die hele politieke arena met sy intrapslag sou oorheers?

HOOFSTUK 3

In die vorige hoofstuk is daar afgesluit met die beëindiging van die Anglo-Boereoorlog ná die ondertekening van die Vrede van Vereeniging. Amptelik was die oorlog nou iets van die verlede, maar dit was gou duidelik dat dit deur diegene wat agtergelaat is nie sommer vergeet kon word nie. Die gevoel van bitterheid en politieke verdeeldheid tussen die oorblywende Afrikanergemeenskappe en hul Engelssprekende eweknieë was glad nie oorkombaar nie. Die leemte wat in die Graaff-Reinetse samelewing gelaat is ná die Groot Trek, was oor die jare gevul met etlike Britsgesinde Engelssprekendes. Ná hierdie groep se oorwinning tydens die Oorlog, het die oorwonne Boereleiers geweet dat Brittanje haastig sou wees om die volledige unifikasie van die vier Britse kolonies teweeg te bring en dat die bedoeling 'n Britse Suid-Afrika sou wees.¹

In Graaff-Reinet het die bittere verset teen die Britse oorwinning onder die Afrikaanssprekendes gou oorgegaan tot die organisering van die Afrikaner op 'n politieke front. Hierdie hoofstuk bespreek die ontwikkelinge wat op die dorp plaasgevind het kort na die einde van die Oorlog veral met verwysings na die politieke skommeling wat plaasgevind het. Natuurlik skaars meer as tien jaar na die beëindiging van 'n bloedige oorlog op eie bodem breek daar opnuut 'n konflik uit op 'n internasionale vlak waarby Suid-Afrikaners ook noodgedwonge betrek word. Die verweer teen oorlogvoering vir Brittanje, veral na die patriotiese Uniewording 'n paar jaar vantevore, het die Afrikaanssprekendes op Graaff-Reinet genoop om in hul massas in 'n gees van Afrikanernasionalisme op te staan. Dit het onvermydelik gelei tot 'n nuwe stel konflikte op die dorp wat in hierdie hoofstuk bespreek gaan word.

3. Graaff-Reinet tydens die tussen-oorlogse periode, die Eerste Wêreldoorlog en daarna

Die periode ná die Anglo-Boereoorlog: Die sosiale en politieke verdeling tussen Engels- en Afrikaanssprekende verskerp

Ná die oorlog geëindig het, het die verdeling tussen die Engels- en Afrikaanssprekendes aansienlik verskerp. Die Afrikaners in die republieke was

¹ H. Giliomee & B. Mbenga (reds.): *Nuwe Geskiedenis van Suid-Afrika* (Tafelberg: Kaapstad, 2007), p. 226, 228.

verskeurd tussen die bittereinders en die joiners, en in die Britse kolonies tussen die rebelle en die lojaliste. Dit het tot groot bitterheid binne gemeenskappe en selfs binne gesinne gelei.² Die taalkwessie het gou ook in die spervuur beland. Die Britsgesinde Engelssprekende in Suid-Afrika se veroweringspolitiek was nie slegs in staats- en militêre magsverhoudinge betrek nie, maar daar is volhard om alles wat Afrikaans is en die Afrikaans-Hollandse kultuur kon uitdra, te dwarsboom of in die kiem te smoor, veral waar dit die Engelse kultuur kon teenwerk. Niks is nagelaat om vir Engelssprekendes die heerskappy in elke opsig en vertakking van die samelewing, van die oorlogsfront tot die kultuurfront, te verseker nie.

Die doelgerigte proses van verengelsing van die Afrikaner se lewe en strewe het op elke terrein sy invloed laat geld. In die onderwys, staatsdiens, nywerhede en die maatskaplike lewe was daar die uitgesproke voorkeur om Engelssprekendes in sleutelbetrekkinge aan te stel. Die Oorlog het die Engelse taal en kultuur met bloed en sentiment met die res van Suid-Afrika verweef en is ook verder versterk deur die aansien en wêreldprestige van die magtige Britse Ryk. Daarom sou daar vir 'n lang tyd met meerderwaardigheid oor die Afrikaner se kultuurstrewe geheers word, deels omdat die Afrikaner hier deurgaans aan die kortste ent getrek het. Op hierdie stadium het die kultuur nog oor geen noemenswaardige letterkunde beskik wat met die wêreldse Engelse kultuur kon meeding nie. Gesteun deur 'n magtige Engelse pers in Suid-Afrika, sou die Afrikaanse-kultuurbewustheid tot 'n minderwaardige vlak afgemaak word.³

Die Afrikaners op Graaff-Reinet het in die onmiddellike dae ná die oorlog op verskeie maniere hulle ideologiese kultuurverwantskappe probeer uitlig om te wys dat hulle solidariteit steeds by die volk as 'n geheel lê. So het daar byvoorbeeld net na die Vrede van Vereniging op 31 Mei 1902 onderteken is, Graaff-Reineters op straat begin verskyn met die kleure van die twee Boererepublieke en die tipe hoede wat Gideon Scheepers gedra het was ook hoogmode.⁴ Die Graaff-Reinetse Afrikaners was ook vir seker nie van plan om diegene wat tydens die Oorlog deur die Engelse op Graaff-Reinet gefusilleer is, te vergeet nie. In 1908 is daar begin om die moontlikheid

² *Ibid.*, p. 224.

³ Verwerk uit J.H. le Roux: *Die Engelssprekende as Faktor in die Suid-Afrikaanse politiek, 1925-1932* (Bloemfontein, 1977), p. 354-355.

⁴ K.W. Smith: *A History of the Graaff-Reinet District, 1786-1910*, p. 113.

te bespreek van die oprigting van 'n monument vir hierdie soldate. Beide die dorpsmunisipaliteit en die plaaslike N.G. Kerk het geweier om betrokke te raak of om grond vir die doel beskikbaar te stel omdat só 'n stap op hierdie sensitiewe stadium te veel van 'n politieke stelling sou impliseer.

Dit sou uiteindelik afhang van 'n plaaslike inwoner, Mnr. Jurie Laubscher, om 'n stuk van sy erf op die hoek van Donkin- en Somersetstraat vir hierdie doel te skenk. Op 2 Desember van dieselfde jaar is die nuwe monument ingewy terwyl die stoflike oorskot van al sewe mans wat in Graaff-Reinet tydens die oorlog tereggestel is, herbegrawe is. Die verrigtinge is deur 'n groot skare van bykans 2,600 persone bygewoon.⁵ Wat dit net nog meer indrukwekkend gemaak het, is die feit dat dit in daardie tyd ver oor die helfte van Graaff-Reinet se totale bevolking was. Daar moes dus in 'n mate 'n sterk gevoel van vergelding geheers het onder beide die Afrikaans- en Engelssprekende inwoners van die dorp om hierdie gestorwenes saam te vereer vir hulle bydraes tot die oorlog. Die meer Engels-georiënteerde koerant, die *Advertiser*, het die verrigtinge rondom die oprigting van die monument egter grootliks in sy beriggewing geïgnoreer.⁶

Die koerant wou 'n meer progressiewe standpunt inneem en eerder politieke en sosiale neutraliteit aan die orde van die dag lê. Alreeds in 1903 publiseer die redakteur 'n brief van 'n prominente plaasboer in die distrik, Walter E. Murray, waarin Murray aanvoer dat dit hoog tyd is dat "...the inhabitants of South Africa should try to forget the past and hold out the hand of fellowship to all and let us live as we did in the olden times."⁷ Maklike woorde om te spreek (en te publiseer) as jy van meet af aan jou alliansies met die wenkant van die oorlog geopenbaar het. Vir die oorgrote hoeveelheid van die inwoners wat eerstehands die smaad en lyding van die Oorlog ervaar het, was vergifnis nie so maklik nie. F.R. Davel⁸ het in reaksie op Murray se brief die volgende na die *Onze Courant* gestuur:

⁵ *Ibid.* en *Onze Courant* (OC), 3/12/1908

⁶ Sien hiervoor die koerant se gebrekkige beriggewing oor die insident in die *GRA*, 4/12/1908.

⁷ *GRA*, 10/08/1903.

⁸ Tydens die Anglo-Boereoorlog is F.R. Davel onder krygswet as "ongewenste" na Port Alfred verban en is sy plaas in sy afwesigheid byna heeltemal kaal besteel.

Er left niemand die ik niet zal groeten, of weldoen wanneer de gelegenheid zich voordoet, maar indien ik smaad, belediging, vernedering en schade my onschuldig aangedaan, moet vergeten dan ben ik geen mensch...⁹

Die duidelikheid dat die oorlog beide fisiese en spirituele wonde onder die inwoners van Graaff-Reinet gelaat het, was duidelik. Alhoewel daar aan beide kante van die spektrum simpatiseerders was met die ander se stryd, het sommige self teen hul eie mense gedraai. Gematigde Afrikaners het nie geskroom om die Republieke reguit te blameer vir die oorlog wat volgens hulle 'heeltemal handuit' geruk het nie. Spanning het hoogty gevier en vriende, selfs families as 'n geheel, is uiteraard van mekaar vervreem. 'n Hele aantal Graaff-Reinettters wat as 'ongewenstes' beskou was tydens die oorlog is daar en dan verban na Port Alfred. Onder diegene tel ook 'n groot hoeveelheid van die Afrikaners op die Graaff-Reinette stadsraad. Met die beëindiging van die oorlog is die parlementêre verteenwoordiging van die Graaff-Reinett-distrik oop vir debattering gelaat.

Op 'n politieke front

'n Sleutelpersoon in die politieke sfeer van Graaff-Reinet in beide oorlogstyd en daarna, was G.H. Maasdorp. Aanvanklik was Maasdorp 'n simpatiseerder met die Britte se stryd tydens die oorlog en het selfs 'n seun aan die dood afgestaan wat vir die Engelse gaan veg het. Maasdorp is in 1898 verkies tot die Wetgewende Raad vir die Progressiewe Party, maar kort na die oorlog besluit hy om sy alliansies te verander. Maasdorp was gekant teen die Progressiewe party se mantra om nie die nuwe Konstitusie van 1903 te aanvaar nie en besluit om daar en dan oor te loop na die Suid-Afrikaanse Party – die parlementêre vleuel van die Afrikanerbond.¹⁰ Ná 'n mislukte poging om in 1904 tot die parlement verkies te word vir die SAP, het Maasdorp eers tydens die 1908 verkiesing as 'n onafhanklike kandidaat, maar steeds lid van die Afrikanerbond, sy toetrede tot die parlement gemaak as verteenwoordiger vir die Graaff-Reinett-distrik.

⁹ OC, 17/08/1903.

¹⁰ A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986*, p. 45.

In 1909 word Maasdorp afgevaardig na die Nasionale Konvensie om oor groter staatkundige eenheid debatte te voer. As slegs een van twaalf Kaapse afgevaardigdes, is die belangrikheid van Maasdorp se stemming nie te betwyfel nie. In Maart van dieselfde jaar roep hy die Graaff-Reinnetters bymekaar tot 'n openbare vergadering waarin hy die delegasie aanmoedig om die voorgestelde nuwe Suid-Afrikaanse grondwet sonder enige wysigings te aanvaar. Byna 500 Graaff-Reinnetters het die vergadering bygewoon. Vir die eerste keer in 'n lang tyd het die Afrikaners en die Engelse saamgestaan oor 'n saak: "It was an unusual meeting that found Afrikaner farmers and English businessmen in complete agreement, Bond and non-Bond on the same side."¹¹

Hierdie geleentheid blyk 'n unieke verskynsel te wees, want daarna sou die Afrikaner en die Engelsman weinig hê om (polities) oor saam te stem. Uniedag het aangebreek en groot skares het op 31 Mei 1910 op Kerkplein vergader om aan die feestelikhede deel te neem. Plaaslike predikante van die verskillende denominasies het 'n prominente rol in die verrigtinge gespeel en toesprake is in beide Afrikaans en Engels gehou. Ds. P.K. Albertyn en rev. H.E. Rowley het die hoop uitgespreek dat die Unie 'n nuwe tydvak van samewerking tussen die Afrikaners en die Engelse in Suid-Afrika sou inlei en dat rassisme as sodanig iets van die verlede sou word.¹² Hierdie uitsprake was blote wensdenkery en die realiteit was ver daarvan ontnem.

Ná die Uniewording het Maasdorp aangebly as Graaff-Reinet se verteenwoordiger in die Algemene Vergadering totdat hy in 1915 deur die Nasionale Party se J.M. Enslin verslaan is. Met die totstandkoming van die Graaff-Reinsetse tak van die Nasionale Party in 1915 en die gepaardgaande nasionale oorwinning van die Graaff-Reinsetse setel in die parlement, het 'n periode gevolg van ononderbroke Nasionale Party parlamentslede vir Graaff-Reinet. Hierdie merkwaardige prestasie is slegs gedeel met drie ander kiesafdelings in die hele Kaapprovinsie: George, Humansdorp en Piketberg. Enslin se oorwinning oor Maasdorp dui op hierdie tydstip net weer duidelik aan hoe verdeeld Graaff-Reinet steeds was as 'n samelewing in terme van rasseverhoudinge. Die meer konserwatiewe Afrikaanssprekende het sy steun verleen aan die Nasionale Party. Daarteenoor verleen die Engelssprekende – en 'n handvol

¹¹ GRA, 08/03/1909 en K.W. Smith: *A History of the Graaff-Reinet District, 1786-1910*, p. 357.

¹² T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919*, p. 54.

liberale Afrikaners – weer hulle stem aan die Suid-Afrikaanse Party.¹³ Die moontlikheid van die Graaff-Reinetse inwoner om met mekaar oor die weg te kom op 'n politieke sowel as 'n sosiale front was skynbaar nie 'n moontlikheid nie.

Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog: Die uitbreek van oorlog en die gevolge daarvan

Die uitbreek van die Eerste Wêreldoorlog in 1914 het erge verwarring in die politieke kringe in die Unie van Suid-Afrika tot gevolg gehad. Generaals Botha en Hertzog het mekaar die stryd aangesê en sodoende ernstige verdeeldheid in Afrikaner geledere gesaai. Die belangrikste kwessie onder bespreking was of die Afrikaners in die Unie uit beginsel uit van verwag kan word om vir 'king and Country' te gaan veg in 'n oorlog wat op sigself niks met die Unie te make gehad het nie. Graaff-Reinet se Afrikaners het eweneens nie buite hierdie konflik gestaan nie. Die oorgrote meerderheid het hul geskoei by die uitsprake en sentimente van genl. Hertzog en het gevoel die oorlog is dié van Brittanje en Suid-Afrika moet daaruit bly.¹⁴

Vir die Engelssprekendes op Graaff-Reinet was die keuse nie so eenvoudig nie. Vir hulle was die Unie outomaties vanaf 4 Augustus 1914 in 'n oorlog met die Sentrale Magte gewikkel. Hulle het geredeneer dat: "The Union was part and parcel of the Empire and when war was declared in London, every part of the Empire was automatically involved."¹⁵ Nes genl. Botha, die Eerste Minister van die Unie op daardie tydstip, het hulle saamgestem dat Brittanje se vyand is vanselfsprekend ook die Unie se vyand. Die Engelsgesinde pers, die *Graaff-Reinet Advertiser*, het vol lof en prys na Botha se oorlogsverklaring verwys en sy optrede is voortdurend deur beide lede van die publiek in hul briewe en deur die redakteur geregverdig. Die *Onze Courant* het 'n meer neutrale houding aangeneem en het waarskynlik besef dat die grootste hoeveelheid van sy lesers, Graaff-Reinet se Afrikaanssprekendes, nie so geesdriftig oor die Unie se deelname aan die oorlog was nie.¹⁶

¹³ A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986*, p. 46.

¹⁴ T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919*, p. 105.

¹⁵ D.W. Krüger: *The Making of a Nation*, p. 79.

¹⁶ T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919*, p. 106.

Die *Graaff-Reinet Advertiser* het nie sommer so die stryd laat vaar om sy leserspubliek op 'n subtile en sielkundige manier te oortuig om by die oorlog aan te sluit nie. Die Duitsers is as wrede, onmenslike oorlogvoerders voorgestel, en daar is gereeld daarop gesinspeel dat daar vir die Geallieerdes, wat Brittanje en by assosiasie die Unie van Suid-Afrika ingesluit het, geen keuse was as om tot die oorlogstryd toe te tree nie. Die koerant se beriggewing oor Duitsland se inval van neutrale België in Augustus 1914 is met groot opslae en ophef oor verslag gedoen. Daar is 'n Belgiese noodfonds gestig en pleidooie gerig na die Duitsers om so gou as moontlik met hul wrede aksies te stop. Om hierdie groot onreg reg te stel, is daar 'n beroep gedoen op alle Graaff-Reineters om hul by die oorlogspoging aan te sluit.

'n Emosionele propagandapamflet¹⁷ vanuit die beginfase van die oorlog het die volgende vyf vrae aan potensiële rekrute gestel:

5 Questions to men who have not enlisted

1. If you are physically fit and between 19 and 38 years of age, are you really satisfied with what you are doing to-day?
2. Do you feel happy as you walk along the streets and see other men wearing the King's uniform?
3. What will you say in years to come when people ask you – “Where did you serve” in the Great War?
4. What will you answer when your children grow up, and say, “Father, why weren't you a soldier, too?”
5. What would happen to the Empire if every man stayed at home like you?

Die bedoelde manipulasie in hierdie woorde is duidelik. Werwing van rekrute het egter buite Graaff-Reinet in die omliggende areas ook plaasgevind. Aan die stuur van sake was Majoor Ben Bouwer, distrikstafoffisier vir distrik 15 waaronder Graaff-Reinet geval het.¹⁸ Daar is verskeie werwingspanne uitgestuur; werwingsveldtogte is geloods en inligtingsvergaderings is gehou. Op 27 Augustus 1914 het Majoor Bouwer 'n toespraak in die Graaff-Reinet Men's Club, 'n gewilde bymekaarkomplek vir Engelssprekende mans op die dorp, gehou waartydens hy hulle ingelig het oor 'n

¹⁷ Besikbaar in die Graaff-Reinet Museum-argiefbewaarplek. Die koerant en datum waarin hierdie pamflet gepubliseer is, is onbekend. Dit het wel in Graaff-Reinet en omgewing gesirkuleer.

¹⁸ Majoor Ben Bouwer van die Staandemag word op 1 Julie 1914 as distrikstafoffisier van distrik nr. 15 aangestel en op 5 September 1917 is hy tot assistant adjudant-generaal van distrik nr. 15 bevorder met sy hoofkwartiere in Graaff-Reinet. Tydens die Anglo-Boereoorlog het Majoor Bouwer, toe 'n kommandant, saam met genl. Jan Smuts deur Graaff-Reinet se distrik getrek.

beoogde berede korps wat in Graaff-Reinet op die been gebring gaan word om in Suidwes-Afrika te opereer.¹⁹ Hierdie berede korps is uiteindelik op die been gebring en onder leiding van kommandant P.C.H. Pohl het dit in Suidwes-Afrika teen die rebelle groepe van genl. S.G. (Manie) Maritz opgetree.

Aangesien baie Graaff-Reinetters tydens die Anglo-Boereoorlog as Kaapse Rebelle opgetree het, en die feit dat daar weer in 1914 'n Afrikanerrebellie aan die gang was, het dit Britsgesinde Graaff-Reinetters ernstig genoodsaak om aan tuisfrontverdediging aandag te skenk. Die loodskomitee van die "Town and District Defence Force" het daarom op 13 November 1914 'n volblad advertensie in die *Graaff-Reinet Advertiser* geplaas waarin die inwoners versoek word om aan te sluit en hulle name by enige lid van die "Town Committee" in te gee. Hierdie komitee het bestaan uit heelwat vooraanstaande inwoners van die dorp soos mnre. H. Archer, H.J. Smith, F.L. Rubidge, J. van Heerden asook die eresekretaris, mnr. C.H. Hayman.²⁰ Die reaksie op die advertensie was uitstekend. Veral as 'n persoon dit vergelyk met die feit dat 'n soortgelyke poging tydens die Anglo-Boereoorlog skaars 200 mans bymekaar kon bring vir die "Graaff-Reinet Town Guards." Net tien dae nadat die "Town and District Defence Force" byeengebring is, het daar alreeds 164 plaasboere en 266 dorpenaars ingewillig.²¹

Geesdriftigheid in Graaff-Reinet oor die oorlog en die moontlikheid om vir "King and Country" te gaan veg was alles behalwe 'n universele gevoel. Daar was nog heelwat simpatiseerders met die gewese Boere-republieke en 'n potensieel plofbare situasie kon in die dorp ontstaan tydens hierdie werwingspogings vir beide die vegtende magte sowel as die "Town and District Defence Force." Die redakteur van die *Onze Courant* – wat op hierdie stadium alles in sy vermoë gedoen het om as neutraal in die hele aangeleentheid te staan – skryf in sy redaksionele kolom dat:

De poging van zekere heeren in de stad om een macht alhier op de been te krygen ter verdediging van stad en't distrikt ingeval van noodsaaklikheid zyn zeer pryzenwaardig en aanmoedigend voor het government. Alle lojale juig dit toe en

¹⁹ GRA, 28/08/1914.

²⁰ T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919*, p. 116.

²¹ GRA, 23/11/1914.

waardeur dit. Wanneer daar egter by persone aangeklop word en hy weier, zal aanvaar word dat hy 'n rebel is of moeilikheid word verwag [van hom].²²

Vir die redakteur was dit eerder belangrik om op generaals Botha en Smuts se versoek ag te slaan om kalm te bly al loop die spanning hoog. En sy vermaning kon nie op 'n meer geleë tyd gekom het nie. Alhoewel geen Afrikaner in Graaff-Reinet aktief tot die Rebelle van 1914 toegetree het nie, was daar vele wat nie te vinde was selfs vir die voorstel om gedwing te kan word om te gaan veg vir Brittanje nie. Vele het die Rebelle in gees gesteun en sommige het nadat hulle vir militêre diens opgeroep is, gedros.²³

Desnieteenstaande was daar verskeie persoonlike faktore wat moontlik 'n persoon kon oortuig het om by die oorlogspoging aan te sluit ten spyte van sy eie opinie daaroor. Die effektiwiteit van die werwingspoging en die gepaardgaande propagandistiese metodes wat gebruik is, kan as bewyse hiervan dien. Beide Graaff-Reinette koerante, maar veral die *Graaff-Reinet Advertiser*, het baie publisiteit verleen aan elke persoon wat by 'n militêre eenheid aangesluit het. Onder die opskrif: "For King and Country" is elke persoon se volle naam, adres en ouers se name gemeld wat aansluit en die persoon is dan verder ook geprys vir hul besluit om hul "plig" na te kom. Die doel hiervan was nie net om die nuus van nuwe rekrute mee te deel nie, maar natuurlik ook om ander, veral die persoon se vriende, half vanweë skuldgevoel ook aan te moedig om aan te sluit.

Betaling was natuurlik ook 'n geweldige trekpleister gewees ten spyte van die feit dat daar onreëlmatighede daarmee was. So was dit byvoorbeeld dat die koms van die motorkar ook nuwe geleenthede geskep het vir Graaff-Reinette in militêre eenhede. 'n Advertensie in 'n koerant onder die opskrif: "Rekruten Benodigd" sê dat die weermag "Mechanics Transport Drywers" benodig teen 10/- per dag en "scheidingstoelagen teen imperiale betalings."²⁴ Graaff-Reinette wat dus motor

²² OC, 20/11/1914.

²³ Een so voorbeeld was die plaaslike boer, mnr. C.J. Lötter, van Weltevrede buite Pearston. Lötter en 'n groep vriende het in die distrikte van Graaff-Reinet en Pearston geskuil vir etlike dae voor hulle hulself noodgedwonge aan die owerhede moes oorgee.

²⁴ OC, 11/09/1916 en T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919*, p. 121.

kon bestuur – en daar was baie van hulle – kon dus meer verdien as sy eweknie op 'n perd.

Tog was dit duidelik dat die bedryf van betaling vir soldate ongelukkigheid in die Unie veroorsaak het. So ook in Graaff-Reinet. Die Unioniste en die Arbeidersparty het daarop aangedring dat alle Suid-Afrikaanse soldate wat in Europa diens doen die Suid-Afrikaanse soldy van 3/- per dag in plaas van die Britse soldy van 1/- per dag moes ontvang. Die regering het hiertoe ingestem, maar wou nie dit ook van toepassing maak op die troepe in Duits-Oos-Afrika nie. Die besluit is met sterk teenkanting ontvang, aangesien daar gevoel is hierdie soldate “[is] still regarded as fighting for Brittain and her Empire.”²⁵ Daar is egter by die aanvanklike besluit gehou en die soldate is nie beter vergoed nie. Tog sou die droogte en gepaardgaande werkloosheid in daardie stadium in die Graaff-Reinet omgewing enige persoon dwing om uit desperaatheid vir sy situasie aan te sluit.

Die druk op Engelssprekendes in Graaff-Reinet was egter van alle kante af oorweldigend. En 'n Engelse jongman was sommer summier op straat gestop deur ander lede van die publiek en gevra om te verduidelik hoekom hulle nog in Graaff-Reinet was. Die indoktrinasie onder die jongmans en die skuldgevoel het heelwaarskynlik ook etlike gedwing om aan te sluit om hulself en hul families te weerhou van die vernedering. Die druk op Afrikaanssprekendes was egter heelwat ligter en het in etlike opsigte eintlik heeltemal ontbreek. Die aansluiting van 'n Afrikaanssprekende tot 'n verskillende militêre eenheid was bloot vrywillig van aard aan die begin van die oorlog. En soos wat die politieke toneel met die stigting van die Nasionale Partytakke ook in Graaff-Reinet begin verander het, het daar toenemende teenkanting teen oorlogsdeelname vanuit Afrikanergeledere gekom. Kmdt. P.H.C. Pohl, H. Momberg, I.J. Joubert en D.F. Joubert het in Maart 1918 hul sitting in die Rekrutwerwingskomitee verloor omdat hulle uit protes vir Afrikanerdeelname opgehou het om die vergaderings en werwingsveldtogte by te woon.²⁶

²⁵ D.W. Krüger: *The Age of the Generals: a Short Political History of the Union of South-Africa, 1910-1948* (Dagbreek Book Store: Johannesburg, 1958), p. 104.

²⁶ GRA, 22/03/1918.

Die teenkanting van die Afrikaners om deel te neem aan die oorlog het weereens die lot oorgelaat aan die koerantmanne om hierdie deel van die samelewing te noop om hul siening te verander. Mnr. W.P. Slater, eertydse redakteur van die *Graaff-Reinet Advertiser* het 'n regstreekse aanval op Graaff-Reinet se Afrikaners geloods. Net ná die slag van Delvillebos in Julie 1916, publiseer die redakteur in 'n redakteursbrief dat hy voel Suid-Afrika en veral Graaff-Reinet moes veel meer dapper soldate na Europa gestuur het, want: "...had it not been for certain mistaken and narrow-minded racialists, who lost their perspective of greater duty to God and man in smaller, in insignificant ideals, and were, to their last disgrace, able to pursued many to follow them downwards."²⁷ Dit wil voorkom asof Slater by implikasie probeer insinueer dat die gebrekkige deelname van Graaff-Reinettters die vyand direk gehelp het. Só iets sou vir seker op die gevoelens van die gewone man op straat gespeel het.

Dit bly egter uiters moeilik om presies vas te stel hoeveel Graaff-Reinettters spesifiek aan die Eerste Wêreldoorlog deelgeneem het aangesien daar in die Suid-Afrikaanse Weermag-argief nie spesifiek verwys word na die dorpe van herkoms van die soldate in die verskillende militêre eenhede nie.²⁸ In sommige bronne word daar genoem dat daar van 4 Augustus 1914 tot 14 Augustus 1915 2,127 lede van die Aktiewe Burgermag van distrik 15 (waaronder Graaff-Reinet getel het) by die oorlog betrokke was. Graaff-Reinet as dorp en distrik het egter 'n baie klein onderdeel van die militêre distrik nr. 15 uitgemaak. Die *Onze Courant* en die *Graaff-Reinet Advertiser* maak ook nie melding van spesifieke getalle nie. Die koerante uit hierdie tyd maak dit bloot duidelik dat daar 'n voortdurende aankoms en vertrek van Graaff-Reinette rekrute was aangesien een persoon deur die loop van die oorlog in verskillende oorlogsteaters geveg het.²⁹

Ongeag die presiese getalle is daar tog 'n punt hier te make: deelname van Graaff-Reinettters aan die oorlog was onvermydelik en die werwingsproses was ongenaakbaar. Aansluiting onder Engelssprekendes was genoodsaak vanweë persoonlike trots en 'n waarde vir hul herkoms. Onder die Afrikaners het só 'n trots ontbreek en daar is eerder gevoelens van ongeloof uitgespreek teenoor die gedagte

²⁷ GRA, 26/07/1916.

²⁸ T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919*, p. 128.

²⁹ *Ibid.*

om vir Brittanje te help veg. Direkte deelname aan die landswye Afrikaner Rebelle was daar ook nie. As 'n persoon 'n oorkoepelende emosie moet koppel aan Graaff-Reinet se Afrikaners se houding jeens die oorlog, is dit moontlik een van afsydigheid en 'n gereserveerdheid om betrokke te raak vanweë hul eie militêre geskiedenis met Brittanje.

Redes tot konflik tussen die taalgroepe in hierdie tyd

Ongeag die oorlog wat in Europa aan die gang was, het Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog sy eie konflikte gehad om binne sy gemeenskap te hanteer. Een van die mees prominente gevolge en verskynsels van die Eerste Wêreldoorlog hier was die opwelling van Afrikanernasionalisme waarvan die gevolge verreikend was in dié relatiewe klein gemeenskap.³⁰ Die Graaff-Reinetse Afrikaner het politiek en dus ook kultureel in direkte botsing met die Engelssprekende se Britse imperialistiese gees gekom. Uit die briewe en politieke kommentaar van die tyd soos dit opgeskryf is in die koerante, blyk dit dat die Engelssprekendes geen begrip vir Afrikanernasionalisme as sodanig getoon het nie en dat onverdraagsaamheid van die Engelssprekende imperialis jeens die Afrikanernasionalis op feitlik elke terrein van die samelewing deurgeskemer het.³¹

Namate Afrikanernasionalisme in Graaff-Reinet begin momentum kry het, was daar 'n byna meedoënlose drang by die Afrikaner om homself op alle terreine van die Graaff-Reinetse gemeenskapslewe te vestig. Die oorgrote gevoel in die dorp was dat die Afrikaner sedert die einde van die Anglo-Boereoorlog te lank tweede viool gespeel het teenoor die Britse imperialisme van verengelsing in die Unie. Die politieke emosies wat tydens die Eerste Wêreldoorlog opgewek is, het hom nie in 'n bui geplaas om weer ondergeskik aan die Engelse minderheidsgroep te wees nie. Hierdie sterk gevoelswaarde het soms die Graaff-Reinetse Afrikaner onverdraagsaam en onsensitief teenoor sy Engelssprekende dorpsgenoot gemaak deurdat die Afrikaner in sy pogings tot verryking erg bevooroordeel na sy kulturele vooruitstrewing omgesien het.

³⁰ *Ibid.*, p. 179.

³¹ F. Pretorius (red.): *Geskiedenis van Suid-Afrika*, p. 283.

Die Graaff-Reinetse Afrikaner het daadwerklik in die jare van en ná die Eerste Wêreldoorlog gepoog om homself in etlike fasette van daaglikse lewe te onttrek van enige Engelse invloede. Daarom is daar gefokus op die N.G. Kerk om die enigste kanseltaal Afrikaans te maak. So ook in die onderwys is die plan om slegs 'n Afrikaansmedium skool op die been te bring alreeds tydens die oorlogsjare van stapel gestuur. Die Graaff-Reinetse Afrikaner wou in kort sy eie kultuurstrukture en 'n eie politieke assosiasie hê waarin hy sy leefwêreld kon beskerm, in stand hou en versterk.

In der waarheid het die stryd dus om die taal meer as enige ander faktor gegaan aangesien die Afrikanernasionalis die Afrikaanse taal as sinoniem met mekaar gesien het. Omdat die Engelssprekende op die Afrikaanse taal neergesien het – vanweë die taal se geskiedenis as 'n sogenaamde 'vereenvoudigde' weergawe van Hollands – het dit die hoofwispunt in Graaff-Reinet geword. Later sou verskeie aangeleenthede betrek word wat alles saam sou meewerk om die twee taalgroepe tot lank na die oorlog verby was polities en sosiaal te polariseer. Die stryd was dus eintlik om die manifestasie van Afrikanernasionalisme en Britse-imperialisme onder die dorpsbewoners.³²

En daar is geen beter uiting vir 'n kultuurstrewe as in die kerk en skool nie. Die Graaff-Reinetse N.G. Kerk is sedert 1822 oorheers deur 'n Skotse predikant, ds. Andrew Murray (1822-1866) en daarna deur sy seun, ds. Charles Murray (1866-1904). Hierdie era van Skotse predikante het dus eers in die tussentydse periode tussen die oorloë tot 'n einde gekom. Ná die Murrays het daar feitlik onmiddellik 'n vernuwende gees van Afrikanernasionalisme tot die geestewêreld van Graaff-Reinet toegetree met die aanstelling van o.m. dominees soos P.K. Albertyn (1906-1921), D.F. Malan (1913-1915) en B.B. Kreet (1916-1920) wat al drie 'n Afrikanernasionalistiese gees gedeel het.³³ Ten spyte van hierdie dominees se pogings tot 'n verenigde Afrikaner op Graaff-Reinet, was daar lidmate wat steeds sterk onder die invloed van die Engelse imperialisme gekom het en nie met die Afrikanernasionalistiese gees – en veral nie met die idee van Afrikaans as kanseltaal geneë was nie. Tydens die Eerste Wêreldoorlog het hierdie kerkaangeleentheid hewige konflik begin ontlok en ontaard

³² J.H. le Roux: *Die Engelssprekende as Faktor in die Suid-Afrikaanse politiek, 1925-1932*, p. 357.

³³ A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986*, p. 155.

in 'n politieke twispunt wat eers tot uitbarsting gekom het in 1927 met die wegbreek en die stigting van 'n Nuwe Kerkgemeente.

Die verbrokkeling van die bestaande N.G. Kerkgemeente het grootliks op politieke lyne plaasgevind soos wat ondersteuners van die Suid-Afrikaanse Party (die Sappe) ten gunste was van Hollands – en slegs Hollands – as kanseltaal terwyl die meer liberale Nasionale Party ondersteuners hulle beywer het vir die behoud van Afrikaans op die kansel. Hierdie verbrokkeling vorm in verskeie opsigte die rugsteun van die taalspanning op Graaff-Reinet gedurende die 1920's en verdien ons volle aandag in 'n latere hoofstuk.

'n Ander twispunt wat sy oorsprong alreeds vroeg, maar veral tydens die Eerste Wêreldoorlog gehad het, is dié van onderwys en in watter taal dit moet geskied. In daardie jare was Hollands-Afrikaanse skole min en aan Britse gesag onderworpe wat die moedertaal net as oorbruggingsmaatreël na die Engelse wêreld gesien het. Onderrig in Afrikaans/Hollands is hoogstens geduld.³⁴ Hierdie verskynsel het uiting gevind in die onderwys in die twee groot Graaff-Reinetse skole, Graaff-Reinet Boys' College en Midland Ladies' Seminary. Daar is tydens die Eerste Wêreldoorlog, veral onder leiding van die N.G. Kerkpredikante, begin om aan te dring op Afrikaans/Hollands se regmatige plek in die onderwys op Graaff-Reinet. Dit het natuurlik ook gelei tot groter politieke onenigheid op die dorp. Veral die toepassing van die Taalordonnansie van 1912 het Engelssprekendes gegrief en hulle was nie geneë om hul kinders saam met Afrikaanssprekendes te laat opvoed nie. Die verdeeldheid sou uiteindelik vroeg in die 1920's uitloop op die stigting van twee aparte skole vir Engels- en Afrikaanssprekendes.³⁵

Partypolitieke bedrywighede en konflikte op Graaff-Reinet in die aanloop tot die 1915 Volksverkiesing

Daar is alreeds in 'n vroeëre deel verwys na die partypolitieke verhoudinge in Graaff-Reinet nadat die Anglo-Boereoorlog geëindig het. Dit is duidelik gemaak dat met die

³⁴ P.H. Kapp: "Afrikaanse kultuurverenigings as kultuurverskynsel", Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis, volume 6, nommer 2, April 1992, p. 66.

³⁵ A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986*, p. 109. Die twispunt oor die onderwys word ook in heelwat meer detail in die volgende hoofstuk bespreek.

uitbreek van die Eerste Wêreldoorlog in 1914 was die Engelssprekendes en enkele Afrikaners in Graaff-Reinet polities reeds goed georganiseerd. In die dorp en distrik was daar takke van die Suid-Afrikaanse Party (SAP) en dit was veral Afrikaanssprekendes wat die bestuur van hierdie takke hanteer het. Die groot hoeveelheid oorblywende Afrikaners wat nie ondersteuners van die SAP was nie, was egter op daardie stadium nog ongeorganiseerd. Omdat die Nasionale Party (NP) eers in 1915 sy beslag in Graaff-Reinet gekry het, was baie Afrikaners aan die begin van die oorlog verward en in 'n politieke leemte.

Die soeke van die Graaff-Reinetse Afrikaner na 'n ware politieke tuiste is verder verwar deur die teenstrydige politieke uitsprake van die drie prominente Afrikanerleiers van die tyd: Botha, Hertzog en Smuts, wat elkeen hul eie idee van Afrikanerskap op die massas wou uitleef. Vroeg in September 1915 lê genl. Botha besoek af aan Graaff-Reinet en sy koms was 'n groot, heuglike en welkome gebeurtenis by die Britsgesinde Graaff-Reinettters. Die *Graaff-Reinet Advertiser* het die geleentheid aangegryp en Graaff-Reinettters herinner dat hierdie eertydse Boerevegter sy vyand vergewe het en nou ywerig in 'n verenigde Suid-Afrika veg.

Dit was egter tog duidelik dat die SAP in Graaff-Reinet genl. Botha vir politieke gewin genooi het. Hulle wou hom as 'n Trojaanse houtperd gebruik om die beleid van die SAP asook die 'Empire-'gesindes in Graaff-Reinet in te dra. Die *Graaff-Reinet Advertiser* het daarom op die vooraand van Botha se besoek voortdurend sy politieke sleutelwoorde soos "konsolidasie," "vergewe en vergeet" en die "skoongeveegde lei van die verlede" in sy uitgawes aangehaal.³⁶ Tydens sy toespraak het Botha fyn kapsie gemaak na die belangrikste politieke twispunte in Graaff-Reinet op daardie stadium aangaande die Oorlog en die Rebelle. Hy word byvoorbeeld aangehaal: "What answer shall I give to thirty mothers who lost their sons at the hands of Japie (*sic*) Fourie and his rebels?" en "It was not armed protests; it was rebellion of the worst kind."³⁷

Botha se openlike vyandigheid jeens die NP, ook op Graaff-Reinet, is nie juis oop gelaat vir dubbelsinnige interpretasie nie. Oor die NP se aanspraak dat hulle die

³⁶ O.m. *GRA*, 02/08/1915 en *GRA*, 9/08/1915.

³⁷ *GRA*, 8/09/1915.

“ware patriotte” is, het Botha teruggekap: “This people (Herzogites) now embrace the Kaiser, and call themselves ‘the patriots’.”³⁸ Dis ironies dat die houding wat Botha hier openbaar glad nie bydrae tot die gees van “vergewe en vergeet” en “konsolidasie” soos wat die *Graaff-Reinet Advertiser* belowe het voor sy koms nie. Dit het eerder die verskille tussen die twee politieke sienswyses van die verregses en die liberales met ’n dubbellyn onderstreep.

Ongeag wat eintlik vermag is deur Botha se besoek, het die plaaslike pers op Graaff-Reinet na die tyd nie juis ’n geheim gemaak van die feit dat dit eintlik slegs ’n politiese skuif deur die plaaslike SAP was nie in ’n poging om die ‘honderde Nasionaliste’ in Graaff-Reinet te oorreed om voortaan vir die SAP te stem. Op 15 September 1915 skryf die redakteur van die *Graaff-Reinet Advertiser* dat: “The fact is revealed that under the cloak of love for language, traditions, and religion of one section, the ‘Nationalist’ movement is calculated to work irretrievable harm, and ruin to the very section it affects to foster, to bring disaster to the people of South Africa, and to deluge our beloved land with blood and tears.”

Dramatiese woorde vir ’n stryd wat eintlik tot op hede glad en sonder enige geweld verloop het. Vir hierdie koerantredakteur en heel moontlik ook die hele geledere van Engelssprekende ondersteuners van die SAP, was ’n “goeie” Afrikaner die een wat bereid was om sy identiteit, taal en kultuur prys te gee en die Engelse leefwyse en wêreldbeskouing te aanvaar. Die “onaanvaarbare” Afrikaner was die een wat geweier het om dit te doen. Sulke Afrikaners is baie keer deur die pers as “reaksionêres,” “fanatici,” “ekstremiste” of as “rassiste” uitgekryt.³⁹ Hierdie uiterste sienswyses enersyds na bakboord en andersyds na stuurboord het baie Afrikaners, plaaslik en landswyd, verwar.

Daar is begin om verwyte rond te gooi tussen o.m. generaals Hertzog en Botha met Hertzog wat Botha daarvan beskuldig dat hy die belange van die Afrikaners verontagsaam en opoffer ten einde populariteit by die opposisie te behou. Verder vermaan Hertzog dat Botha te passief staan in die taalkwessie en die landswye taalbeweging wat aan die gang was vir die bevordering van Afrikaans/Hollands.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ F.A. van Jaarsveld: *Van Van Riebeeck tot Vorster 1652-1974* (Perskor: Johannesburg, 1976), p. 272.

Volgens Hertzog was Botha besig met die “sistematiese verwaarlosing van Hollands in die staatsdiens en op skoolvlak.”⁴⁰ Botha se verweer was dat hy die Afrikaners aan bewind wou hou met behulp van die gematigde Engelstaliges wie se samewerking hy gesoek het met die doel om ’n gevoel van “nasionale eenheid” te bewerkstellig.⁴¹

Desnieteenstaande die debat wat op ’n nasionale vlak gewoed het, het die politieke speelvlak in Graaff-Reinet op hierdie stadium al meer begin draai ten gunste van die pas gestigte Nasionale Party. Op Graaff-Reinet is die plaaslike tak van hierdie party amptelik op Donderdag, 24 Junie 1915 in die Bondzaal gestig.⁴² Grootse oorsake het feitlik onmiddellik begin plaasvind. Dit het aanvanklik erge verwarring in die SAP-kamp veroorsaak. Nadat die sogenaamde “Anti-Botha Groep”, soos die *Graaff-Reinet Advertiser* dit gestel het, uit die SAP is, moes dié party weer herorganiseer.⁴³ Selfs die SAP se notuleboek is saam met die vorige sekretaris oor na die NP. En die gewoonlik pro-Afrikaner *Onze Courant* het met verontwaardig gepleit “is het recht dat” die SAP se “machinerie” gebruik word om de NP se belange te bevorder?⁴⁴

Ten spyte van die pleidooi van beide dorpskoerante het die NP se ledetal op Graaff-Reinet (en landswyd) vinnig gestyg. Die eerste plaaslike bestuur het bestaan uit etlike prominente Afrikanergemeenskapsleiers met Mnr. P.B. de Ville as voorsitter. Daar is op die eerste algemene vergadering besluit om vertoë te rig tot die plaaslike takke van die SAP met die uitnodiging vir hulle lede om by die NP aan te sluit.⁴⁵ Die meeste van hierdie takke het positief op die uitnodiging gereageer. Hulle was veral aangetrokke tot die NP se agenda om aan aspekte soos politiek, opvoeding, taal, besproeiing en die armblanke-vraagstuk aandag te gee.⁴⁶

Vroeg in Julie, skaars twee weke na die partytak op Graaff-Reinet gevestig is, maak die distriksbestuurder bekend dat Graaff-Reinet (226), Camdeboo Oost nr. I (50), Voor-Sneeuberg (32), Bulrivier (25), Adendorp (16), Nieu-Bethesda (51) en

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ *Ibid.*

⁴² OC, 28/06/1915.

⁴³ GRA, 21/07/1915.

⁴⁴ OC, 3/06/1915.

⁴⁵ OC, 28/06/1915.

⁴⁶ OC, 15/07/1915, 23/08/1915, 28/08/1915

Buffelshoek (31) almal ingeskrewe lede gehad het. Hierdie sterk getalle het die SAP onkant gevang in die landswye verkiesing van 1915. Nie alleen was genl. Botha ten tye van die verkiesing erg ongewild by die oorgrote meerderheid van Graaff-Reinet se Afrikaners nie, maar die “oorname” van die SAP se partyorganisasie op die vooraand van die verkiesing het die SAP gedemoraliseer.⁴⁷

Ongeag die sterk kompetisie vanaf beide kante, moes daar maar volhard word en die eerste belangrike stap was om die geskikte kandidate benoem te kry as verteenwoordigers van die onderskeie partye in die opkomende verkiesing. Die SAP en NP het beide hul benoemingsvergadering op 4 September 1915 oor die hele kiesafdeling gehou. Mnr. G.H. Maasdorp, alreeds ’n parlementêre verteenwoordiger vir Graaff-Reinet sedert 1910, is eenmalig as die kandidaat vir die SAP benoem.⁴⁸ In die NP se geledere, na ’n elletlange heen-en-weer stoeiery, is Mnr. J.M. Enslin, ’n prokureur van Aberdeen, benoem. Hierdie twee amptelike kandidate het die hele kiesafdeling deurreis en stemme gewerf en hul beleide en voornemens aan die skares bekendgestel.

Die veldtogte van die onderskeie kandidate het naderhand in vuilspel ontaard namate die datum van die verkiesing nader gekom het. Die genomineerdes het hulle tot die koerante gewend om subtiel beledigings na die ander kamp te gooi. Sarkastiese opmerkings vanuit die SAP ondersteunde *Graaff-Reinet Advertiser* het byvoorbeeld gereeld daarop gesinspeel dat die ondersteuners van die NP in Graaff-Reinet slegs agterlike Afrikaners is. Rumoerige debatte is ondervind by albei partye se vergaderings in soverre dat die *Onze Koerant* op 30 Augustus 1915 gekla het dat die ondersteuners van albei partye uit hul pad gaan om mekaar se vergaderings te “verongelukken” of in “verwarring” probeer bring: “en soms eindigt ‘t niet alleen met oproeren, maar zelfs met een kneukel konsert...” Later is stoele by alle vergaderings verbied om publieke veiligheid te verseker.

Die uiteindelijke stemproses het egter ’n demper op die vyandigheid gesit toe dit duidelik word dat daar net een wenner kan wees. Mnr. J.M. Enslin vir die NP het 1,234 stemme verwerf teenoor Mnr. G.H. Maasdorp (SAP) se 1,067. Dit het aan die

⁴⁷ T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919*, p. 240.

⁴⁸ OC, 06/09/1915. Sien ook die afdeling “Op ’n politieke front” vir meer inligting oor Maasdorp.

NP 'n meerderheid van 167 stemme gegee. Met 'n stempersentasie van meer as 81% het daar 'n totaal van 2,301 uit 2,877 stemgeregtigdes vanuit die distrik gestem.⁴⁹ Suur oor sy party verloor het, skryf die redakteur van die *Graaff-Reinet Advertiser* kort na die verkiesing:

And thus, though the Nationalists contrived by a comparatively narrow majority to capture the Graaff-Reinet seat, their little success here is swallowed up in the general triumph of Botsism (*sic*) all over the Union.⁵⁰

Nietemin het groot skares NP ondersteuners (grootliks Afrikaners) op 12 November 1915 'n onthaal ter viering van die oorwinning in die stadsaal bygewoon. As burgemeester moes Mnr. H. Urquhart die verrigtinge in sy ampshoedanigheid bywoon. Urquhart was egter 'n sterk Britse imperialis en getroue SAP ondersteuner. Dit kan seker met redelike sekerheid gesê word dat die bywoning van die feesvieringe in die stadsaal een van sy minder aangename pligte tydens sy ampsbediening was. Want vir Graaff-Reinet se Afrikanernasionaliste was hierdie oorwinning 'n triomf; hierna sou hulle hulself op die politieke terrein van Graaff-Reinet laat geld.⁵¹

In die tydperk na die NP se oorwinning tydens die parlementêre verkiesing in 1915, het politieke geskille tussen die twee groot partye in Graaff-Reinet egter nie gaan lê nie. Die Nasionaliste het gepoog om so gou as kan in 'n oorgrote meerderheid verkies te word tot o.m. die munisipale-, stads- en skoolrade om beheer daarvan oor te neem by die Engelssprekendes. Daar is begin om waar kan die omgangstaal van hierdie rade na Afrikaans om te sit, al kon baie lede op die raad die taal nie voldoende verstaan nie. As oplossing is daar voorgestel dat al die notules in Afrikaans aangebring word in die amptelike notuleboeke van die onderskeie rade en dat daar Engelse vertalings aan die Engelstalige lede van die raad verskaf sou word. Die uitwerking hiervan was net nog hooi op die vurk van die alreeds versadigde spanningsvlak tussen die twee taalgroepe. Om hierdie spanning beter te begryp is dit juis nodig om te let op hoe dit uiting gekry het in een só 'n raad, nl. die hospitaalraad.

⁴⁹ A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986*, p. 154.

⁵⁰ *GRA*, 25/10/1915.

⁵¹ T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919*, p. 245.

Die Middellandse-hospitaal as toonbeeld van taalspanning binne 'n raad: Geskiedenis van hospitaalsorg op Graaff-Reinet

Ten spyte van sy lang geskiedenis het Graaff-Reinet eers betreklik laat in sy ontwikkeling 'n eie hospitaal gekry. Die dienste van mediese dokters was daar, maar namate al meer reisigers in die 1870's deur Graaff-Reinet reis en ander hulself weer permanent daar vestig, word die pleidooi vir 'n eie hospitaal uiteindelik te hard om te ignoreer. Die Engelse immigrante op die dorp rig 'n onsuksesvolle petisie aan die regering vir die oprigting van 'n hospitaal. Hierdie val egter op dowe ore. Uiteindelik is dit die Vrymesselaars wat in 1875 die leiding neem met die samestelling van 'n spesiale komitee wat die inwonende landdros, die voorsitter van die munisipale kommissarisse, die huidige mediese span dokters op die dorp, die plaaslike predikante en belangrike sakelui insluit om die saak self verder te voer. Daar word 'n eiendom in Stockenströmstraat, naby die ingang tot die dorp, aangekoop.⁵²

Klagtes word dadelik geopper oor hierdie ligging, want die inwoners voel dis te naby aan die leiwatertoevoere en die vuil afvalwater van die hospitaal sou die watertoevoer dus besmet.⁵³ Desnieteenstaande hierdie vertoë teen die ligging word die nuutgeboude hospitaal op 25 Januarie 1877 ingewy. Die inwydingseremonie word gekenmerk deur 'n gees van welwillendheid en beskeidenheid met Ds. Charles Murray wat die skares in Engels toespreek: "It recognised our common humanity, as children of one Father, whose mercies are over all His works, and whose example should be imitated in a free spirit of genuine benevolence and mercy towards all who suffer and need help."⁵⁴

Te danke aan knap bestuur in sy beginjare, word die hospitaal 'n harmonieuse plek vir elke ras, geloof en taalgroep op Graaff-Reinet. Die publiek wend ook naarstigtelike pogings aan om fondse deur middel van konserte, kollekte, danspartye, verkopings en 'n jaarlikse 'Hospital Sunday' in te samel om die instansie finansiëel te ondersteun. Daar moet onthou word dat hierdie hospitaal op hierdie

⁵² C.G. Henning: "Die Kultuurontwikkeling van Graaff-Reinet, 1786-1986," *Lantern*, Julie 1986, Vol. 35, nr. 2, p. 60.

⁵³ *Die "Oop"-deur/The Ever Open Door: Gedenkboek uitgereik tydens die eeufees-viering van die Middellandse Hospitaal Graaff-Reinet op 5 November '75*, p. 5.

⁵⁴ *Graaff-Reinet Herald (GRH)*, 27/01/1877.

stadium glad nie deur die regering van die dag geondersteun of onderskryf was nie. Die staatsaangestelde dokters op die dorp bied elkeen aan om om die beurt 'n week lank gratis diens in die hospitaal te verrig.

Hierdie hospitaalgebou, wat ongeveer 40 pasiënte op 'n slag kon huisves, funksioneer flink, maar konstant vol, deur die loop van die Anglo-Boereoorlog. Kort voor Uniewording word daar begin om planne te beraam vir 'n groter gebou soos wat die bevolking van die dorp en die omgewing uitbrei. Ná 'n besoek van die Provinsiale Sekretaris in 1909 word 'n komitee saamgestel om die saak te ondersoek. Maar 'n tekort aan fondse en 'n geskikte perseel het hulle gekortwiek in hulle pogings. Die werke van hierdie ondersoekende komitee is eers weer in 1912 hervat. Daar is begin met die insameling van fondse; 'n geskikte perseel is gevind op Magasynheuvel en daar is voorsiening gemaak vir 'n gebou groot genoeg om aan die dorp se behoeftes te voldoen sowel as huisvesting vir die hospitaals personeel op dieselfde perseel.⁵⁵

Die Hospitaalraad het op 14 Oktober 1913 die goeie nuus ontvang dat die Provinsiale Sekretaris opdrag gegee het aan die Sekretaris van Openbare Werke om planne op te stel vir 'n nuwe hospitaal en dat 'n inspekteur van die Departement van Openbare Werke reeds die terrein besigtig en die nodige opmetings gedoen het. In Julie 1914 het sake reg gelyk om te begin met die bou van die nuwe hospitaal. Afgevaardigdes van die Hospitaalraad kon met trots die aankondiging maak dat hulle reeds oor £2,519 beskik het vir die oprigting daarvan. En dat die ou hospitaalgeboue in die mark was vir 'n verdere £1,000.⁵⁶ Die Sekretaris beloof toe om 'n verdere £14,000 vir 'n nuwe hospitaal teen 1915 op die begroting te plaas.

Natuurlik het wêreldgebeure op daardie selfde tydstip gou-gou planne in die wiele gery. Ten spyte van 'n besoek van genl. Botha en sy vrou in September 1914, word daar in Desember finaal laat weet vanuit die Sekretaris se kantoor dat daar geen fondse beskikbaar sou wees vir die oprigting van die nuwe geboue tot ná die oorlog verby is nie. Die saak is toe noodgedwonge vir eers gestaak en eers in 1918 met die einde van die oorlog in sig is sprake van finansiële staatsondersteuning weer geopper.

⁵⁵ *Die "Oop"-deur/The Ever Open Door*, p. 47.

⁵⁶ *Ibid.*

Tydens die Eerste Wêreldoorlog is die huidige hospitaalggebou op die dorp tot barstens toe vol soldate vanuit Oos-Afrika. Veral diegene wat siek was aan tropiese siektes is na die Graaff-Reinet hospitaal gestuur om aan te sterf. Die uitbreek van die Groot Spaanse Griep in 1918 het ook sonder keer sy weg na Graaff-Reinet gevind. Met die derduisende soldate wat ná die Oorlog beëindig is teruggekeer het na hulle tuislande, het die virus soos 'n veldbrand reg deur die wêreld, met inbegrip van Suid-Afrika, versprei. Die skip *Jaroslav* het van Sierra Leone met 54 gevalle van Spaanse Griep aanboord op 13 September 1918 in die Kaapse hawe aangekom. Ses van hierdie passasiers was van Graaff-Reinet, twintig vanaf Port Elizabeth, ses vanaf Uitenhage, sestig van Grahamstad en ses van Klipplaat.⁵⁷

Graaff-Reinet was dus nie net regstreeks besmet nie, maar het ook met besmetlikes vanuit sy buurdorpe mee in aanraking gekom. Behalwe vir die goederetreine het daar elke oggend en elke aand 'n passasierstrein van en na Port Elizabeth vertrek. Passasiers van Port Elizabeth, Uitenhage en Klipplaat het dus gereeld op Graaff-Reinet afgeklim. Die motorkar was teen 1918 ook al 'n algemene gesig wat dit dus maklik gemaak het vir mense om besoek aan te bring na verskillende dele van die Unie en so dalk onwetend gehelp het om die virus te versprei.

Alles inaggenome was dit onvermydelik dat die Spaanse Griep in Graaff-Reinet en distrik sou uitbreek. Die siekte het gevolglik op 4 Oktober 1918 op Graaff-Reinet toegeslaan; sy hoogtepunt bereik teen middel Oktober van dieselfde jaar en teen einde November was daar feitlik geen nuwe gevalle meer nie. Die stadsmerk het aan die magistraat geskryf en gemeld dat meer as 3,400 persone in die Graaff-Reinet distrik siek geword het waarvan meer as 500 uiteindelik aan die pandemie gesterf het.⁵⁸ Hierdie syfers reflekteer ook net die gevalle wat aangemeld is. In die afgeleë platteland kon daar dus etlike sterftes plaasgevind het wat nooit opgeteken is nie. Dit inaggenome mag dalk die sterftesyfer nader aan dubbeld die aangemelde hoeveelheid bring.

Anna Neethling-Pohl, die bekende aktrise en boorling van Graaff-Reinet, beskryf in haar boek *Dankbaar die Uwe*, hoe sy as kind die Groot Griep op Graaff-Reinet beleef

⁵⁷ T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919*, p. 334.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 335.

het. Haar ma, Evelyn Maud Pohl, en haar ongebore sussie het nie die griep oorleef nie. Neethling-Pohl vertel:

Die mense se hande, soos my vader s'n, was eelt-hard gedra aan kiste grafwaarts. Die groot stadsaal was vol – een ry beddens. Dié wat gesond was, het sop aangedra en verpleeg en knoffel om die nek gehang en gebid. Elke dag het die stoete verbygegaan, klein begrafnissies, en 'n wa wat van die dooies – in komberse toegedraai – kerkhof toe geneem het. Dit was asof die perd wat die wa met die bruin komberse vervoer het met sy kop baie laag gestap het. En niemand het hard gepraat nie.⁵⁹

Tydens die Groot Griep is daar vier tydelike hospitale opgerig: een in die Victoria-saal (waarna Neethling-Pohl hierbo verwys het), een in die Spes Bona-skool, een in die Stockenströmstraatskool en ook 'n geboutjie wat vanaf die Poole-familie⁶⁰ geleen is. Daar is ook probeer om 'n groot markies-tent op die terrein van die Botaniese Tuin op te slaan. Hierdie tente was eintlik bedoel vir siek en gewonde soldate, aangesien die Botaniese Tuin reg langs die hospitaal geleë was. Maar die tentpenne kon in die geharwar nie opgespoor word nie, en gevolglik is die ekstra spasie vir die siekes nooit in gebruik geneem nie. Al die tydelike hospitale en verpleeglokale is deur personeel van die Graaff-Reinet se eie hospitaal bedien en die publiek het beddens en beddegoed beskikbaar gestel. Verder het lede van die gemeenskap vrywillige werk verrig as verpleegsters asook om sopkombuise aan die gang te hou om die mense gevoed te hou.⁶¹

Die dorp het 'n groot terugslag beleef toe die dorpsgeneesheer, dr. J.S. Enslin, vroeg tydens die epidemie gesterf het. Sonder 'n goeie dokter om te help met die hordes mense het die vooruitsig vir Graaff-Reinet op daardie stadium nie goed gelyk nie. Op 26 Oktober word dr. Smythe, 'n staatsgeneesheer van Kaapstad, na Graaff-Reinet gestuur. Hy het dadelik beheer van die situasie oorgeneem en probeer om die plaaslike inwoners se omstandighede te verbeter deur vir hulle kos en medisyne uit te deel in 'n poging om die verspreiding van die siekte hok te slaan. Dr. Smythe en 'n verpleegster het ook by boere en siek plaaswerkers in die distrik besoek afgelê. Hierdie boere sou dan met elke geleentheid plaasprodukte soos vrugte, groente,

⁵⁹ A. Neethling-Pohl: *Dankbaar die Uwe* (H&R: Kaapstad, 1974), p. 12.

⁶⁰ Geen verwantskap met die Pohl's nie.

⁶¹ T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919*, p. 340.

skaap- en wildsvleis, melk en botter na die dorp stuur om onder die siekes verdeel te word.⁶²

Uit koerantberigte, artikels en memoirs wat na die Groot Griep verwys, kan daar afgelei word hoe weerloos die Graaff-Reineters gevoel het tydens die verspreiding van die pandemie. Verskeie egpare – en dan soms nog een of twee kinders daarby – het binne dae uitmekaar gesterf. Op sommige plase was almal siek en op ander het almal gesterf en dan was daar niemand om dit te rapporteer of om die gestorwenes te begrawe nie.⁶³ Die skaal en omvang van die Groot Griep op Graaff-Reinet het weereens noodgedwonge die aandag gevestig op die onvoldoende mediese fasiliteite op die dorp. Die wiele is so weer aan die beweeg gesit om daadwerklik iets daaromtrent te doen. En al werklike oplossing was om die nuwe hospitaal so gou as moontlik gebou te kry.

Die oprigting van die nuwe Middellandse-hospitaal

Soos reeds voorheen genoem was die aanvanklike planne vir 'n nuwe, groter hospitaal op Graaff-Reinet alreeds so vroeg as 1913 begin. Hierdie eerste planne sou uitloop op die bou van die nuwe hospitaal op Magasynheuvel – 'n klein heuweltjie wat uitkyk oor die dorp en Groot Kerkgebou. Toe die planne vir die bou van hierdie hospitaal met die uitbreek van die Oorlog in 1914 vir eers onbepaald uitgestel is, het die publiek intussen ook begin om besware te opper teen die voorgestelde perseel. Die publiek het besef dat sodra die Oorlog sou eindig, sou planne heel moontlik hervat word. Tydens 'n vergadering van die Hospitaalraad op 17 Oktober 1917 het raadslid H.J. Pienaar voorgestel “dat die besluit van die Raad van November 1913, bepalende Magasynheuvel as die terrein vir die nuwe hospitaalgebou hersien en herroep word. [Dit sal] meer in die belang van die algemene publiek wees om 'n meer sentrale terrein vir die nuwe gebou te aanvaar...”⁶⁴

In hierdie tyd is daar ook hernieude belangstelling vanaf die staatskas verkry vir die befondsing van die nuwe geboue. Die Hospitaalraad het die nodige bouplanne gehad

⁶² GRA, 30/10/1918.

⁶³ T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919*, p. 340.

⁶⁴ Verwerk uit die Hospitaalraad Notuleboek inskrywing van 17 Oktober 1917.

vir die oprigting van 'n hospitaal met 48 beddens wat daarby ook 'n lykshuis en 'n museum sou insluit. Hierdie planne is summier deur die staat afgekeur. Toe Eerw. Rider, die Hospitaalraadvoorsitter, die Administrateur van Gesondheidsake se aandag vestig daarop dat die hospitaal ook die omliggende dorpe en distrikte bedien, het die Administrateur meegedeel dat dit sy beleid is om die aantal hospitale in plattelandse dorpe te vermeerder en dat hy ook geen magtiging aan die raad sou verleen om Raadsfondse te spandeer op 'n nuwe perseel nie. Indien daar dus voort gegaan sou word met die bouplanne op 'n ander perseel, sou hierdie geskikte perseel gratis verkry word en die planne sou gewysig moes word vir 'n hospitaal met slegs 30 beddens.⁶⁵

Die vereistes vanaf die staatskantore was nie eenvoudig oorkombaar nie. Vanweë die Oorlog was Graaff-Reinet en die Unie as 'n geheel gedompel in 'n swak ekonomie en die staat was nie van plan om 'n pennie meer as wat nodig was op die hospitaal te spandeer nie. Gelukkig vir die Hospitaalraad bring 'n blye tyding vanaf die plaaslike N.G. Kerkkantoor verligting vir een van hul probleme. Op 11 Desember 1917 het raadslid H.J. Pienaar melding gemaak in die Raadsvergadering van 'n stuk grond, tussen die Kollege (in Kerkstraat) en die Sondagsrivier wat 'n tyd gelede aan die N.G. Kerkraad geskenk is vir die oprigting van 'n kerk. Die Kerkraad het sedertdien 'n kerk in Bourkestraat gebou en die perseel oorkant die rivier word dus nie meer benodig nie. Die Hospitaalraad het dadelik besluit om hierdie perseel van die N.G. Kerkraad te verkry.⁶⁶

Dinge sloer egter vir etlike maande soos wat onderhandelinge tussen die twee partye voortgesit word. Die Kerkraad weier eers die versoek van die Hospitaalraad en voer aan hulle is nog nie "gereed" om van die perseel afstand te doen nie. Eers in Mei 1918 word hierdie besluit omgekeer met die Kerkraad wat instem om die perseel tog gratis aan die Hospitaalraad te skenk, maar met 'n paar voorwaardes: Die Kerkraad moes ondermeer vergoed word vir die kostes wat dit alreeds op die perseel aangegaan het. Dit het ingesluit die kostes om die grond te omhein en te laat skoonkap asook die oordragskoste. Hierdie rekening het meer as £91.14.4 beloop. Teen September was hierdie rekening finaal vereffen en met die regte perseel op hande, was die volgende

⁶⁵ *Die "Oop"-deur/The Ever Open door*, p. 49.

⁶⁶ *Ibid.*

struikelblok om die planne goedgekeur te kry ten einde die nodige staatsbefondsing te verseker.

Ten spyte van die feit dat die finale planne of die finale begroting nog nie goedgekeur was deur die Hospitaalraad of die Provinsiale Sekretaris nie, word daar 'n hoeksteenleggingseremonie op 30 Mei 1919 gehou met die Provinsiale Administrateur, Sir Nicolaas Frederick de Waal, as eregas. Die fondamentsteen wat van Paarl graniet gebeitel was, het 'n inskripsie in beide Afrikaans en Engels daarop gehad wat die datum van die seremonie en Sir De Waal as die eerbare gas aandui. Nadat die Administrateur die hoeksteen gelê het, het hy die skare toegesprek in 'n sterk simboliese toespraak waarvan die belangrikste punt die samewerking tussen die twee taalgroepe was. Die *Graaff-Reinet Advertiser* van 2 Junie 1919 het in die laaste paragrawe van sy dekking van die geleentheid die Administrateur se boodskap as volg opgesom:

Here in the Midlands we had a hospital that will supply several districts and afford an opportunity to people a hundred miles away to receive proper treatment. This was made possible by the kindly help of the community of interest created in Graaff-Reinet (hear, hear)...Let it also be a beacon light to the people reminding them that though there are dozens of things on *which they might differ*, there were hundreds of things of *common mutual interest*, in which they could *co-operate* without regard to *differences of race or creed*.

Die belangrikheid van só 'n op die man af toespraak oor die taalgroepe se toleransie teenoor mekaar op só 'n stadium kort na die Oorlog kan nie onderskat word nie. Die nuwe hospitaal en veral die jare se beplanning wat daarin gegaan het om te kom tot op hierdie punt wat die hoeksteenlegging kan plaasvind – die realiteit van 'n nuwe hospitaal was dus uiteindelik binne bereik – was die werk van Afrikaner en Engelsman. Dit was die “common mutual interest”, ten spyte van ideologiese en politieke verskille, wat hierdie gebeurtenis moontlik gemaak het. Diegene wat betrokke was tot op hierdie stadium het ook in geen oorweldigende wyse 'n enkele taalgroep verteenwoordig nie. Dit was ware samewerking.

Met die hoeksteenlegging afgehandel, kon daar begin word met die tenderprosesse. Die goedkoopste voorgestelde tender, soos gebaseer op die huidige goedgekeurde planne vir die hospitaal, sou egter £31,940 beloop. Dit was 'n buitensporige hoë

bedrag vir die staat wat slegs gewillig was om 'n absolute maksimum van £20,000 te gee. In kort was die gevolg dat vanweë die uitgerekte tenderproses en die streng finansiële maatreëls vanaf die staatskas, het bouwerk aan die hospitaal gesloer tot in Januarie 1924.⁶⁷ Daar is in die tussentyd weggedoen met etlike “ekstras” soos wat dit op die oorspronklike planne verskyn het. Een ongelukkige slagoffer wat in die stryd gebly het, was die planne vir 'n hospitaalmuseum wat natuurlik tydens die besnoeiing van kostes feitlik heel eerste geskrap is.

Die groot opening van die nuwe hospitaalggebou het uiteindelik plaasgevind op Woensdag, 4 November 1925 tydens 'n gulle geleentheid wat bygewoon is deur oud en jonk. Die sprekers by die geleentheid het opnuut die taalkwessie op Graaff-Reinet aangeraak. In niks minder nie as op 'n uiters direkte wyse is daar na die hospitaal verwys as “a blessing to the inhabitants and an example to the whole Province of what co-operation can do, for in that word, co-operation, the future of South Africa lay. [It is of the utmost importance] that South Africans need to learn both languages and interpret the term ‘South African’ as referring to anyone who loved the country and wished to make his home here.”⁶⁸ Die feit dat daar so gehamer is op die verhouding tussen die taalgroepe is eintlik glad nie vreemd as 'n persoon in ag neem wat terselfdertyd in ander kringe in Graaff-Reinet aan't gebeur was nie.

Kwessies oor taalgebruik in die onderwys en kerkverband het in hierdie stadium van die 1920's ook afsonderlik tot 'n breekpunt toe begin ontwikkel en word later in afsonderlike hoofstukke behandel. In die geval van die nuwe hospitaal se beplanning en oprigting is dit waar dat die twee taalgroepe in 'n groot mate saamgewerk het, veral aan die begin. En dit soms teen hul eie beswil. Maar dis onmoontlik om van die geskiedenis te verwag om nie daarop te wys dat hierdie onstuimige verhouding tussen die groepe nie ook tot 'n uiterste mate hul uiting in die binnekringe self gevind het nie. Want die probleem tussen Afrikaans en Engels was nog altyd daar, en onder die oppervlak was dit steeds duideliker as ooit. Om presies te begryp hoekom die spreker so 'n ophef daarvan gemaak het om vrede te bewerkstellig tussen die taalgroepe, moet daar eers gekyk word na die gevalle van taalspanning wat wel plaasgevind het.

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ GRA, 25/11/1925.

Taalspanning en die stryd om Afrikaans in die Middellandse-hospitaalraad

Om die taalspanning in die Middellandse-hospitaalraad volkome te verstaan, is dit nodig om eers terug te keer na die beginjare van die hospitaal se ontstaan. Sedert die eerste notule van die stigtingsvergadering in Julie 1875 geskryf is, was alle notules van die hospitaalraad tot op 14 November 1922 slegs in Engels geskryf. Die hospitaalraad het egter vanaf 1913 elke jaar 'n vertaalde uitgawe van die jaarverslag aan Afrikaanssprekendes op die Raad uitgereik. Advertensies vir tenders, fondsinsamelings en vakatures is weer deurgaans slegs in Engels geplaas. Selfs Engelse strooibiljette is in Februarie 1918 aan die *Onze Courant* – die Afrikaanse dorpskoerant – verskaf om versprei te word. In 'n tyd wat Afrikanernasionalisme aan't opbloeï was, het hierdie aksie vanaf die hospitaalraad natuurlik groot ontevredenheid ontlok en is etlike klagtes ontvang.

Op 21 Februarie 1918 publiseer die koerant 'n publieke klagte en skryf:

Het schynt of men nu vasbesloten is ons blad geen Hospitaal advertensies te geven...Doordat die advertensies niet in ons blad ook verschynen bereiken Hospitaal kennisgeving in de stad alleen 300 intekenaren niet, in het distrik nog vele meer. Zulke blyken van eensydigheid doen het Hospitaal oneindig veel schade.⁶⁹

Die koerant is dit eens dat die rede hoekom hulle die biljette saam met die koerant uitgee, is om te verseker dat die inligting sy groot lesergetalle bereik. Hierdie lesers is feitlik reg deur die bank Afrikaanssprekend, wat beteken dat hulle nie die Engelse *Graaff-Reinet Advertiser*, waarin Engelse advertensies eerder moet verskyn, sal koop nie. Die *Onze Courant* redeneer verder dat hulle goed betaal word vir hulle dienste, maar dat hulle glad nie verantwoordelikheid vir die inhoud van die biljette kan aanvaar nie, want hulle skryf of druk dit nie: "Al zyn korrespondenties worden in het Engels gevoerd en kennisgevingen van publiek belang gescieden ook slechts in het Engels tenzy wy die vertalen voor ons blad."⁷⁰

Tydens 'n hospitaalraadsvergadering op 26 Maart 1918 verduidelik die voorsitter, ds. W. Rider, hoekom die toedrag van sake so is. Hy meld dat dit geldmors sou wees om

⁶⁹ OC, 21/02/1918.

⁷⁰ *Ibid.*

tenders vir medisyne of toebehore in Afrikaans te plaas, aangesien alle leweransiers Engelssprekend is. Wat die strooibiljette in Engels betref, het die voorsitter gesê dit blyk dat die Afrikaanssprekendes ook Engels verstaan, aangesien hulle die blommeskou, wat slegs in Engels geadverteer is, goed bygewoon het. Die voorsitter van die hospitaalraad meet inderdaad die Engelse kennis van die dorpsbewoners aan hul bywoning van 'n blommeskou!

Die voorsitter van die hospitaalraad maak voorts kaspie teen die *Onze Courant* se skynbare gebrekkige bereidwilligheid om te help met die fondsinsamelingsprojekte vir die bou van die nuwe hospitaal: "Voor't ons 100,000 shilling fonds 'Advertiser' £1,028, 'Onze Courant' niets. Voor't ons Linnen Fonds 'Advertiser' £81.13.6 en 'Onze Courant' niets."⁷¹ Net om die heen-en-weer gestryery tussen die voorsitter van die raad en die koerant voort te sit, besluit die koerant om sy kant van die saak rakende die fondsinsamelingsproses te gee. So verduidelik die koerant se redakteur in die uitgawe van 11 April 1918 dat hy die matrone van die hospitaal genader het om ook die genoemde fondse te ondersteun. Sy sou egter gesê het dat die *Onze Courant* eerder 'n beroep op die boere moes doen om plaasprodukte te skenk aangesien hulle 'n groter lesergetal onder die boere geniet het. Dit het die koerant toe gedoen.

Die redakteur het verder daarop gewys dat terwyl die Engelssprekende gemeenskap deur middel van die *Graaff-Reinet Advertiser* altyd kaspie gemaak het teen die Afrikaanssprekendes wat die meerderheid uitgemaak het in die skool-, stads- en afdelingsraad, het hulle nooit teen die samestelling van die hospitaalraad beswaar gemaak nie. Dit was omrede hierdie raad volgens hulle goedkeuring "Engels" genoeg was aangesien die oorgrote meerderheid van die lede Engelssprekend was. En diegene wat nie Engels as huistaal gepraat het nie, was in elk geval SAP ondersteuners en dus polities "Engels". Teen die agtergrond van hierdie woordewisseling het daar 'n kampvegter vir die Afrikaanse taal binne die raad op die voorgrond getree.

Hierdie persoon was Mnr. C.A. du Toit wat die insiggewende kopskuif gemaak het om voor te stel dat die notules van die raadsvergaderings voortaan slegs in Afrikaans in plaas van Engels geskryf word en dat daar 'n afskrif daarvan in Engels gelewer

⁷¹ Die "Oop"-deur/*The Ever Open Door*, p. 105; en OC, 11/04/1918.

word aan Engelssprekende lede. Nog voordat hierdie mosie in 'n volgende raadsvergadering bespreek is, het daar op 11 Julie 1918 die eerste Afrikaanse sin in die notuleboek verskyn: "Mr C.A. du Toit pursuant to notice moved ... dat de fooien voor patienten in vervolg verminderd zullen worden." By die eerste vergadering het Du Toit sy amptelike voorstel ingedien:

The Chairman called upon Mr du Toit to move the resolution standing in his name on the agenda having reference to the keeping of the minutes in the Dutch/Afrikaans language, whereupon Rev Whaits moved as an unopposed motion 'that the minutes as heretofore be kept in English, but that a copy of the Dutch language be sent to the Dutch-speaking members of the Board.' Mr Du Toit objected.⁷²

Du Toit se protesaksie teen Whaits se teenvoorstel is ook afgekeur. Op 13 Augustus 1918 het Du Toit dieselfde voorstel weer ingedien, maar hy kon nie eers daarin slaag om 'n sekondant vir die voorstel te kry nie. Daar is tog besluit om voort te gaan om vertaalde weergawes van die notules aan die Afrikaanssprekendes op die raad te verskaf. Maar tydens 'n raadsvergadering vroeg in 1919 vestig ds. B.B. Keet die raad se aandag op die baie spel- en tikfoute wat in die swak vertaling van die Afrikaanse uitgawe van die jaarverslag van 1918 voorkom. Ná 'n lang bespreking is daar besluit dat ds. Keet, mnre. H.J. Marais en C.A. du Toit beheer van die vertaling sou oorneem en dit taalkundig versorg voor publikasie.⁷³

As kampvegter vir sy taal het Du Toit egter nie gaan lê nadat sy aanvanklike voorstelle afgekeur is nie. Met die onthulling van die hoeksteen op 30 Mei 1919 was dit te danke aan sy toedoen dat die inskripsie daarop ook in Afrikaans aangebring is nadat daar vroeër op 'n raadsvergadering eers daarteen besluit is. Op 12 September 1922 het Du Toit gevoel die tyd is weer reg om te probeer om die notuleboeke oorgeskakel te kry na meer Afrikaans en sy voorstel op hierdie vergadering sou wees dat die notules om die beurt in Afrikaans en Engels gehou word. Hy was egter weens onvoorsiene omstandighede verhinder om die volgende vergadering by te woon en sy mosie is laat vaar. Eers op 14 November 1922 is hierdie eerste voorstel weer ingedien voor die raad en in 'n dramatiese wending met een stem bekragtig.⁷⁴

⁷² Notuleboek inskrywing van die Hospitaalraad gedateer 11/06/1918.

⁷³ *Die "Oop"-deur/The Ever Open Door*, p. 106.

⁷⁴ *Ibid.*

'n Verdere uitvloeisel van Du Toit se beywering ter erkenning van die regmatige plek van Afrikaans in die hospitaal, was die aanvaarding van 'n voorstel deur hom op 11 Maart 1924 dat alle advertensies van die raad voortaan in beide tale in die plaaslike koerante sou verskyn. Maar die uiteindelige slotsom van al sy pogings is geregverdig toe daar op die raadsvergadering van 9 Maart 1926 besluit is om die naam van die hospitaal te verander. In die notuleboek staan dit duidelik opgeskryf: "that the translation as printed in the annual report 'MIDDELANDSE HOSPITAAL' be adopted in its entirety."⁷⁵

Samevatting

Die oogmerk van hierdie hoofstuk was om te illustreer hoe die groei en ontplooiing van 'n Afrikanernasionalistiese denkwysie op Graaff-Reinet in 'n redelike kort periode ná die Anglo-Boereoorlog tot en met die uitbreek van die Eerste Wêreldoorlog plaasgevind het. Alhoewel daar geredeneer kan word dat die Afrikaners op Graaff-Reinet maar nog altyd 'n nasionalistiese denkwysie nagestreef het, was dit tog die herhaalde uitbreek van 'n oorlog wat hierdie gemoedere tot breekpunt gedryf het. Dit het 'n geval geword van aan watter kamp jy jou trou beloof: ter ondersteuning van die Britse oorlogspoging, of daarteen. Maar nes baie dinge in die geskiedenis was dit nie so swart op wit nie.

Die Afrikaner in Graaff-Reinet het 'n eie stem gekort. 'n Politieke en sosiale spreekbuis waardeur hy homself kon laat geld. Op 'n politieke front het hierdie uiting gekom in die vorm van die Nasionale Party wat soos 'n warrelwind deur die Unie versprei het en Afrikaners in hul massas opgeswee het. Uiteindelik was die kans daar vir die Afrikaner om as onafhanklik van die opinies en idees van hul imperialisties gesinde eweknieë in die ander politieke partye te wees. Veral in Graaff-Reinet, meer as in meeste ander stede en dorpe in die Unie, het die NP 'n verreikende impak gemaak. In soverre dat die Nasionale Party in Graaff-Reinet parlementêr aan bewind gebly het tot en met die verkiesing van 1994.

Die taalspanning in Graaff-Reinet neem die duidelikste vorm aan as mens in ag neem die verskillende kampe waarin die dorpsbewoners beweeg het om uiting aan hul

⁷⁵ Notuleboek inskrywing van die Hospitaalraad gedateer 09/03/1926.

opinies te gee. Deurgaans deur die loop van die Eerste Wêreldoorlog het jy as individu sekere denkwyses gehandhaaf en sou jy geen geheim daarvan maak om jou opinies te lug nie. Die gemeenskap het so verpolitiseer, al is daar nie noodwendig deur 'n groot groep inwoners aktief aan die politieke gebeure van die Unie deelgeneem nie. Ieder en elk was hul eie politieke aanhitser.

Bowenal die politieke sfeer, kon daar nie anders as om konflikte op 'n meer mikroskaal voor te kom nie. Hier is daar gelet op die gebeure rondom die bou van die nuwe hospitaal op Graaff-Reinet wat lank voor sy voltooiing reeds 'n taaldebat binne sy raadslede ontketen het. Kampvegters vir die Afrikaanse taal, soos Mnr. C.A. du Toit, tree in hierdie tyd na vore en deur middel van daadwerklike volharding word daar uiteindelik uiting gegee aan etlike van sy wense vir die Afrikaanse taal binne die kringe van die hospitaal en die hospitaalraad. Sulke gebeure was egter glad nie geïsoleer nie, en soos enige revolusie, hoe klein dit ook al mag wees, het dit oorgeloop na ander gedeeltes van die samelewing.

Hierdie ontwikkeling van 'n tale-revolusie onder die Graaff-Reinettters in die tyd ná die beëindiging van die Eerste Wêreldoorlog het buiten in die hospitaalraad ook veral in twee ander nou verwante dele van die samelewing plaasgevind, naamlik die ontwikkeling van die onderwys in 'n kind se moedertaal, en die gebruik van Afrikaans in die godsdienst. Dit is dan ook juis hierdie twee aspekte wat ons verdere aandag in die komende hoofstukke gaan geniet.

HOOFSTUK 4

Die vraag na 'n eietydse oplossing vir die probleem van moedertaalonderrig het al gereeld in die geskiedenis opgeduik. In die destydse Unie het die probleem voorkeur gekry toe daar in 1912 'n Taalordonnansie afgekondig is wat dit verpligtend gemaak het vir skole om leerders in hul moedertaal (of eerstetaal) te onderrig tot en met std. IV. Daar is gehoop dat hierdie wetgewing uiting sou gee aan die talle ontevrede Afrikaners wat gevoel het die tydperk van Britse bewind asook die onmiddellike periode daarna het dit as aanvaarbare praktyk gesien om die hele kolonie te verengels.

In Graaff-Reinet is daar met dieselfde tipe probleme geworstel deur die loop van die geskiedenis van opvoeding op die dorp. Maar anders as etlike ander plekke, sou Graaff-Reinettters dit op hulleself neem om iets omtrent die saak te doen. Met die gebrekkige uitvoering van die Taalordonnansie in die bestaande skole op die dorp, is daar besluit dat 'n totale wegbreek van die norm die enigste eintlike oplossing was. Die doel van hierdie hoofstuk is om te illustreer hoe Graaff-Reinet dit reggekry het om die eerste dorp in Kaapland te word met twee enkelmedium hoërskole, een vir Afrikaans en een vir Engels.

4. Die groei en ontwikkeling van tweetalige onderwys op Graaff-Reinet

Vroeëre geskiedenis van opvoeding op Graaff-Reinet tot na die Anglo-Boereoorlog

Die fondasies vir opvoeding op Graaff-Reinet kan teruggewys word na die jaar 1786 wat dan ook saamval met die stigtingsjaar van die dorp self. Alreeds toe is 'n persoon byname Hermanus ter Smitten amptelik aangestel in die pos van *siektetrooster*. Buiten sy rol as koster van die kerk, was daar ook van hom verwag om hardop te kon lees tydens Kerk en om in die afwesigheid van die prediker die gemeente te lei in Skriflesing en gebed. Gedurende die week het Ter Smitten die sieklíkes en die jeugdiges op die dorp bymekaargebring en hulle geleer lees en skryf om uiteindelik suksesvol die katkisasie te kon aflê. In 1788 word Ter Smitten opgevolg deur Hendrik de Vries wat selfs sover gegaan het as om 'n klein skooltjie vir 10 leerlinge in een van

die Drostdy se perdestalle op te rig. Hy het homself egter vergewis en kerkfondse gegaps en is gevolglik in die pad gestee. Sy opvolger was Jacobus Patinger.¹

In 1798 het die kerkraad die eerste skoolgebou in Graaff-Reinet opgerig. Teen 1812 kon hierdie primitiewe geboutjie alreeds 50 leerlinge akkommodeer. Daar was een onderwyser en een assistant-onderwyser. Die enigste vergoeding wat die onderwyser ontvang het, was die skamele skoolgelde wat die leerlinge jaarliks betaal het. Staatsondersteuning sou eers in die daaropvolgende jaar verder ontplooi word met die bepaling van Sir John Cradock se wet op Skool Ordinansie wat 'n vasgestelde salaris vir elke onderwyser bemaak het. Mnr. J.H.M. Kock was die eerste onderwyser op Graaff-Reinet wat hierdie voordele geniet het.

Die toestand en die gehalte van onderwys in hierdie tyd was egter twyfelagtig. Die persone wat as onderwysers opgetree het, het male sonder tal self geen opleiding van enige aard gehad nie. Daar is gebruik gemaak van enigeen wat hom daarvoor geskik geag en aangemeld het. Dikwels het dit seker gebeur dat die enigste bevoegdheid wat die onderwyser oor beskik het, was die handige en veelvuldige gebruik van die kweperlat! Gereeld het die sogenaamde “meester” sy eie gebrek aan die nodige kennis onder die gedonder van sy stem en die gefluit van sy kweperlat verberg. En hoewel daar ongelukkig geen verwysings na die stand van die onderwys op Graaff-Reinet voorkom in die reisskrywings van reisigers soos Lichtenstein en Barrow wat Graaff-Reinet in die tyd besoek het nie, kry ons wel ons eerste werklike kennismaking omtrent hierdie saak uit 'n verslag van die Nederlandse Vereniging “Tot Nut” wat in 1803 verskyn het. Hierin word daar duidelik en sonder enige twyfel tot die gevolgtrekking gekom dat “het onderwijs [op Graaff-Reinet] is ellendig om niet te zeggen Nul.”²

Indien 'n persoon egter in ag neem onder watter omstandighede hierdie skole moes funksioneer, kan 'n mens begrip hê oor waarom die Nederlandse Vereniging só 'n aanmerking gemaak het. Nie net het die wye uitgestrektheid van die land verspreiding van hulpmiddels bemoeilik nie, die bestaan van werklike hulpmiddels op sigself het ontbreek. Al skoolboeke wat daar klaarblyklik was, het bestaan uit die

¹ A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986*, p. 99.

² *Graaff-Reinet 150ste Verjaarsdag 1786-1936*, feesbrochure, Graaff-Reinet Museum Argiefbewaarplek, p. 15.

Huisbybel en (later) die *Trap-der-Jeugd* wat die kinders van die laagste sport van onkunde tot die hoogste sport van kennis moes voer en só in staat stel om sy eindeksamen, die summa summarum van alle kennis, af te lê en lidmaat van die Kerk te word.³

Intussen is daar in 1822 onder die goewermentskap van Lord Charles Somerset begin met die geleidelike maar volkome anglisasie van Kaapland. Die skolesistiem is wel opgegradeer en gratis onderwys is aan die orde van die dag gestel. Om by die proses van verengelsing aan te sluit, is daar groot hoeveelhede Skotse onderwysers (en predikante) na Suid-Afrika gebring. Twee sulke figure was ds. Andrew Murray en die sewentienjarige William Robertson wat hulself saam op die skip na Suid-Afrika en uiteindelik na Graaff-Reinet bevind het. Beide hierdie persone sou uiteindelik 'n blywende invloed op Graaff-Reinet en veral op sy kultuurontwikkeling hê. Robertson het die eerste Engelsmedium skool op Graaff-Reinet in 1822 geopen en dit het spoedig gefloreer. Teen die einde van die jaar het hy alreeds 90 ingeskrewe leerlinge gehad en ten tye van sy vertrek in 1828 was daar 'n totaal van 168.

Nadat Robertson uit die pos bedank het, het 'n periode van duidelike verval gevolg. Vir die volgende sowat 30 jaar het Graaff-Reinnetters gesukkel met behoorlike onderwys en in dié tyd is daar byna elke maand 'n nuwe privaatskool op die been gebring wat spoedig weer gevou het.⁴ In 1830 het die staatskool onder die beheer gekom van Robert Blair en is die skooltjie heropen met 55 leerlinge. In net een jaar het die getal gedaal na sestien. Die skooltjie moes uiteindelik sy deure in 1835 finaal sluit met net twaalf leerlinge ingeskryf. Die rede vir hierdie skerp daling kan natuurlik deels toegeskryf word aan die Groot Trek wat in hierdie tyd plaasgevind het, maar die uitskakeling van Hollands as onderwystaal het vir seker ook 'n invloed gehad.

Sir Benjamin D'Urban se proklamasie van 1834 dat kinders opvoeding in Hollands kon ontvang as hulle ouers dit so sou verkies het nie vrugte afgewerp nie vanweë 'n

³ *Hoër Volksskool Graaff-Reinet 1922-1997*, 75 jaar feesbrochure/jaarblad, Hoër Volksskool Argiefbewaarplek, p. 31.

⁴ Vanweë die groot hoeveelhede privaatskole wat gedurende die negentiende eeu in Graaff-Reinet gestig is, het daar gewoon nie voldoende inligting oor hierdie instansies behoue gebly nie en is inligting aangaande studentegetalle en hulle taalgebruik maar skraap.

kroniese tekort aan Hollandse onderwysers. 'n Totaal van 143 leerlinge het in hierdie tydperk nadat die staatskool sy deure opnuut toegemaak het in 1835 by die sowat agt privaatskole in die dorp aangesluit. Natuurlik kon die armer studente en veral diegene wat verder uit die dorp gewoon het bloot nie van hierdie duur privaatskole gebruik maak nie. Die gevolg was dat die kerk op Graaff-Reinet intussen alle pogings aan die orde van die dag gestel het “om het alhier zo zeer verwaarloosd onderwijs der Jeudg te verbeteren.” Die kerkraad het daarin geslaag om die een onderwyser na die ander vir die diakonie skool te kry en leerder getalle het stabiel gebly.⁵

Hierdie dinamiek van opvoeding op Graaff-Reinet het vir die volgende sowat 20 jaar voortgesleep tussen 'n mengelmoes van privaat-, kerk- en staatskole. Tussen 1840 en 1860 het die kerkskool onder leiding van P.A. Luckhoff hom grootliks gehou by die opvoeding van Hollandse kinders vanuit armer huishoudings. Vanweë stygende kostes en 'n al kleiner wordende staatstoelaag vir onderwysers, is daar in die vroeë 1860's besluit om af te skaal na skole wat bloot fokus op die broodnodigste opvoeding vir sy leerders.

'n Ene Mnr. Godbolt maak gevolglik wat hy beskryf het as 'n “Commercial School” oop. Hy het die klem gelê op die student se voorbereiding vir die ‘lewenstryd’ asook die beklemtoning van praktiese opvoeding. Die kinders is geleer om te lees, skryf, te tel en somme te maak asook om die landstale te bemagtig. Rakende laasgenoemde was die fokus hoofsaaklik op “Dutch by translation” eerder as Hollands as voertaal.⁶ Ander inheemse tale is bloot nie eers oorweeg nie heel moontlik vanweë 'n soortgelyke tekort aan onderwysers. Ten spyte van sy goeie bedoelings het Mnr. Godbolt se pogings ook gefaal. Die redes vir die mislukking van sy skool en die etlike ander was veelvoudig. Staatsondersteuning was nog ontoereikend en die vraag na gekwalifiseerde onderwysers was ook hoër as die aantal beskikbaar.

Onderwys op 'n stewige grondslag neem die eerste en belangrikste plek in die vestiging van kultuurfondamente in enige gemeenskap in. Staatsonderwys, privaatonderwys en selfs kerkonderwys het ongelukkig vir Graaff-Reinet gedurende

⁵ *Hoër Volksskool Graaff-Reinet 1922-1972*, 50 jaar feesbrochure/jaarblad, Hoër Volksskool Argiefbewaarplek, p. 9.

⁶ *Graaff-Reinet 150ste Verjaarsdag 1786-1936*, feesbrochure, Graaff-Reinet Museum Argiefbewaarplek, p. 18.

die jare 1806–1863 'n hopelose mislukking blyk te wees vanweë 'n ontoereikende stelsel wat ingevoer is deur Sy Majesteit se koloniale regering. Ander faktore wat oorkoepelend tot die agteruitgang van die skoolstelsel in dié tyd bygedra het, was kompleks. Eerstens was ontoereikende salarisse 'n groot probleem aangesien die staat onwillig was om die situasie op 'n eerbare en realistiese wyse aan te spreek. Graaff-Reinet het ook 'n ernstige behuisingsprobleem in hierdie jare ondervind en Boere vanuit die omgewing het vreeslik gesukkel om losies vir hul kinders op die dorp te bekom. Die geboue waarin skoolgegee is, het male sonder tal die broodnodige fasiliteite en fondse gekort om te kon funksioneer. Daarby was die keuse van onderrig in Engels ook 'n onderliggende probleem. Op sigself het baie ouers nie omgee dat daar in Engels skoolgegee word eerder as in Hollands nie. Die probleem was eerder dat die kinders se Engelse begrip nie voldoende was om te verstaan wat die onderwyser probeer verduidelik het nie. Dit het gelei tot 'n vyandige houding tussen ouers, onderwysers en leerders met die direkte gevolg dat 'n onderwyser nie lank op Graaff-Reinet gebly het voor hulle vanweë die konflik situasies eerder elders gaan klasgee het nie.

In 1854 skryf die redakteur van die *Graaff-Reinet Herald*: 'Alles in Suid-Afrika spreek van gebrek aan onderrig', en verder, 'wat 'n uitlander as 'n beskaafde opvoeding beskou, word nie maklik in Graaff-Reinet aangetref nie.'⁷ Daar word begin om beskuldigings na die Kerk te gooi met een boer wat aan die koerant skryf dat die manne wat kerkrade saamstel, is, op 'n paar uitsonderings na, die "domste wat mens kan kry," en geneë om die geleerde predikant vir hulle te laat dink, en hulle deur sy mening te laat beïnvloed. Hy is dit eens dat in die Graaff-Reinet distrik het arm kinders wat nie privaatskole en losies kon bekostig nie nóg kerk nóg skool. Hy maan verder dat tensy kinders opleiding geniet, sal 'n boer se vele seuns vir niks anders deug nie en sal hulle deur vreemdelinge verstoot word as niks meer as 'n gewone arbeider nie.⁸ Hierdie insiggewende woorde van hierdie boer was sy tyd ver vooruit. Dit was immers juis hierdie probleem wat deels een van Suid-Afrika se grootste sosiale probleme dekades later veroorsaak het, naamlik die armblankevraagstuk. Ongetwyfeld staar Graaff-Reinet 'n krisis in die gesig in terme van die opvoeding van

⁷ Oorgeneem uit GRH, 22/11/1854 en GRH, 4/2/1860.

⁸ GRH, 25/1/1862.

sy leerders en die vraag na beter onderwys kon op hierdie stadium nie duideliker gewees het nie.

Onbevrees staar 'n groep dorpsbewoners die uitdaging van die heersende onderwyskrisis in die gesig. Geïnspireerd deur hoër ideale en verseker van die feit dat Graaff-Reinet besig was om ekonomies te floreer, besluit die dorpsouderlinge om 'n nuwe instansie te stig wat soortgelyk was aan die Suid-Afrikaanse Kollege in Kaapstad. Die dorpsbewoners was gewillig om 'n versekerde bedrag van £5,000 vir die oprigting van die instituut beskikbaar te stel. Bo en behalwe daardie voorgestelde bedrag is 'n verdere £400 per jaar deur die dorpsowerhede vir die projek belowe. Nog nooit tevore is daar in die dorp se geskiedenis met soveel geesdrif en doelgerigtheid 'n insameling van stapel gestuur nie. In Junie 1858 gee J.F. Ziervogel, 'n Member of the Legislative Assembly (MLA), kennis van 'n 'privaatwetsontwerp vir die vestiging van 'n kollege op Graaff-Reinet.' Op 11 Augustus 1860 word die eerste kollegeraad verkies en sluit onder meer die volgende persone in: die magistraat, J.L. Leeb (burgemeester), J.F. Ziervogel (MLA), ds. Andrew Murray, W.A. Steabler (Anglikaanse leraar), dr. G.H. Maasdorp, en J.J. Meintjies (MLA), met G.A. Watermeyer as sekretaris.⁹

Op 1 November 1860 open hierdie private onderwysonderneming sy deure en die instansie word amptelik op 19 September 1861 ingewy as die Graaff-Reinet College. Uiteindelik het Graaff-Reinet 'n skool waar die leerplan die klassieke, wetenskaplike en wiskundige kennis aan sy leerders oorgedra. Hoogs gekwalifiseerde professore soos James Gill, Francois Guthrie en J.K. Dall word aangestel. Daar word onmiddellik ook 'n voorbereidingskool gestig waar kandidate die nodige opleiding sou ontvang vir hoërsonderwys, insluitende matriek- en universiteitsvereistes. Om die opening van die nuwe kollege nog meer merkwaardig te maak, is dit ook nodig om te meld dat daar op hierdie tydstip in die hele Kaapkolonie slegs agt inrigtings was wat hoërsonderwys aangebied het. Die leerlinge onderskei hulself spoedig op akademiese gebied en alreeds in 1865 wen Andries Ferdinand Stockenström-Maasdorp (kleinseun van Andries Stockenström Jnr.) die hoogste toekenning vir letterkunde en

⁹ C.G. Henning: *Graaff-Reinet: A Cultural History*, p. 121 en C.G. Henning: "Die Kultuurontwikkeling van Graaff-Reinet, 1786-1986," *Lantern*, Julie 1986, Vol. 35, nr. 2, p. 54.

wiskunde in die Kaapkolonie.¹⁰ Buiten dié onderwys het dit egter nie op alle terreine van die Kollege ewe goed gegaan nie soos dit was het probleme spoedig begin opduik.

Soos die noodlot dit wou hê tref 'n erge finansiële insinking die ekonomie van Graaff-Reinet en Kaapland as 'n geheel kort nadat die skool sy deure in 1860 geopen het. Die plaaslike besighede wat so bereidwillig was om finansieel by te dra tot die skool se voortbestaan, het gesukkel om by hulle beloftes te hou. Die skielike gebrek aan befondsing beide uit skenkings, maar ook ouerlike bydraes, het die skool genoodsaak om skaars vyf jaar na sy opening terug te skaal. Die voorbereidingskool is gou-gou in 1864 geskrap en skoolfooie is in 1865 drasties verlaag in 'n poging om getalle te behou. Die staking van die voorbereidingskool het veelvoudige gevolge gehad waarvan een was dat die leerders nie meer die voldoende voorbereiding gekry het vir tersiêre onderrig nie. Dit het die professore wat spesiaal na Graaff-Reinet gekom het om hier by die Kollege te kom skoolhou ongelooflik frustreer.

Teen 1870 het die getal leerders tot 14 geval en daar is opnuut begin om in oorleg met die behoeftes van die gemeenskap die skool te herstruktureer om met sy beperkte inkomste te bly voortbestaan. Een ongelukkige slagoffer hiervan was Professor James Gill wat in 1871 die trekpas gekry het. Ontevrede oor die Kollegeeraad se besluit rig hy 'n veritoë aan die *Graaff-Reinet Herald* waarin hy sy siening van die Kollege weergee. Min wetende dat hierdie siening ook in ooreenstemming was met verskeie ander ontevrede dorpsbewoners:

Graaff-Reinet is a trading station, and nothing more. As a place of residence, it offers no attractions to men of wealth...It offers no society or class of youth for whom colleges are intended, not, as far as I can see, is it likely to possess for years to come the material from which the ranks of a college could be recruited...The real crying want of this district is a cheap boarding-school for farmers' sons, and some means of aiding and organizing the education of girls.¹¹

¹⁰ C.G. Henning: "Die Kultuurontwikkeling van Graaff-Reinet, 1786-1986," *Lantern*, Julie 1986, Vol. 35, nr. 2, p. 54.

¹¹ *GRH*, 10/06/1871.

Gill het hier 'n belangrike kwessie aangespreek wat tot op daardie stadium grootliks deur die plaaslike bestuur en owerhede geïgnoreer is, naamlik die opvoeding van dogters. Die Graaff-Reinet Kollege was immers alleenlik beskikbaar vir seuns en die gedagte aan 'n gemengde skool was verregaande om die minste te sê. Na afloop van Gill se uitinge het ds. Charles Murray dit op homself geneem om toe te sien dat daar iets omtrent die saak gedoen word. Dit het gelei tot die oprigting van die Midland Ladies Seminary wat sy deure op 18 April 1876 geopen het. Hierdie skool is gebaseer op die suksesvolle opvoeding van meisies by die Ladies Seminary op Wellington. En dit sou juis een van hierdie skool se oudstudente wees wat die Midland Ladies Seminary vir meer as 40 jaar sou beheer.

Me. Helen Murray het haarself, onmiddellik nadat sy haar skoolloopbaan in Wellington voltooi het, bevind in die posisie van tydelike hoof en bestuurder van die Midland Ladies Seminary. Daar was op daardie stadium 40 ingeskrewe leerders. Murray was die suster van ds. Charles Murray en dit is duidelik dat hierdie familieband aan haar hierdie gesogte, maar ook moeilike taak besorg het. Die Midland Ladies Seminary het egter van krag tot krag gegaan. Die geskiedenis van die skool is ook ten nouste verweef met die lewensgeskiedenis van Helen Murray wat dit vanaf die skool se opening tot en met haar aftrede in 1916 bedien het.

By die Midland Ladies Seminary het opvoeding slegs in Engels geskied. Anders as wat die geval was by die Graaff-Reinet Kollege wat intussen herdoop is as die Graaff-Reinet Boys' College. In 'n poging om leerdersgetalle te behou, is daar sekere lesse in Hollands aangebied en die leerders het die keuse gehad om in Hollands te skryf waar nodig. Die reëling kon egter slegs behoue bly so lank as wat daar 'n Hollands-bevoegde onderwyser by die Kollege was. Die probleme waarmee die Kollege egter alreeds sedert sy beginjare geworstel het, wou klaarblyklik nie wyk nie. Met die verlies van Professor Gill het Dr. J.K. Dall as waarnemende hoof oorgeneem en besluit om die skool in drie duidelike afdelings te verdeel: laerskool, hoërskool en 'n universiteit.¹²

Maar studentegetalle val verder en teen Junie 1882 word daar sterk oorweeg om die hele instansie te sluit. Ná etlike onderhandelinge met die plaaslike bestuur en

¹² A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986*, p. 103.

owerhede word daar eerder beraadslaag om die enigste werklike reddingsaksie wat die skool nog gehad het, naamlik ingryping van die regering aan te vra. Sodoende en te danke aan Parlementsingryping word die skool amptelik as 'n staatskool verklaar op 30 April 1884.¹³ Hierdie staatsinstansie sou sonder enige noemenswaardige finansiële probleme 'n suksesvolle bestaan voer tot en met die samesmelting van die Kollege en die Ladies' Seminary in 1922 om uiteindelik twee geslagsgemengde Afrikaans- en Engels-medium skole te vorm.

Indien daar gelet word op die redes vir die Graaff-Reinet Boys' College se gereelde en ernstige probleme, is dit weereens nodig om te kyk na die model van opvoeding wat die skool nagejaag het. Al was Graaff-Reinet en die oorgrote hoeveelheid van sy inwoners gedurende die jare 1860-1880 steeds Hollands in wese, het die skool hom by die oorgrote sentiment in die Kaapprovinsie geskaar en eerder 'n Britse model van onderrig aanvaar. Dit het beteken die leerders is streng opgevoed in dieselfde model as wat in Britse skole in Brittanje sou geld. Dit was omrede die meeste professore alhier self aan universiteite soos Cambridge en Oxford opgelei is.

Hierdie model kon nie aanklank vind by die seuns van Graaff-Reinet nie en die akademiese standaard van die skool het gevolglik daaronder gelei. Moontlike redes hiervoor is dalk dat die tipe werk in die Britse kurrikulum as oninteressant of onnodig om te leer afgemaak is deur die plaaslike seuns omdat dit bes moontlik irrelevant was vir hulle lewe op Graaff-Reinet. Veral as 'n persoon redeneer dat vakke soos Geskiedenis en selfs Geografie dalk op Brittanje se geskiedenis en geografie gebaseer was. Die presiese inhoud van die kurrikulum is egter onbekend. Die gevolg was egter dat ouers eerder hulle kinders van die skool verwyder het as om voort te gaan met hierdie tipe onderrig.

Binnegevegte in die klaskamers en veral tussen die professore het ook bygedra tot die skool se probleme. Die skool het gereeld, soms selfs op 'n jaarlikse grondslag, van onderwysers verander. So het dit dan gebeur dat vreemdelinge gereeld die dorp binnegekom het en begin om klas te gee aan leerders van 'n ander kulturele en sosiale agtergrond as hy- of haarself. Sulke verskille kon moeilik wees om te oorbrug en die feit dat die onderwyser(es) dan dalk gou weer vort is, het ook nie gehelp om

¹³ *Ibid.* en C.G. Henning: *Graaff-Reinet: A Cultural History*, p. 127.

die verskille uit te stryk nie. Tussen die permanente personeel het daar onderlangs ook probleme voorgekom. As gevolg van salarisgeskille het daar gereeld probleme ontstaan tussen Dr. Dall en sy mede-personeellede. Dr. Dall het homself basies in die posisie van die skoolhoof geplaas nadat Professor Gill afgedank is. Dit het sonder die nodige wedersydse verstandhouding van sy kollegas geskied. Hy het onmiddellik begin om die skoolopset te herorganiseer en onder andere, soos reeds genoem, die skool in drie afskeibare afdelings verdeel.

Die poppe het egter gedans toe Dr. Dall besluit het om leerders in te skryf vir die gesogte Cambridge eksamens.¹⁴ Dit is vandag moeilik om te bepaal of die leerders van die Graaff-Reinet Boys' College genoegsame opleiding ontvang het om só 'n gesogte eksamen af te lê, want die uitslag was 'n kolossale mislukking reg deur die bank. Ontsteld besluit Dr. Dall daar en dan om sy misnoeë op 'n enkele onderwyser uit te haal. Arme Professor Lewis moes ten aanskoue van die hele skool die skuld kry vir die mislukte eksamens. Die rede, volgens Dr. Dall, was omdat Lewis die leerders glo vroeër huistoe laat gaan het op die laaste dag van die skoolkwartaal. Hierdie ongevraagde en publieke uitbarsting van Dr. Dall het nie goed afgegaan by die ouers en ander dorpsbewoners nie en hulle het gevolglik dadelik vir Professor Lewis in die bresse getree met die woorde dat Dr. Dell "must sink back into that obscurity from whence he originally rose."¹⁵

Dié verbale aanvalle teenoor Dr. Dall as persoon was egter nie beperk tot slegs geïsoleerde insidente nie. Hy het op 'n vroeëre stadium ook die Graaff-Reinet Boys' College se naam lelik deur die modder gesleep. Ten spyte van die groei in Graaff-Reinet se populasie, het dit nie meer leerders na die Kollege gelok nie. In 1879 was daar byvoorbeeld slegs 52 leerders in totaal vanaf die laerskoolafdeling reguit deur tot by die universiteitsafdeling. In 1881 het hierdie getal verder gedaal tot 42.¹⁶ Dit was deels omdat dit aan die lig gekom het dat 'n ouer byname Louis Botha, wat twee seuns in die Kollege gehad het, vir Dr. Dall persoonlik hof toe gesleep het oor 'n skynbare onderonsie oor 'n verlore boks klere. Die hofsaak het egter verskeie onderliggende administratiewe probleme by die Kollege ontbloot, insluitend, maar

¹⁴ Hierdie tipe eksamens vir skoolleerders word tot vandag toe deur Cambridge Universiteit aangebied.

¹⁵ C.G. Henning: *Graaff-Reinet: A Cultural History*, p. 127.

¹⁶ *Ibid.*

nie net beperk tot die ongeruimdheid in terme van die skoolkoshuis se gebrekkige spyseniering nie. Dit het die *P.E. Telegraph* 'n volledige ondersoekende artikel laat skryf wat die skool se alreeds swak beeld verder skade aangedoen het.¹⁷ Dit was eers met die aanstelling van 'n nuwe skoolhoof, Mnr. J. Johnson Hoyle en sy opvolgers Mnr. B. le Roux en Mnr. W.A. Way dat die skool as staatskool werklik begin floreer het tot twee dekades die 20ste eeu in.

Die vraagstuk na 'n skool vir arm leerders het in hierdie tyd egter weereens op die skouers van die plaaslike N.G. Kerk geval. Vroeg in die 1870's is begin met die oprigting van 'n skool onder die direkte beheer van die Kerk wat slegs oop sou wees vir leerders van ouers wat dit absoluut nie kon bekostig om hul kinders na die ander skole op die dorp te stuur nie. Die skool het sy deure oopgemaak met 'n allemintige 84 seuns. Daar is weereens geen opvoeding aan dogters verskaf nie totdat die Kerk na etlike pleidooie eers in 1898 só 'n instansie vir arm dogters ook op die dorp oopgemaak het.¹⁸

In terme van taalgebruik in die Graaff-Reinetse skole tot op hierdie stadium, was dit duidelik dat opvoeding deur middel van Hollands grootliks ontbreek het, maar ook afgeraai was. Ten spyte van die Graaff-Reinet Boys' College wat 'n paar klasse in Hollands aangebied het in 'n poging om getalle te vermeerder, is die taal as opvoedingsmedium heeltemal afgeskeep. Dit was, soos reeds genoem, om rede daar nie bekwame opgeleide onderwysers gevind kon word wat Hollands genoegsaam verstaan het om daarin te kon skoolgee nie. Veral in die honderde plaasskole in die omgewing het dit 'n probleem begin geword.

Hierdie skole het wyd en syd oor die platteland voorgekom. Staatsondersteuning vir die individuele instansies het eers ingetree sodra daar twaalf of meer leerders by een skool ingeskryf was. In só 'n geval is die skool dan van die nodige finansiële ondersteuning voorsien om te help betaal aan een onderwyser. Uit desperaatheid vir onderrig in hul moedertaal, het die gemeenskap se ouers soms bloot 'n verbygaande swerwer in die pos as onderwyser aangestel al het hierdie "meester" glad nie oor die nodige kennis beskik om onderwys te gee nie. Dit was bloot omdat hy Hollands-

¹⁷ GRH, 9/12/1876.

¹⁸ K.W. Smith: *A History of the Graaff-Reinet District, 1786-1910*, p. 100.

magtig was en sodoende met die leerders kon kommunikeer. Ongelukkig het dié houding van ouers teenoor opvoeding nie die situasie aangehelp nie.

Vir hierdie ouers was die enigste doel van 'n opvoeding om genoegsame geleerdheid op te doen sodat 'n seun voorgestel en aangeneem kon word. By implikasie sou dit die seun toelaat om te mag trou en in sy latere jare toelaat om 'n diaken of 'n ouderling in die kerk te word. Hierdie aspekte van hul seun se lewe was van absolute belang en as daaraan voldoen is, is die toppunt van ambisie in beide ouer en leerder voltrek. In dieselfde tyd het Engels aangehou om die meer ambisieuse skole se kurrikulums te domineer. Daarmee saam was dit ook die voertaal vir besighede en politieke denke in Graaff-Reinet asook die res van Kaapland. Hierdie grootskaalse verwaarlosing van hul eie taal het male sonder tal daartoe gelei dat leerders hul moedertaal begin verloor het en dat selfs die 'heilige' kerkdienste in Engels aangebied moes word aangesien al minder en minder jongmense Hollands verstaan het.¹⁹

In die aanloop tot die Anglo-Boereoorlog bevind die Afrikaner hom landswyd, asook in Graaff-Reinet, in die pylvak van verwikkeling. Daar is alreeds in 'n vroeëre hoofstuk melding gemaak van die ontwikkeling van die Afrikaner in hierdie tyd in onder meer die stigting van die Afrikanerbond in 1881. Die ontwikkeling van die Afrikaanse taal naas Hollands was egter steeds stadig in dié tyd, maar 'n politieke bewussyn is geskep vir die bevordering daarvan op verskeie terreine, ook op die terrein van die onderwys. Dit het die duidelikste tot uiting gekom in die jare van opbloeï ná die beëindiging van die Anglo-Boereoorlog. En dit was in hierdie tyd wat die vraag na 'n uitsluitlik Afrikaans-medium skool 'n uiters belangrike saak op die agenda van die dorpsbewoners geraak het.

Die grondslag vir enkelmediumskole

In die tydperk ná die Anglo-Boereoorlog tot en met die uitbreek van die Eerste Wêreldoorlog het daar nie juis noemenswaardige verwikkelinge op die gebied van onderwys in Graaff-Reinet plaasgevind nie. Die twee groot skole, een vir seuns en een vir dogters, het gefunksioneer soos gewoonlik. Terwyl die Engelssprekende en meer

¹⁹ C.G. Henning: *Graaff-Reinet: A Cultural History*, p. 128.

welvarende Afrikaanssprekende kind hul in die Graaff-Reinet Boys' College of die Midlands Ladies' Seminary bevind het, het baie armer leerders van Graaff-Reinet en omgewing in plaasskole of sogenaamde "arm" dorpskole onderrig ontvang.

In hierdie tyd was die onderwysowerheid nog grootliks in die hande van Engelssprekendes en sommige amptenare het steeds geglo dat die Afrikaner deur die skole verengels moes word. Deur die direkte ingryping van Cecil John Rhodes, die Eerste Minister van Kaapland vanaf 1890 tot 1896, is Thomas Muir vanaf Skotland na die Kaap gebring en het hy vanaf 1891 die pos as Superintendent-generaal van Onderwys (S.G.O.) in Kaapland tot 1915 beklee. In sy tyd is baie gedoen om subtiel die regte van die Afrikaner in die onderwys te onderdruk. Die toestande op taal- en kulturele gebied was vir die Afrikaner aan die end van die negentiende eeu alles behalwe rooskleurig. Kragtens nuwe Matrikulasie-regulasies wat in 1898 in werking getree het, was daar ses verpligte vakke: Engels; een van die volgende tale: Hollands, Frans, Duits, Xhosa of Sesotho; Latyn, rekenkunde; meetkunde; en algebra. Dit was dus heeltemal moontlik om 'n matriekulasiesertifikaat te behaal sonder enige Hollandse kennis hoegenaamd.²⁰

Muir was opsigself 'n uitstekende natuurwetenskaplike, maar het weens sy ontoegeeflike, selfs onversetlike houding rakende sy siening van onderwysaangeleenthede, gereeld met verskillende instansies gebots. Ten spyte van die feit dat hy dit as 'n beginsel neergelê het dat vakke vanuit 'n plaaslike oogpunt benader moes word, is Hollands sterk verwaarloos. Probleme het veral ingetree met skoolinspekteurs wat nie tweetalig was nie. Etlike duisende skole reg oor Suid-Afrika het ten spyte van die gebrek aan ondersteuning vanaf die S.G.O. steeds Hollands probeer voorhou as die taal van onderrig. Dit was bloot omdat die leerders nie genoegsame kennis van Engels gehad het om suksesvol in hulle studies te wees nie.

Muir het totaal onsimpatiek gestaan in hierdie taalvraagstuk. Tydens 'n kommissie van ondersoek oor die stand van skoolinspekteurs in Suid-Afrika, het Muir getuig dat hy nie die danige noodsaaklikheid van die saak kan insien oor hoekom inspekteurs Hollands-magtig moet wees nie, "because all he has to do is call in one of his

²⁰ D.H. Cilliers: *Die Stryd van die Afrikaanssprekende in Kaapland om sy eie skool (1652-1939)* (A.A. Balkema: Kaapstad, 1953), p. 134.

colleagues who knows Dutch.” Hy het tweetaligheid op sigself beskou as ’n las vir beide die inspekteur en die onderwyser. Ook in die staatsdiens behoort Hollands volgens hom nie verpligtend te wees nie, want dit sal sommige “useful men” van ’n pos beroof.²¹

Die fokus het toe verskuif na die stand van moedertaalonderrig eerder as ’n spesifieke fokus op Hollandse-onderrig. Die “Gekonsolideerde Onderwys-ordonnansie”, nr. 11 van 1912, het vasgestel watter gebruik aangaande die onderwysmedium gevolg moes word. Dit het naamlik bepaal dat die medium van onderwys tot en met st. IV die huistaal moes wees, tensy die ander amptelike taal geleidelik ingevoer kon word en daarna gereeld as tweede medium van onderwys gebruik kon word. Hierdie hoofbeginsel is in die “Gekonsolideerde Onderwysordonnansie” van 1921 herhaal en in 1925 is die beperking van st. IV tot st. VI verhoog. Om aan hierdie bepalings volle uitvoering te gee, was nie maklik nie. Onder die vernaamste aanvanklike moeilikhede was byvoorbeeld die gebrek aan gekwalifiseerde onderwysers, asook die Departement se gebrek aan magte om die wet toe te pas. Hierdie moeilikhede het mettertyd verdwyn en so is met verskillende interpretasies uitvoering aan die wetgewing gegee.²²

In die geval waar al die leerlinge in ’n betrokke skool se huistaal óf Engels óf Hollands is, was daar geen probleme nie. Die moeilikheid het egter ingetree by skole waarin beide seksies verteenwoordig is. Sulke gevalle het in Graaff-Reinet voorgekom in beide die groot skole. Die oplossing vir só ’n probleem is aanvanklik as volg voorgestel: Engels- en Hollandssprekende leerlinge word in hulle moedertaal in aparte seksies onderrig, óf die seksies kom in dieselfde klas bymekaar waar hulle dan deur ’n tweetalige onderwyser(es) onderrig word. Hierdie twee metodes staan onderskeidelik bekend as “parallelklas” in die geval van twee aparte klaskamers, en “parallelonderrig” in die geval van een klaskamer. Vanuit ’n opvoedkundige oogpunt beskou, geniet die parallelklasmethode voorkeur en het die onderwysdepartement in die jare voor die Eerste Wêreldoorlog die beleid gevolg om hierdie tipe onderwys soveel as moontlik te bevorder.²³

²¹ *Ibid.*, p. 153.

²² P.S. du Toit: *Onderwys in Kaapland, 1652-1975: ’n Historiese Oorsig* (J.L. van Schaik: Pretoria, 1976), p. 100.

²³ *Ibid.*, p. 101.

Dit is gedoen deur die daarstelling van die alreeds genoemde “Gekonsolideerde Onderwysordonnansie”, nr. 11 van 1912. Die aanvanklike voorstel van die ordonnansie het geensins maklik gekom vir die betrokke partye nie. Die aanvanklike aanbevelings waarmee daar na die onderhandelingsstafel gekom is, het berus op die beginsel dat moedertaalonderwys verpligtend gemaak moes word vir alle laerskool leerders tot en met std. IV, maar ook dat die aanleer van die tweede taal – wat in die praktyk eintlik beteken het Hollands – nie verpligtend sou wees nie, en dat die beginsel van 1882, naamlik dat ’n skoolkomitee die voertaal van ’n skool sal bepaal, sou verdwyn. Die verpligting van onderrig in ’n tweedetaal is so uit die weg geruim – ’n oorwinning vir die Engelssprekendes se standpunt en strewe teen die Afrikanerstandpunt wat verpligte tweetalige onderwys voorgestaan het.

Die probleem het egter ingetree by leerlinge ouer as std. IV wat alreeds by die punt van verpligte moedertaalonderwys verby is. Die ordonnansie het daarvoor voorsiening gemaak deur drie verskillende soorte skole voor te stel: (1) ’n oorwegend Engelsmediumskool, (2) ’n oorwegend Afrikaansmediumskool; en (3) ’n dubbelmediumskool waar Engels die voertaal in party vakke en Hollands die medium in ander vakke sou wees.²⁴ Die sprankelende hoop op ’n volkome Hollandsmediumskool het dus in die vooruitsig geblink, maar die ordonnansie moes eers deur die parlementêre komitee ingestem word. En nes Graaff-Reinet, het sulke taalverwante sake meermale en met enkele uitsonderings na op ’n rassegrondslag plaasgevind.

Die voorgestelde bepalings van die ordonnansie wat gehandel het oor Hollands as voorgestelde tweedetaalsvak vir leerders bó std. IV, het sterk teenkanting vanaf die Engelse se kant ondervind. Daar is besware aangeteken oor hoekom die tweedetaal noodgedwonge Hollands moes wees en oor hoekom die kind se ouers nie in oorleg met die betrokke skool kon besluit watter tweede taal (naas Engels) hul kind moes aanleer nie. Gelukkig is die voorstel dat die hele idee van tweedetaalonderrig verwerp word met 20 stemme teenoor 23 uitgestem.²⁵ Hierdie geskiedkundige feit moet egter hier geboekstaaf word omdat die Engelssprekendes ook hier die maatreëls tot

²⁴ D.H. Cilliers: *Die Stryd van die Afrikaanssprekende*, p. 181.

²⁵ *Ibid.*, p. 183.

verpligte tweetaligheid en moedertaalonderrig konsekwent en tot die bittere einde toe heftig teengestaan het. Hulle was glad nie te vinde daarvoor dat Engels, en nie slegs Engels nie, as enigste taal van opvoeding gebruik word nie. 'n Persoon kan vandag net wonder wat die loop van die geskiedenis sou gewees het indien die stemming rakende hierdie ordonnansie anders verloop het.

Op 16 September is die nuwe ordonnansie, nr. 11 van 1912, 'To Provide for the Teaching and Use of the English and Dutch Languages in Public Schools,' bekragtig en op 27 September afgekondig; kortweg bekend as die 'Education (Language) Ordinance, 1912'.²⁶ Hierdie taalordonnansie was die eerste Kaaplandse onderwyswetgewing wat vir positiewe gelykheid tussen die twee tale voorsiening gemaak het en Hollands nie net alleen toegelaat het nie, maar ook verpligtend gemaak het in die onderwys. In die praktyk het dit uitgeloop op die instelling deur Departementsweë van veral parallelmediumskole, maar die ordonnansie het tegelykertyd ook positiewe voorsiening gemaak vir en dan ook later direk gelei tot die stigting van die eerste enkelmediumskool: die Hoër Volksskool op Graaff-Reinet.

Die gebeure wat gelei het tot die stigting van twee aparte enkelmediumskole

Met die instelling van die taalordonnansie in 1912 is daar 'n oorgangstydperk van drie jaar voorgestel vir die voldoende uitvoering daarvan. Presies toe hierdie oorgangstydperk verstryk het, het Dr. Muir as Superintendent-generaal van Onderwys afgetree op die ryp ouderdom van 70. Na aanleiding van 'n voorstel deur C.J. Langenhoven het die administrateur, sir N.F. de Waal, 'n kommissie aangestel om ondersoek in te stel en te rapporteer hoe ver die ordonnansie in die praktyk uitgevoer is en wat nog gedoen kon word om te verseker dat dit volkome uitgevoer word.²⁷

²⁶ In verdere besprekings sal daar na hierdie ordonnansie verwys word as die "taalordonnansie."

²⁷ Prof. A. Morrees (voors.), J.G.P. v.d. Horst, ds. Geo. S. Malan, dr. G.G. Cillié, P.J. du P. le Roux, D.J. Ackerman en C.J. Langenhoven het hierdie komitee verteenwoordig. Dit was dus die eerste volkome Afrikaanse onderwyskommissie. Prof. Morrees het alreeds in 'n weldeurdragte lesing op Stellenbosch op 25 Augustus 1911 sy misnoë oor die regering se beleid oor moedertaalonderrig as volg opgesom: die feit dat die Departement só lank die onopvoedkundige metode van Engelsmedium vir die Afrikaner toegepas het, het een van twee dinge bewys: 'óf dat zij de behoeften van het Afrikaanse kind stelselmatig uit het oog verloren hebben, óf opvoedkundige belangen ondergeschikt hebben gemaakt aan politieke oogmerken.'

In hul verslag van 25 November 1916 skryf die kommissie dat die Departement geen stappe gedoen het om te sorg dat die ordonnansie behoorlik uitgevoer word nie. Hulle het meermale versuim om byvoorbeeld skoolrade en –komitees te voorsien van die nodige inligting rakende die ordonnansie of om te sorg vir die tydsame opleiding van tweetalige onderwysers. Van die 112 skoolrade wat omsendbriewe in dié verband ontvang het, het vyf nie gereageer nie, 29 het verklaar dat hulle niks in die verband gedoen het nie, 42 het wel aandag gegee, 20 het inligting in die verband met die ordonnansie versprei en die res het ook nie veel belangstelling getoon nie. By die inspekteurs, wat meestal Engelssprekend was, is 'n houding van neutraliteit opgemerk. Sommige het ook geweier om die nodige inligting rakende die ordonnansie te verkondig.

Hierdie laks houding het “een beslist nadelige invloed” op die uitvoering van die ordonnansie gehad. Minder as 'n derde van die skoolrade het die ordonnansie enigsins uitgevoer, en dan ook meestal net gedeeltelik. In daardie gevalle waar dit blatant geïgnoreer is, soos byvoorbeeld op Molteno, is daar bevind dat in 'n skool met 80 Afrikaanse leerders teenoor 47 Engelse leerders, ‘geen enkele poging’ aangewend is om moedertaalonderrig aan die onderskeie groepe te gee tot en met std. IV nie. Intendeel was al die klasse bloot Engels en is Hollands as vak aangebied, maar ‘op zeer gebrekkige wijze.’²⁸

In die breë het die kommissie klinkklare bewyse gevind dat Engels steeds die taal van voorkeur was vir leerders bo die afsnymerk van std. IV: “In the great majority of our schools English has remained the sole medium for those children in all subjects, except in the teaching of the Dutch language itself, in which case – if we exclude certain purely English centres – the language that is being taught, is generally speaking, used as a medium.”²⁹ Maar in hulle hantering vir die redes oor hoekom die in- en uitvoering van die ordonnansie so bemoeilik en vertraag is, was 'n gebrek aan inisiatief die grootste sondebok. Plaaslike besture het nie veel belangstelling getoon nie, en in sommige gevalle het selfs positiewe teenkanting vanaf Afrikanerouers die ordonnansie geboikot.³⁰

²⁸ D.H. Cilliers: *Die Stryd van die Afrikaanssprekende*, p. 189.

²⁹ Aangehaal in D.H. Cilliers: *Die Stryd van die Afrikaanssprekende*, p. 191.

³⁰ Op Riebeeck-Oos het die ouers byvoorbeeld besluit dat Engels verpligtend moet wees op die speelgrond, en in Malmesbury het ‘several Dutch farmers’ die inspekteur versoek dat hulle kinders van die Hollandse klasse

In dié verband en ten spyte van hierdie onverwagse teenkanting vanaf Afrikanerouers, kom die kommissie tot 'n duidelike gevolgtrekking rakende die pad vorentoe. In verband met aparte enkelmediumskole is die mening dat 'from a purely educational point of view this is perhaps the ideal solution,' aangesien dit die saak vir onderwysers sowel as leerders baie sou vergemaklik. Tog is hulle huiwerig om dit aan te beveel weens die groot kostes wat dit sou meebring om onafhanklike skole op die been te bring en te onderhou. Die vrees van openlike rassehaat is ook aangevoer as 'n moontlike terugslag vir enkelmediumskole. Die laaste woord hieroor is gerep in die finale verslag van die komitee wat deur die voorsitter en die administrateur onderskryf is:

The Language Ordinance in practice, therefore, gives mother-tongue instruction up to and including Standard IV., and equality of opportunity thereafter. It also provides for parallel classes in certain cases, for bilingual instruction through teachers in the vast majority of primary, and a percentage of secondary schools, and it does not separate the races into different camps but breaks down entirely the theory of separate schools for English and Dutch-speaking children respectively.³¹

Die vooruitsig vir 'n enkelmediumskool het op hierdie stadium nie na 'n moontlikheid gelyk nie. Die staat was duidelik onwillig om geld en tyd te spandeer op enkelmediumskole en die enigste werklike oplossing, volgens hulle, was om die twee taalgroepe so gelukkig as moontlik binne die bestek van 'n enkele skool te hou. Die ouers en leerders van Graaff-Reinet was egter nie te vinde daarvoor om voorgesê te word oor wat om te maak nie.

In die verloop van die neëntiende eeu het Graaff-Reinet onder die leiding van die Murraypredikante, veral ds. Charles Murray, die sentrum van opvoeding in die Kaapse Middellande geword. Ten spyte van terugslae, finansiële moeilikheid en persoonlike vyandigheid, het twee groot, belangrike skole uiteindelik geseëvier, naamlik die Graaff-Reinet Boys' College en die Midlands Ladies' Seminary. Albei dié

verskoon mag word. So ook het 'n groep ouers, almal Afrikaanssprekend, van Somerset-Oos botweg geweier dat hulle kinders deur Hollands onderrig word. Hulle het 'n petisie aan die skoolkomitee voorgelê, 'n protesvergadering belê en gedreig om hulle kinders by die huis te hou tensy daar aan hulle eise voldoen word. Die gevolg was dat die betrokke skoolraad besluit het om maar weer tot die ou beleid terug te keer van die helfte van die vakke in elke taal.

³¹ Aangehaal in D.H. Cilliers: *Die Stryd van die Afrikaanssprekende*, p. 194.

skole het uitsluitlik in Engels opvoeding verskaf met Hollands as opsionele ekstra taal. Toe die Afrikaanssprekendes op die dorp egter begin om sy taal se regmatige posisie te eis, het spanning ingetree.

Daarenteen het Graaff-Reinet se Engelssprekendes – skoolraadslede, leerkragte, sowel as ouers – met ’n arendsoog oor hul taal gewaak en enigiets wat hulle as ’n bedreiging vir Engels gesien het, het ’n reaksie ontlok. Één so ’n geval van aangewakkerde antagonisme was toe ’n groep ouers op 25 Julie 1914 ’n brief aan die skoolraad gerig het waarin hulle kla dat lesse in die kindertuinklasse van die Midland Ladies’ Seminary net in Engels aangebied word. Hulle het beweer dat as Hollands as taalmedium gebruik sou word, sou nog 30 leerlinge van ander kleiner dorpskole bykom. Volgens die brief was daar meer as 72 leerders in die klas en albei die onderwysers kon nie Hollands verstaan nie. Kort hierna is daar ’n antwoord ontvang vanaf die inspekteur van skole, Mnr. A. Anders, wat per brief die skoolraad, skoolkomitees en skole gemaan het om die “Language Ordinance” te eerbiedig. Hy het die skoolraad ingelig dat “they should compel the teachers to observe it; failing which they could be dismissed.”³²

Dit was sulke situasies wat gelei het tot die verpolitiserings van die taalordonnansie binne die onderwys op Graaff-Reinet. Binnekort was dit ’n strydpunt tussen onderwysers, skoolrade en ouers en sou sonder meer etlike rolspelers betrek. Dr. D.F. Malan, in sy tyd as die N.G. Kerk-dominee op Graaff-Reinet³³, en rev. J.H.W. Whaits het koppe gestamp oor die aanstelling van Mnr. A.J. Somerville as hoof van die Graaff-Reinet Boys’ College. Mnr. Somerville het beskik oor ’n M.A.- en B.Sc.-graad uit Skotland. Dr. Malan het gevoel dat ’n persoon met ’n meer “Suid-Afrikaanse” agtergrond aangestel moes word. Rev. Whaits se keuse het uiteindelik geseëvier en Somerville het die pos ontvang.³⁴

’n Soortgelyke scenario het ook afgespeel toe dit tyd geword het om Murray se opvolger as hoof van die Midland Ladies’ Seminary te verkies. Die proses het ’n

³² T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919*, p. 403.

³³ Hy was die N.G. Dominee op Graaff-Reinet vanaf 1913 tot 1915. Hy is opgevolg deur ds. B.B. Keet (1916-1920). Hulle albei het tesame met ds. P.K. Albertyn (1906-1921) gedien. Meer oor die godsdiens word bespreek in die volgende hoofstuk.

³⁴ T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919*, p. 404.

tweespalt in die skoolraad se geledere gebring. Die Engelssprekende ouers van die leerlinge by die skool wou graag 'n "waardige" opvolger as hoof aanstel. Sy is uiteindelik in 1916 deur Me. M. MacMillan opgevolg.³⁵ In 1918 het 'n hele aantal Afrikaanssprekende ouers 'n gedrukte petisie aan die skoolkomitee van die Midland Ladies' Seminary asook aan die Graaff-Reinetse skoolraad gestuur omdat Afrikaans, volgens hulle, in die genoemde skool "afgeskeep" word. Hulle het gekla dat Afrikaanssprekende leerlinge na klasse oorgeplaas word waar onderrig net in Engels geskied en dat godsdiens ook net in Engels aangebied word. Sekere van die onderwysers is ook onttrek op grond van hulle "eentaligheid"³⁶ aangesien hulle nie volgens die ouers genoegsame kennis van Hollands gehad het nie.

In soverre die Afrikaanssprekende ouers bereid was om te gaan in die regte van Afrikaans/Hollands op skool, het sekere Engelssprekendes weer die anderkant van die spektrum tot die uiterste vervul. Daar word geskryf in die Graaff-Reinetse skoolraad se notuleboek van die aangeleentheid rakende Me. M. C. Thierry, 'n jong onderwyser by die Ladies' Seminary vir dogters in die primêre klasse. In 1916 het die inspekteur van skole, Mnr. A. Anders, briewe ontvang van ontsettend ontevrede ouers wat Thierry beskryf het as 'n "ardent Nationalist" nadat dit aan die lig gekom het dat sy vir haar primêre klas dogters 'n "Dutch" gediggie laat leer het. Die gedig het uit drie verse bestaan waarvan die laaste was:

Het volk van Kruger, Botha, Steijn,
De Wet en Reitz en Smuts mijn
En al het heldental.
Wier roem nooit zal verloren gaan
Zolank de wereld (*sic*) blijft bestaan,
En 't na Kroost wegen zal.³⁷

Mnr. Anders het, skynbaar kop-in-een-mus met Me. Murray, 'n brief aan haar gestuur waarin hy die gediggie aanhaal en geskryf het dat die ouers "are strenuously objecting to their girls having verses of that nature." Verder skryf hy dat "it seems

³⁵ GRA, 12/07/1916. Sien ook: A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986*, p. 106.

³⁶ Die woord "eentaligheid" om die onderwysers by die Ladies' Seminary te beskryf is gebruik in 'n brief wat sommige van die ontevrede ouers ook aan die inspekteur van skole, Mnr. A. Anders, gestuur is. Mnr. Anders het egter teruggeskryf dat die hele aangeleentheid bloot misbruik is deur Graaff-Reinet se Afrikaners vir politieke gewin.

³⁷ Aangehaal in T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919*, p. 405.

that Graaff-Reinet is never to be at peace...” solank as wat mense soos Thierry op die dorp woon en geleenthede soos hierdie aangryp om rassehaat tussen die taalgroepe aan te blaas nie. Hierdie woorde van Anders aan Murray is ietwat kommerwekkend as ’n persoon in ag neem hy is nie veronderstel om hierdie tipe houding teenoor die gebruik van Hollands in die primêre klasse in te neem nie. Dit is eintlik sy werk om te verseker dat die taalordonnansie orals uitgevoer word, maar hy veroordeel eerder Thierry se aksie en rig ook ’n brief aan Murray oor hoe sy dit moet hanteer.

Rondom hierdie tyd, bes moontlik oor sy die spanning teenoor haar onderrigmetodes begin aanvoel het, aanvaar Thierry ’n pos by die Onderwyskollege in Kaapstad. Dit kom ook nadat sy afsonderlik daarvan beskuldig is dat sy skelm vir haar leerders knipsels uit *Die Burger* gewys het. Hierdie aantygings het daartoe gelei dat sy in ’n redakteursbrief in die *Graaff-Reinet Advertiser* uitgekryt is as “a warm supporter of the doctrine preached by ‘De Burger’. There is no doubt that the lady in question is a mischief monger – and a dangerous one [at that].”³⁸

Dit was sulke uitermatig oordrewe en venynige beskuldigings wat gereeld in Graaff-Reinet tussen die twee taalgroepe rondgegooi is. By die Graaff-Reinet Boys’ College is daar ook probleme veroorsaak toe ’n groot groep ouers begin aandring het op opgeleide Hollandse onderwysers om aan hul seuns voldoende Hollands te leer. Goed het hulle egter geweet dat dit makliker gesê as gedaan was om goeie Hollandse onderwysers op te spoor. Maar die ouers het bly volhard en vertoë is uit verskeie oorde aan die Superintendent-generaal van Onderwys asook die inspekteur van skole gerig. Dit het nie lank geneem vir die regering om te besef dat wat op Graaff-Reinet aan’t gebeur was in terme van die onderwys eintlik ’n listige politieke plan was nie.

Alhoewel albei kante van die spektrum hulle skuldig gemaak het aan die gebruik van die taalordonnansie om hul politieke sieninge te weerspieël, was dit egter so dat die heftigste en mees verenigde verset duidelik te bespeur was vanaf die kant van die Engelse. Hierdie Engelssprekendes – en sekere Engels-georiënteerde Afrikaanssprekendes – wou hulself nie met die Afrikaanse taal assosieer nie. Toe dit duidelik word dat die uitvoer van die taalordonnansie nie sal slaag om in Graaff-Reinet die geskille tussen die twee taalgroepe rakende die taal van onderrig op te los

³⁸ GRA, 27/10/1916.

nie, het die ouers die enigste en laaste uitweg gevolg: om hul kinders uit die twee skole te begin onttrek.

Die stigting van Union High School

Dit was asof daar 'n warrelwind van konflikte ontstaan het op Graaff-Reinet rondom die einde van die Eerste Wêreldoorlog wat beslis nie uitgeloop het op 'n skietstilstand op 11 November 1918 nie. Ontevrede ouers en ontevrede leerders het hul misnoë hard en duidelik bekend gemaak. Om op te som: aan die een kant het ons Afrikaner ouers, Afrikaanssprekendes in kultuur en gees – heel moontlik politieke ondersteuners van die nuutgestigte Nasionale Party; aan die ander kant het ons die meer konserwatiewe Afrikaners en die imperialistiese Engelssprekendes – politieke geaffilieer met die Suid-Afrikaanse Party. Die twee groepe staan in konflik oor die hantering van moedertaalonderrig, taalgebruik en die verdraagsaamheid van Afrikaans in Graaff-Reinet se skole. Die groep Afrikaanse ouers eis dat die twee groot skole op Graaff-Reinet op daardie stadium, die een vir seuns en die ander vir dogters, hulle wetlike verantwoordelikheid nakom en onderrig in Afrikaans/Hollands as moedertaal gee. Hulle sal tevrede wees met moedertaalonderrig tot en met die voorgestelde afsnymerk van std. IV, maar druk word ook uitgeoefen by die meisieskool om dit verder tot std. V te neem.

Die ander groep, die Engelssprekendes, baklei weer onverpoos teen die voorgestelde intree van Hollands in die skole. Met die subtile hulp van die inspekteur van skole en selfs die skoolraad wat liefste die ander pad kyk, is die taalordonnansie – wat gelyke taalregte bepleit – teen laat 1918 nog nie in Graaff-Reinet geïmplementeer nie. Toe een onderwyser by die meisieskool dit waag om 'n Hollandse voordrag aan haar primêre klas kinders te leer, kook die metaforiese pot van verdraagsaamheid finaal oor. Petisies word opgestel, ontevrede briewe word geskryf en daar word gedraai na die enigste ware publieke spreekbuis in die dorp, naamlik die dorpskoerante. So skryf een inwoner dat daar alreeds meer as 50 Graaff-Reinetse kinders elders skoolgaan en dat “...no thinking man can witness unmoved the expression of a lamentable racial

and political bitterness now prevalent in this town and district, a bitterness especially apparent in matters relating to the education of our children.”³⁹

Die skrywer het voortgegaan en gesê “amateur politics” (met verwysing na die onlangs verkose Nasionale Party) weerhou die Engelssprekendes van hul “lawful” aandeel en aanspraak in hoe plaaslike onderwysaangeleenthede aangespreek moet word. In reaksie daarop, skryf die Afrikaanse ds. P.K. Albertyn dat “to deny the Dutch language in this country its rights, to cry ‘Politics’ when Dutch-speaking parents claim the rights of the Language Ordinance, is not only unfair, it is unwise, and it is thoroughly un-British.”⁴⁰ Met die laaste snikke van die bekgeveg wat hom uitgespeel het in die koerante, beantwoord ds. W. Rider Albertyn se skrywe deur te vermaan dat die Afrikaner nie “equal rights” wil hê nie, maar eerder “superior rights.”⁴¹

In Februarie 1919 bedank die twee Engelse predikante, di. Rider en Whaits uit die skoolraad omdat die septer van beheer binne die skoolraad geleidelik meer in die hande van die Afrikaanssprekendes begin val het. Dit het soort van stadig tot uiting gekom nadat die eerste Afrikaanse prinsipaal toevallig by die Graaff-Reinet Boys’ College aangestel is. Dr. G. von W. Eybers word in Desember 1918 as skoolhoof aangestel bo die aansoek van die Engelse rev. H.V. Tagler.⁴² Eybers was Engels opgelei en het sy Doktorsgraad aan die Londense Universiteit behaal, maar in sy uiteen vergesigte het hy tog uitermatig Afrikaans gebly. Buiten hierdie feit het Eybers ook groot konsternasie veroorsaak in die Engelssprekende geledere van Graaff-Reinet toe hy in 1919 Hollands amptelik met Afrikaans in die Kollege vervang het. Dit het direk gelei tot ’n publieke vergadering op 17 Oktober 1919 waar die eerste besluite geneem is om finaal van die staatskool afstand te doen en om ’n onafhanklike, aparte en slegs Engelse skool te stig.⁴³

Op dié vergadering het Mnr. W. Rubidge voorgestel dat die skool nie “for English-speaking people” nie, maar eerder “for loyal people” geadverteer moet word. Enkele

³⁹ GRA, 30/06/1915.

⁴⁰ GRA, 28/07/1915.

⁴¹ GRA, 23/08/1915.

⁴² Graaff-Reinet skoolraadsvergadering notules gedateer 9/12/1918, Hoër Volksskool Argiefbewaarplek.

⁴³ GRA, 20/10/1919. Sien ook: A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986*, p. 109.

Afrikaanssprekendes, soos Mev. P. Booysen, Mnre. G. Muller, C.V. du Toit, A.O. Wagner, I. Haarhof, W.H. Theron en Mev. C.V. du Toit was ook teenwoordig. Hierdie persone was bekende SAP-ondersteuners en het seker dus die kwota “loyal people” opgemaak waarna Mnr. Rubidge verwys het. Op die vergadering is daar verder besluit om ’n “Education Committee” saam te stel om ondersoek in te stel na moontlike befondsing vir die nuwe skool, aangesien die skoolraad vir seker onwillig sou wees om fondse te voorsien. Komiteelede het bestaan uit onder meer die redakteur van die *Graaff-Reinet Advertiser*, die Engelse predikante en Mnr. Rubidge self.⁴⁴

Daar is aanvanklik besluit om die leerders in die St. James’ Anglican Church te huisves en heel begryplik sou die skool die St. James’ Independent School heet. Op 24 November 1919 kondig die *Graaff-Reinet Advertiser* met groot geskal aan dat dié skool sy deure op 2 Februarie 1920 vir slegs pro-Engelse seuns en dogters sou oopmaak en dat al die ‘ontevrede ouers’ weer hulle kinders in Graaff-Reinet kan laat skoolgaan. Alreeds voor sy opening is die skool se naam herdoop na die Union High School: die skool vir die Unie. Whaits is aangestel as waarnemende-hoof en daar is voorsiening gemaak vir drie addisionele onderwysers. Die aantal leerders wat by die openingsdag ingeskryf het was 68 en teen die einde van die skool se eerste bestaansjaar, het hierdie getal feitlik verdubbel.⁴⁵

Die stigting van die Hoër Volksskool

Die faktore wat gelei het tot die stigting van die eerste Afrikaanse enkelmediumskool in Kaapland is effens meer kompleks as die relatief eenvoudige samekoms van ouers en die oprigting van ’n skool in ’n kerkgebou soos wat die geval was met die Union High School (UHS). Onmiddellik nadat hierdie skool aangekondig het dat sy deure in 1920 sou open, is daar alreeds teenkanting vanaf Afrikaners ervaar aangesien ouers op hierdie stadium van die geveg bloot voorstanders was van regverdige parallelonderrig. Hulle het dus steeds net die billike en volkome uitvoering van die taalordonnansie bepleit. Die stigting van die nuwe UHS was vir hulle ’n duidelike

⁴⁴ *Ibid.* en T.A. Botha: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919*, p. 410.

⁴⁵ A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986*, p. 109 en *GRA*, 23/03/1928.

geval van “rassehaat puur en simpel soos aangeblaas deur die plaaslike Engelse pers.”⁴⁶

Desnieteenstaande was hierdie tipe uitbarstings van korte duur gewees. Want hoe meer ’n persoon daaroor dink, hoe meer word dit duidelik dat die stigting van die UHS een van die grootste sake opgelos het waarmee die dorp se Afrikaanssprekendes die afgelope paar jare gesukkel het. Die kinders in die verskillende taalgroepe het met die koms van die UHS min of meer versplinter en diegene wat “bymekaar hoort” het so bymekaar gekom. Die druk was verlig en die vooruitsig om Afrikaans in die klaskamer te gebruik het al meer rooskleurig begin lyk. Afrikaans was immers al sedert 1919 in gebruik by die Graaff-Reinet Boys’ College, wat intussen ook herdoop is na die Jongens Hogeren School.⁴⁷ Die probleem het egter ingetree by die Meisieskool wat steeds botweg geweier het om gehoor te gee aan die taalordonnansie. Daar is in Maart 1920 ’n kommissie benoem deur die skoolraad om gehoor te gee aan ’n petisie van ouers wat ontevrede was oor die taalordonnansie glo heeltemal by die Ladies’ Seminary geïgnoreer word.⁴⁸

Die komitee het teruggerapporteer oor die treurige toedrag van sake in hierdie gevestigde instansie en hulle het tot die volgende slotsom gekom: “Die Taal-Ordonnansie word in geen enkele klas uitgevoer nie en dit is ons aanbeveling dat o.a. die Afrikaanse kinders deur middel van Afrikaans onderrig moet word en die Engelse kinders deur Engels.”⁴⁹ In oorleg met die bevindinge van die verslag, is daar besluit dat die prinsipaal van die Ladies’ Seminary, Me. M. MacMillan, 14 dae kans sou kry om die skoolraad in kennis te stel oor hoe sy van plan was om gehoor te gee aan uitvoering van die taalordonnansie in haar skool.

Hierdie druk vanaf die skoolraad en bes moontlik elke Afrikaanse ouer op die dorp was vir MacMillan een te veel en sy bedank in protes haar pos as prinsipaal omdat,

⁴⁶ OC, 11/11/1919. Dit is moeilik om ’n objektiewe weergawe van die gebeure te gee wat gelei het tot die stigting van die onderskeie skole, aangesien dit die onderskeie skole en hul geaffilieerde taalgroepe was wat self hul eie geskiedenis neergepen het en natuurlik die ander kamp vir alles en nog wat geblameer het.

⁴⁷ Dit was oplettend dat daar sedert Dr. Eybers se aanstelling as skoolhoof nie meer verwys is na die Graaff-Reinet Boys’ College nie, maar eerder die Jongens Hogeren School. Die dag, datum en finale besluit van die naamsverandering is egter onduidelik. Dit is egter duidelik dat die twee een en dieselfde instansie is. Die Ladies’ Seminary het weer die benaming Meisies Hogeren School gekry.

⁴⁸ Graaff-Reinet skoolraadsvergadering notules gedateer 8/03/1920, Hoër Volksskool Argiefbewaarplek.

⁴⁹ *Ibid.*, gedateer 10/05/1920.

volgens haar, die skoolkommissie en die skoolraad ingegryp het in die interne aangeleenthede van die skool sonder haar medewete en dat hulle besluite namens haar geneem het om, ten gunste van hul eie opvattinge, “beter onderwystoestande” teweeg te bring. Hoe groot dié buitengewone daad van ’n hoof blyk te wees onder gewone omstandighede, het MacMillan die verdere drastiese stap geneem om haar handelswyse ook in die pers te probeer regverdig nog voor die skoolkommissie of die skoolraad haar bedanking aanvaar het. Die “opposisie seksie”⁵⁰ het dadelik munt probeer slaan uit die gebeure en het MacMillan se bedanking beskryf as ’n direkte gevolg van die “taal dolheid” en “binne politiek” van die skoolraad.

Hierdie “binne politiek” is verder gekompliseer met die toetrede van ’n nuwe en absoluut vasbeslote kampvegter vir die regverdige gebruik van Afrikaans in die onderwys, naamlik ds. J.F. Naudé. Naudé is vroeg in die jaar 1921 tot leraar van die Graaff-Reinetse N.G. Kerk beroep na die aftrede van ds. P.K. Albertyn. Hy was in sy hoedanigheid ook nou betrokke by die 1919 besluit van die Raad van Nederduits-Gereformeerde Kerke wat Afrikaans as amptelike kanseltaal erken het. Sy sienings het alreeds in die nadraai van die Anglo-Boereoorlog uiting gekry in sy bekende boek, *Vechten en Vluchten van Beyers en Kemp “bôkant” De Wet*, waarin hy sy liefde vir die Afrikanersaak duidelik laat blyk het. In Graaff-Reinet het Naudé eweneens ’n belangrike rol gespeel in die gebruik van Afrikaans as kanseltaal, maar hy het ook van die begin af homself beywer vir die gebruik van Afrikaans in o.m. die Ladies’ Seminary waar hy self twee dogters ingeskryf gehad het.⁵¹

By die skoolraadsvergadering van 9 Mei 1921 word Naudé verkies tot voorsitter van beide die skoolraad asook die uitvoerende komitee. Die vorige voorsitter en Graaff-Reinetse leraar, ds. P.K. Albertyn, het in hierdie tyd ook sy finale uittrede afgehandel. Onmiddellik ná sy aanstelling vind onenigheid en ’n hele aantal skommeling in die skoolraad plaas en etlike bedankings deur prominente SAP-lede volg. Skaars ’n maand later by ’n volgende vergadering het Naudé die ganse skoolraad onder sy duim en word ’n mosie ingedien dat die skoolraad van toe af al sy werksaamhede in

⁵⁰ Die OC se benaming vir die “Engelse kant”.

⁵¹ Die wel en wieë van Ds. J.F. Naudé sal weldra weer in die hoofstuk rakende die kerkskeuring bespreek word. Vir die doeleindes van hierdie hoofstuk word daar eers net gefokus op sy rol in die stigting van die Hoër Volksskool.

Afrikaans sou afhandel en dat rapporte en skoolverslae van daardie oomblik af slegs in Afrikaans uitgestuur sou word.⁵²

Sonder enige teenstand vanaf die raad het Naudé begin om sy planne voor te lê vir wat hy as die enigste oplossing vir die “toenemende en gereelde opvoedings moeilikhede te Graaff-Reinet” gesien het, naamlik die “amalgamasie”⁵³ of samesmelting van die twee bestaande departementele Hoërskole. Ondersteuners van hierdie idee, beide op die raad asook in die dorp as ’n geheel binne Afrikaner-kringe, het katvoet geloop om die alreeds bestaande UHS. Daar is besef dat as die samesmelting van die twee hoërskole kan plaasvind, sou die nuwe skool bes moontlik ’n volkome Afrikaanse instansie kan wees, mits hulle dit sou regkry om die UHS te verhef tot ’n staatskool waarmee hy sy groeiende getalle sal kan onderhou. Interessant en ietwat ironies skryf baie Afrikaanse ouers in etlike uitgawes van die aan-dade-swanger jaar van 1921 se *Onze Courant* dat ’n mens “duidelik kan sien dat die Afrikaners nou eindelijk ten laaste werklik ernstig was met die voertaal-vraagstuk, suiwer as opvoedkundige beginsel en nie as politiek-propagandise leerstelling nie.”⁵⁴

Ofskoon dit om politieke redes was al dan nie, het die feit bly staan dat al manier hoe die samesmelting van die twee groot Hoërskole sou kon plaasvind, was as die raad die Onderwysdepartement kon oortuig om die UHS finansieel te begin bystaan en dit as ’n Engels en slegs ’n Engelsmediumskool te verklaar. In ’n artikel in die *Onze Courant* van 6 Oktober 1921 bepleit een leser “Ons weet hulle (die Union High) kan nie volhou met hulle skool nie en ons is bang dat hulle nie lang (*sic*) genoeg sal kan volhou nie. Want, hou hulle nie lank genoeg vol nie dan vrees ons sal ons ideaal van aparte skole vir Engels- en Afrikaanssprekende kinders nie gou genoeg verwesenlik word nie.” Ook ander emosionele woorde soos “hartstogtelike begeerte” en “noodlottige agteruitgang van die plaaslike Hoërskole” is ingesluit in ’n petisie wat toe aan die Departement van Onderwys gestuur is waarin openlik vir parallelskele gepleit word.

⁵² Graaff-Reinet skoolraadsvergadering notules gedateer 13/06/1921 en 11/07/1921, Hoër Volksskool Argiefbewaarplek.

⁵³ “Amalgamasie” is die woord wat in daardie tyd in die skoolraadsvergadering notules asook in die Afrikaanse pers gebruik is i.p.v. “samesmelting”.

⁵⁴ Aangehaal in die “Hoër Volksskool Gedenkblad 1922-1997 (75 jaar)”, jaarblad van 1997, Hoër Volksskool Argiefbewaarplek.

Die departement het gereageer op die petisie deur 'n afvaardiging na Graaff-Reinet te stuur wat selfs die Superintendent-Generaal van Onderwys ingesluit het om te kom ondersoek instel na die voortslepende taalprobleem in die onderwys op Graaff-Reinet. Die S.G.O., Dr. W.J. Viljoen, in eie reg ook die eerste Afrikaanse S.G.O. wat die Unie nog gehad het, besluit daar en dan dat die voorstel van twee aparte Hoërskole die enigste werklike oplossing sou wees vir die toenemende en voortslepende taalkonflik op Graaff-Reinet.⁵⁵ Hierdie voorstel het later 'n lekker stok geword in die hande van diegene wat die skepping van aparte skole teengestaan het. Maar hierdie groepie was duidelik in 'n minderheid en hulle sou nie veel kon vermag om dit te stop nie.

Met die S.G.O. se aanbeveling en die skynbare ondersteuning van etlike ouers op die dorp was die volgende stap om 'n publieke vergadering af te kondig vir Vrydag, 21 Oktober 1921 waar die finale amalgamasie van die twee Hoërskole bespreek sou word. Die oproep is beantwoord en die Vrydagaand is die N.G. Kerkzaal stampvol belangstellende ouers. Ds. Naudé het dit op homself geneem om die vergadering te lei en het veral daarop gefokus om etlike valse gerugte wat die rondte doen, hok te slaan. Baie ouers was nog nie bewus van die feit dat die amalgamasie sou beteken dat die twee bestaande Hoërskole saamsmelt nie. Party was onder die indruk dat die vergadering slegs gehou word om die nodige versekering te bied dat die taalordonnansie streng toegepas sou word.

Naudé het egter die verrigtinge begin deur te wys hoe die stryd in Graaff-Reinet weerklank vind oral in die land. Hy het telegramme voorgelees van verskeie predikante en ander vooraanstaandes wat die poging alhier alle voorspoed toewens; hy het gesorg daarvoor dat die oë van die Kaapse Onderwysdepartement ook op hierdie pogings van die Afrikaanse ouers gevestig is en die mense is aangespoor om nie langer toe te laat dat “die regte van hul kinders so vertrap word nie.” Hy noem verder dat die duidelike agteruitgang van die Hoërskole in die laaste jare wat getalle sowel as resultate betref weer op die regte voet geplaas kan word as die regte weg ingeslaan word om Graaff-Reinet weer een van die belangrikste opvoeding sentra in die Middellande te maak. Die oplossing, voer hy aan, asook die “oortuiging van hierdie vergadering is dat die amalgamasie van die twee Hoëre skole onder

⁵⁵ *Ibid.*

omstandighede daarvoor noodsaaklik is, en dit dra die skoolraad op om tot die stap so spoedig moontlik oor te gaan...”⁵⁶

Die besluit is daar en dan genomineer en gesekondeer. Amptelik sou die Graaff-Reinet Boys’ College en die Midland Ladies’ Seminary for Girls saamsmelt om in Januarie 1922 te open as die eerste Afrikaansmediumskool in Kaapland.⁵⁷ Met die totstandkoming van die UHS en die HVS het die verpolitisering van die plaaslike onderwys sy finale stadium bereik; ’n werklikheid wat sy aanloop al etlike jare tevore gehad het en ’n duidelike verdieping voor en tydens die Eerste Wêreldoorlog beleef het. Volgens die *Onze Courant* van 3 November 1921 sou die taalordonnansie streng in beide skole toegepas word en sou die kinders, wat toe alreeds deur middel van die een of die ander van die twee tale onderrig is, daarmee voortgaan tot hulle kursusse voltooi is, maar alle nuwe inskrywings moes volgens die ordonnansie geskied. Dit wil dus voorkom asof dit ’n ongeskrewe reël sou wees dat kinders wat uit-die-huis-uit Afrikaanssprekend was in HVS opgeneem sou word, terwyl diegene wat Engelssprekend was in die UHS opgeneem sou word.

Die toedrag van sake ná die stigting van twee aparte skole

Met die twee aparte skole gestig, ’n oorwinning op sigself, sal mens dink dat relatiewe vrede sou heers op die onderwysfront in Graaff-Reinet. En dit is presies wat dit was, relatief. Relatief tot voor die stigting van die skole, maar ver van werklike vrede af. Alhoewel daar geen noemenswaardige antagonisme vanaf die dorpsbewoners en die ouers van die onderskeie leerders se skole gekom het nie, het dit nie die skoolraad gekeer om absoluut eensydig in sy optrede te wees teenoor UHS nie. Ds. Naudé kan in geen opsig as ’n regverdige persoon beskou word teenoor die welstand van die UHS nie en dit blyk duidelik uit die skoolraadsnotules dat hy en die ander Afrikaners

⁵⁶ Transkripsie van die einste vergadering soos gehou op 21 Oktober 1921. Aangehaal in die “Hoër Volksskool Gedenkblad 1922-1997 (75 jaar)”, jaarblad van 1997, Hoër Volksskool Argiefbewaarplek.

⁵⁷ Hierdie eer wat Hoër Volksskool so hoog op ag slaan dat hulle die eerste werklike Afrikaansmediumskool was in Kaapland is moeilik verifieerbaar. Die meeste bestaande bronne waarin dit vermeld word, is bronne wat direk in verband gebring kan word met die Hoërskool self, soos byvoorbeeld hulle jaarblaie en gedenkblaie. D.H. Cilliers maak ook melding van Volksskool as die eerste Afrikaansmedium hoërskool in Kaapland, maar gee weereens die HVS jaarblad as bron weer. Aangesien daar nog nie ’n teenstrydige bron gevind kon word nie, gaan daar nou aanvaar word dat die feit so is.

op die raad baie gedoen het om die vooruitgang van die HVS te bevorder ten koste van die UHS.

Op 'n neerhalende wyse word daar gereeld in die notules verwys na die “Unie Hoere Skool” – sonder die deeltkens op die korrekte ‘e’ – wanneer daar na die UHS verwys word.⁵⁸ In retrospek moet daar onthou word van die raadsvergadering wat bepaal het dat al die notules voortaan in Afrikaans geskryf sou word, maar so 'n blatante insinuering kan nie oorgesien word nie. Die UHS is deur die loop van die jare 1922-1926 onregverdig behandel in die opsig dat dit altyd lang debatte met die raad moes voer om bloot befondsing vir herstelwerk en dies meer aan hulle geboue te kry vanaf die Onderwysdepartement, vir wie die skoolraad as hekwag opgetree het. In een so 'n geval skryf die UHS aan die raad dat herstelwerk van £46 gedoen is en dit vra gevolglik vir die Raad vir die terugbetaling daarvan. Die raad berispe die UHS oor dit nie die korrekte prosedure gevolg het nie en kan dus nie die gelde terugbetaal nie.⁵⁹ In die opvolgende vergadering probeer die UHS weer, net om te hoor dat hulle alreeds hulle begroting vir die jaar opgebruik het. Die UHS moes noodgedwonge die aftog blaas en aanvaar hulle is die geld kwyt.

Nie net is gelde die UHS geweier nie, maar ook die skoolraad se hulp in die soektog na en aanstel van die nodige onderwysers. As die HVS aan die skoolraad geskryf het en gevra het vir nuwe onderwysers, kry hulle spoedig drie, aangery vanaf omliggende dorpe en stede, maar die UHS kry geen ondersteuning nie en word bloot aan hulle eie lot oorgelaat. Dit kon dalk voortgevoel het uit net nog 'n onderonsie wat die UHS en die skoolraad in 1922 gehad het toe die raad die skool genader het om leerder getalle te voorsien vir daardie jaar asook die vorige. Dit is aangevra om die nodige inligting aan die Onderwysdepartement te stuur ten einde die UHS onder Klousule no. 89 (i) van Taalordonnansie 5 van 1921 as amptelike staatskool verklaar te kry. Whaits, waarnemende hoof by die UHS, weier botweg om die getalle te verskaf; sonder 'n duidelike rede. Die raad laat vaar die navraag mettertied, maar ds. Naudé laat teken sy duidelike ontevredenheid daarmee aan.⁶⁰

⁵⁸ O.m. in Graaff-Reinet skoolraadsvergadering notules gedateer 09/07/1923, Hoër Volksskool Argiefbewaarplek.

⁵⁹ *Ibid.*, gedateer 11/02/1924, Hoër Volksskool Argiefbewaarplek.

⁶⁰ *Ibid.*, gedateer 8/05/1922, 12/06/1922, 10/07/1922, Hoër Volksskool Argiefbewaarplek.

Om hierdie punt van onregverdige behandeling verder te illustreer, moet daar gelet word op die feit dat nie een van die twee instansies in hulle beginjare voldoende geboue en klaskamers gehad het om hulle getalle te ondersteun nie. Die UHS het veral uit sy nate gebars en etlike buitegeboue van die ou onderwyskollege in Bourkestraat is ingespan as tydelike klaskamers. In 1924 is 'n afvaardiging na Kaapstad gestuur, bo-oor die koppe van die skoolraad, om direk vanaf die Onderwysdepartement hulp te gaan aanvra om 'n gepaste skoolgebou te laat oprig vir die sowat 300 ingeskrewe leerders van die skool.⁶¹ Intussen kry die HVS sonder meer goedkeuring vir die aanbou van ses nuwe klaskamers alhoewel net vier aangevra is. Hierdie blatante voorttrekkery en onregverdigheid was die laaste strooi vir die UHS skoolkomitee en hulle rig in geen onduidelike woorde nie hulle vertoë aan die skoolraad oor hul ontevredenheid met die behandeling wat hulle ontvang vanaf die raad.⁶² Die voorsitter van die raad, ds. Naudé, besluit deur middel van 'n stemming om die brief plaaslik te ignoreer en bloot na die Uitvoerende Komitee te verwys. Die mosie word sonder meer aanvaar.

Ten spyte van hierdie terugslae met die skoolraad ontvang die UHS in Februarie 1925 goedkeuring vanaf die onderwysdepartement vir die bedrag van £15,000 om 'n splinternuwe skoolgebou op te rig.⁶³ As 'n middel tot 'n doel kon die skool nie veel hierby baat totdat hulle nie 'n geskikte perseel kon opspoor nie. 'n Stuk grond naby die Sondagsrivier wat bekend gestaan het as die sogenaamde "Glebe Lands" word vir die doeleindes geoogmerk. Die probleem is egter dat die grond op daardie stadium behoort het aan die stadsraad en die HVS het dit ook ingedagte om hul nuwe sportvelde daarop op te rig. Twee faktore het gelukkig ten gunste van die UHS saam plaasgevind, naamlik die skielike oorname van ds. J.F. Mentz as voorsitter van die skoolraad sowel as Herbert Urquhart se ingryping by die stadsraad. Alhoewel Mentz vir skaars vyf maande die posisie as voorsitter bekleed het, het hy in daardie tyd die suksesvolle onderhandelinge namens die UHS en met die ondersteuning van die Burgemeester, Mnr. Urquhart, by die stadsraad afgehandel. Die stadsraad stem uiteindelik in om die gronde sonder kostes aan die UHS te skenk.⁶⁴ As dit nie was vir

⁶¹ A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986*, p. 110.

⁶² Graaff-Reinet skoolraadsvergadering notules gedateer 08/10/1923, Hoër Volksskool Argiefbewaarplek.

⁶³ *Ibid.*, gedateer 09/02/1925, Hoër Volksskool Argiefbewaarplek.

⁶⁴ *GRA*, 23/03/1928.

die kort termyn van ds. Mentz as voorsitter nie, kan daar sonder twyfel geredeneer word dat die geveg om die “Glebe Lands” nie so gou afgehandel sou geword het nie.

Bouwerk aan die nuwe geboue het in Junie 1926 begin met die hoeksteenlegging op 27 Oktober van dieselfde jaar. Die groot opening van die nuwe skoolgeboue het op 21 Maart 1928 plaasgevind. Die S.G.O., Dr. Viljoen, het spesiaal na Graaff-Reinet gereis om die opening waar te neem. In sy toespraak, wat bygewoon is deur al die leerlinge van UHS, hulle ouers en sommige afgevaardigdes van die stads- en skoolraad, insluitende ds. Naudé, het Dr. Viljoen opnuut die kwessie van taalgelykheid in die Unie aangespreek:

[In regard to] the full equality of the two official languages of South Africa, was there ever a time, one might ask today, in the history of South Africa when the two languages did not live side by side on a basis of equality, and be spoken by practically every pupil in a school such as this?...It was felt that much of the misunderstandings of the past was due to our not making sufficient allowance for each other's feelings, to our not studying each other's psychology. It was necessary to study each other's language to understand each other's mentality.⁶⁵

Viljoen het verder in sy toespraak geraak aan die sukses wat Volksskool en Union High behaal het in die daarstelling van suksesvolle parallelonderrig op een dorp. Volgens hom was hierdie tipe opvoeding nie 'n geval van waar kinders in twee afsonderlike kampe ingedruk word nie, maar dat die twee instansies mekaar eerder gekomplimenteer het in hul opvoeding. Volgens hom was daar nou absoluut geen rede hoekom die twee skole nie nou saam kan werk nie eerder as om in antagonisme met mekaar te verkeer – sonder enige jaloesie en animositeit.⁶⁶

Dr. Viljoen se woorde moes werklik 'n dieper indruk gehad het op verskeie mense, nie net die skoolraad nie. Want die antagonistiese houding van die raad het merkbaar gewyk na die opening van die nuwe skoolgeboue vir die UHS. Nie te lank na die openingsdag nie, word Ds. Naudé tydens 'n stemming heeltemal uit die skoolraad gehaal. Hierdie gebeurtenis speel hom in oorleg af met die gelyktydige skeuring van sy Kerk. 'n Gebeurtenis wat self ook ondermeer oor tale gegaan het.⁶⁷ Die raad neem hierna 'n meer pragmatiese houding in teenoor beide skole en die

⁶⁵ Dr. Viljoen se hele toespraak by hierdie geleentheid is aangehaal in die *GRA*, 28/03/1928.

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ Dit word in die volgende hoofstuk in meer detail behandel.

openlike vyandigheid teenoor die UHS en die voortrekkery van die HVS kom tot 'n einde. Dit het egter nie deurgeskemer tot die skole self nie. 'n Sterk sin van kompetisie heers tussen die skole en elke jaar sedert 1926 sê Volksskool en Union mekaar die stryd aan in 'n groot Interskole wedstryd. Tydens hierdie kragmeting, wat as een van die oudste van sy soort in die land beskou word, dring die skole teen mekaar mee op alle terreine van sportiewe asook kulturele aktiwiteite. Albei skole blink gereeld uit en tree afwisselend met mekaar as die algehele wenner na vore.⁶⁸

Beide skole ontwikkel ook teen 'n snelle pas ná die onsmaaklike eerste paar jaar van hulle bestaan wat oorheers was deur binnepolitiek en kwadegevoelens tussen die partye. Getalle bly drasties klim en die mandaat dat Afrikaanse leerders na die Volksskool gaan en Engelse leerders na die Union blyk die vrede op taalgrond in die onderwys te verbeter. Op 8 Mei 1949 tref 'n ontsettende terugslag egter die Volksskool toe sy skoolgeboue (steeds dié van die ou Midland Ladies' Seminary in Somersetstraat) deur 'n brand verwoes word. Hierna en ook as gevolg van die groeiende getalle, word die Volksskool verdeel in 'n Laer en Hoër Volksskool met laasgenoemde wat hulself vestig in 'n nuutgeboude skool in 1954.⁶⁹ Soos Ds. Naudé destyds voorgestel het op die vergadering van 21 Oktober 1921 wat direk gelei het tot die stigting van die twee skole, doen beide die UHS en die HVS gestand aan die voorspelling dat Graaff-Reinet 'n sentra vir uitstekende onderwys in die Kaapse Middellande kan wees. En beide skole het bo hul aanvanklike antagonisme uitgestyg om uitstekende opvoeding aan die Engelse en Afrikaanse dele van die distrik te verskaf en om veral uit te blink op die terrein van sport.

Samevatting

Die stryd om eietydse moedertaalonderrig in die Unie kon geen beter uiting gekry het as in die geval van Graaff-Reinet nie. Die belangrikheid waarmee Graaff-Reinnetters hul onderskeie regte op taalvryheid tot uiting gebring het, is moeilik geëwenaar in ander dorpe en stede in die Unie tydens dieselfde tydperk. Met die daarstel van die Taalordonnansie van 1912 is die eerste saadjies gesaai vir die onderskeie taalgroepe om aan te dring op die vry en regverdige uitvoering daarvan, maar ook om dit af te

⁶⁸ Volksskool het in 1913 met hierdie louere weggestap.

⁶⁹ A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986*, p. 110.

skiet en totaal daarteen gekant te wees. Deur die daadwerklike toedoen van etlike individue is daar tot die besef gekom, feitlik oornag, dat die enigste werklike oplossing vir Graaff-Reinet sou wees as die twee taalgroepe heeltemal van mekaar skei binne die onderwys.

Hierdie idee van twee afsonderlike enkelmediumskole was nie 'n vreemde een in Kaapland nie, maar die uitvoering daarvan wel. Die Department van Onderwys kon bloot nie die moontlikheid van só 'n skolesisteem insien nie. Dus moes Graaff-Reinnetters sonder staatsondersteuning die plan tot uitvoering bring. En deur volharding en met baie deursettingsvermoë is dié doel bereik. Die Engelse-kant het eerste weggesplinter en hul eie skool gestig, die Union High School. Toe die Afrikaners besef dat al die pro-Engelse leerders vrywillig soontoe gaan, word daar besluit om die twee oorblywende skole saam te smelt tot een groot skool vir seuns en dogters. Maar dat hierdie skool sy opvoeding, in alle vakke en vir alle grade, slegs in Afrikaans sou aanbied. Waar die stryd aanvanklik was om Afrikaans as vak en as medium van onderrig te kry in die laer klasse, het die fokus nou verskuif na die uitbreiding van die Afrikaner se eie, aparte volledig Afrikaanse enkelmediumskool. Die presedent wat op Graaff-Reinet geskep is in die jare 1920-1922 is weldra nagevolg in verskeie ander dorpe en stede in Suid-Afrika.⁷⁰

Die verdeling van die skole volgens taal het gelukkig nie 'n impak verder op die dorp se diverse bevolking gehad nie. Daar het 'n groot mate van tevredenheid geheers oor die behoefte na eerstetaalonderrig grootliks vir die kinders vanuit die dorp en die omgewing opgelos is. Daardie week elke jaar wat die twee skole mekaar die stryd aansê tydens die groot Interskole kragmeting, bring egter 'n ernstige dog speelse vyandigheid tussen die skole na vore. Dit is veral oplettend tussen die leerders, maar ook tussen die ouers en die onderwysers. Nietemin gaan die Interskole om kompetisie, nie die taal nie en kort daarna sal ouers van die verskillende skole nie weer skroom om saam mekaar om dieselfde vuur te sit nie. Iets wat wel tot vandag toe 'n vreemde reaksie sal ontlok is wanneer 'n Afrikaanssprekende ouer sy Afrikaanssprekende kind in Union High plaas of andersom. Daar is natuurlik glad

⁷⁰ Hoër Meisieskool Bloemhof het in 1922 gevolg. So ook o.m.: Laer- en Hoërskool Jan van Riebeeck, 1926; Laerskool Oranje, 1927; Laerskool Simon van der Stel, 1930; Laerskool Nassau, 1933; Voortrekker Hoërskool, 1934; Hoërskool Brandwag, 1937; Grens-Hoërskool, 1934; Laerskool Tafelberg, 1936.

nie meer 'n reël, ongeskrewe of andersins, rakende die taalgebruik van die ingeskrewe studente nie, maar só 'n ouer wat sy kind in 'n “ander” skool plaas mag snaaks aangekyk word. Baie doen dit egter na aanleiding van watter skool hulle dink die beste akademiese opvoeding of sport geleenthede kan bied.

In 'n absoluut nou band met die ontwikkeling van Afrikaans in die onderwys, het 'n heelwat soortgelyke situasie hom gelyktydig in die N.G. Kerk van Graaff-Reinet afgespeel. In hierdie gebeurtenis, wat ongeveer strek vanaf 1922 totdat dit 'n finale krisispunt in 1927 bereik het, word ook oorheers deur een van die belangrikste rolspelers in die skole se ontwikkeling, naamlik ds. J.F. Naudé. Beide die onderwys en die godsdiens kan as belangrike kultuurvormers beskou word en met die ontwikkeling van Afrikanernasionalisme op onderwysterrein, was dit net 'n kwessie van tyd tot 'n soortgelyke situasie hom op godsdiensterrein afspeel. En dit is presies hierna wat die volgende hoofstuk kyk.

HOOFSTUK 5

Meer as enige ander gebeurtenis in die geskiedenis van Graaff-Reinet, illustreer die groot kerkskeuring van 1927 hoe die rol van taal, kultuur en individualisme bygedra het tot die ganse verdeling van 'n hele gemeenskap. Die woelinge wat in Graaff-Reinet plaasgevind het vroeg in die twintigste eeu het 'n direkte merk gelaat op die ontwikkeling van die dorp in latere jare en selfs in 'n mate nog tot vandag toe. Hoewel dit onbillik sal wees om die groot kerkskeuring op Graaff-Reinet op 'n enkele insident, gebeurtenis of individu te blameer, maak dit dit juis nodig om al hierdie invloede te verstaan om uiteindelik te kan bepaal presies hoekom die skeuring plaasgevind het.

Dit is ook interessant om hier te let daarop dat die skeuring in die Kerk nie as gevolg van 'n konfliktsituasie tussen Afrikaans- en Engelssprekendes was nie, maar eerder tussen die gebruik van Afrikaans en Nederlands self. Hierdie stuk van die Graaff-Reinetse geskiedenis is kompleks met vele rolspelers. Dit strek ook oor 'n aantal jare vanaf die ontwikkeling van godsdienstebeoefening op die dorp regdeur tot en met die groot skeuring in 1927. Die leser moet in gedagte hou dat die stryd werklik soms in sirkels beweeg het en dat die frustrasie van die betrokkenes maklik self ondervind kan word.

5. Taal as faktor in die kerklike moeilikhede op Graaff-Reinet

Faktore wat gelei het tot die besluit om Afrikaans as amptelike kanseltaal in die N.G. Kerk te erken

Voor die jaar 1792 was daar geen vorm van kerk of kerklike aktiwiteite op Graaff-Reinet of in die distrik nie. Die hele distrik was effens in chaos gedompel vanweë die gereelde oorloë met die Xhosas in die ooste en die kanse was dus skraal vir die boere in die omgewing om gereeld bymekaar te kom vir godsdienstebeoefening. Die eerste leraar in Graaff-Reinet was ds. Johan van Manger wat vir drie jaar vanaf 1792-1795 'n pas gestigte gemeente op die dorp bedien het. Ná sy vertrek het 'n periode gevolg waarin nie minder nie as vyf verskillende predikante die gemeente gelei het tussen die jare 1795 en 1822. In hierdie periode het die aantal bywoners van eredienste in so

'n mate gegroei, dat daar alreeds in 1798 'n nuwe kerkgebou opgerig is net om weereens in 1824 deur 'n derde gebou vervang te word.¹

In 1820 het Lord Charles Somerset begin met die invoer van Skotse predikante en onderwysers in sy poging om die kolonie te verengels. So het dit toe gebeur dat een só 'n predikant, Andrew Murray, hom vroeg in 1822 op 'n skip na Suid-Afrika bevind het nadat hy tien maande in Nederland gewoon en gestudeer het in 'n poging om die Hollandse taal (en gewoontes) aan te leer. Murray was oppad na Suid-Afrika nadat hy 'n direkte uitnodiging vanaf Dr. G. Thom van die London Missionary Society ontvang het. Vir die volgende vier-en-veertig jaar, vanaf 1822 tot 1866, het ds. Andrew Murray die gemeente van Graaff-Reinet bedien. Hy is in 1825 getroud met die sestienjarige Maria Stegman van Kaapstad en hulle het saam sestien kinders gehad waarvan vyf seuns self predikante geword het en vier dogters met predikante getroud is.²

Die tydperk waarin ds. Murray die gemeente bedien het, was gekenmerk deur 'n periode van regverdigheid op taalgebied. Aanvanklik het hy slegs sy preke in Hollands gedoen omrede die ganse gemeenskap slegs Hollands-magtig was en Murray die probleem verstaan het. Dit was nie vir hom belangrik om die gemeenskap te verengels soos wat Lord Somerset se eintlike bedoeling was met sy koms nie. In die 1830's ondervind Murray egter 'n ernstige leemte soos wat etlike boere en lede van die gemeenskap weggetrek het tydens die Groot Trek. Die openinge wat in die gemeente agtergelaat is, is gou gevul met nuwe Engelse aankomelinge. Die vraag na 'n preek in Engels het drasties gestyg. Skielik moes Murray noodgedwonge begin om 'n weeklikse preek in Hollands en Engels te hou. Murray het nie die Anglikaanse aanslag in die Kerk ondersteun nie, en dit was gevolglik vir hom moeilik om in Engels in sy N.G. Kerk te preek.

In teenstelling hiermee en selfs ietwat ironies het die Murrays se huistaal deurgaans Engels gebly en daar moet geensins geïnsinueer word dat Murray nie pro-Engels was nie. Hierdie sentiment het duidelik na vore gekom in Murray se houding rakende die onderwys op Graaff-Reinet. Murray het, deeglik bewus van die dringende behoefte

¹ C.G. Henning: *Graaff-Reinet: A Cultural History*, p. 91 en A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986*, p. 85.

² *Ibid.*

aan 'n skool waar die kinders van Hollandssprekende koloniste onderwys in hulle moedertaal kon ontvang, in 1861 gehelp met die oprigting van die seunskool, die Graaff-Reinet Boys' College. Al was hy bewus van die behoefte vir Hollands, is hierdie taal egter heeltemal uitgesluit in die Kollege en was dit aanvanklik glad nie deel van die leerplan nie, nóg as medium van onderrig, nóg as vak. Hy was nie direk betrokke by die keuse van onderwysers wat nie Hollands-magtig was nie, maar hy het ook nie 'n poging van sy kant af aangewend om dit te verander nie.

Hierdie skynbare voorkeur vir Engels in die onderwys het ook deurgeskemer na sy seun, Charles Murray, wat in 1866 by sy pa as predikant oorgeneem het. Charles het hom weer beywer vir die oprigting van 'n soortgelyke instansie vir dogters, wat uiteindelik uitgevloei het in die Midland Ladies' Seminary, wat soos ook in die vorige hoofstuk bespreek is, aanvanklik heeltemal Engels was. Intendeel, ds. Charles het so 'n geringe indruk gehad van Hollands in die onderwys dat hy op 'n vergadering van die Sinode in 1880 laat blyk het hy vind dit totaal absurd dat daar voorstelle ingedien word om die moontlikheid van Hollands as eksamenvak te ondersoek.³

Nie almal in Graaff-Reinet was eweneens gediend met die Engelse koers wat ingeslaan is nie. Want dit het die opsyskuiwing van Hollands beteken. Namate die nasionale gevoel onder die Afrikaners orals in Suid-Afrika ontwaak het en sigbaarder geword het, byvoorbeeld in die gelyktydige stryd om Hollands in die parlement te mag gebruik, het die sluimerende ontevredenheid in Graaff-Reinet oor die onreg wat Hollands aangedoen word, stadigaan al meer na die oppervlak gekom. Dit het veral gebeur in die tydstop rondom die eeuwending en het dus gepaard gegaan met die Anglo-Boereoorlog.

So het dit dan gebeur dat die Kerkraad van Graaff-Reinet in 1900 alreeds die drastiese besluit geneem het dat Hollands, en nie Engels nie, voortaan die enigste taal sou wees vanaf die kansel in die N.G. Kerk op die dorp. Die voorstel is aanvaar nadat oudl. J.F. du Toit die volgende ingedien het rakende die saak: "Aangezien er in de laatste jaren veel ontevredenheid in deze Gemeente bestaat door diensten in onze Holl. Geref. Kerk toe te laten in eene andere dan onze moedertaal zoo besluit de

³ C.F. le Roux Stoddard: *Die Nederduitse Gereformeerde Kerk van Graaff-Reinet, 'n Tipering en Beskrywing van sy Werksaamhede 1824-1928* (Stellenbosch, 1983), p. 328.

Kerkenraad dat voortaan alle godsdiensoefening zowel in den avonds als in den voor en namiddag in de Kerk zal wordern in de Hollandsche taal verrigt.”⁴

Charles was verbitterd deur die besluit en het vertoë gerig en gevra dat hy steeds op ’n weeklikse basis een kort diens in Engels mag hou. Die Kerkraad het egter teruggekom met ’n besliste “nee” as antwoord. Hierdie antwoord was vir die leraar moeilik om te aanvaar, en hy het duidelik die volgende omtrent dié saak laat notuleer: “Ek had meer dan 40 jaren in een en ander Kerkeraad gediend maar nog nimmer uit myn hand eene beker moeten nemen zoo bitter als deze.”⁵ Alhoewel ’n persoon sy ontevredenheid kan insien, wou die kerk konsekwent bly in hulle keuse om Hollands en dus slegs Hollands as kanseltaal te verseker. So het hulle in 1905 ook ’n versoek van ’n groep sendelinge wat die kerksaal wou benut van die hand gewys, aangesien “de sprekers de Engelsche taal” daarbinne sou gebruik. As verduideliking voer die kerkraad aan “dat de Kerkeraad vreest dat het gevoel tegen het prediken in de Engelsche taal nog niet genoegsaam tot bedaring gekomen.”⁶ Ds. Murray het intussen die gemeente in 1904 verlaat en is later in daardie selfde jaar op Graaff-Reinet oorlede.

Die Murrays se prediking en sienswyse het vir meer as 80 jaar die godsdienstige toneel in Graaff-Reinet totaal oorheers. In die tyd het die pa en seun sonder twyfel ’n groot en blywende invloed op ’n aantal Graaff-Reinnetters gehad al was dit meermale nie hulle bedoeling nie. Die Murrays het gereeld dit probeer duidelik maak algaande die politieke gevoelswaarde van een taalgroep na die ander verskuif het, dat hulle slegs daargestel was om aan hulle roepings as predikante uiting te gee en nie om een kultuur teenoor ’n ander te bevorder nie. Alhoewel hy gekant was teen die Kerkraad se besluit om Engels totaal van die kansel af te verban, het hy nie sy gevoelens in die publiek bespreek nie en vir ’n buitestander tot en met sy dood neutraal in die aangeleentheid voorgekom. Hy het wel agter die skerms by die kerkraad sy ontevredenheid bekend gemaak.

⁴ Graaff-Reinet Kerkraadsvergadering notules gedateer 08/01/1900 en 05/03/1900, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet).

⁵ *Ibid.*, gedateer 05/03/1900, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet).

⁶ *Ibid.*, gedateer 18/07/1908, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet).

In die nadraai van ds. Charles Murray se aftrede het die kerkraad hom gewend tot die aanstelling van 'n nuwe predikant wat, volgens hulle, homself ook kon “vereenselwig met, en steun verleen aan, die Afrikaner se nasionale en kulturele strewes.”⁷ Die eerste aanstelling was ds. P.K. Albertyn wat in 1906 tot leraar vir Graaff-Reinet beroep is.⁸ Albertyn het, soos daar alreeds sporadies na verwys is in die vorige hoofstuk rakende die onderwys op Graaff-Reinet, hom veral vereenselwig met die onregverdige Engels georiënteerde aard daarvan. Hy was egter gematig in sy uitsprake en het nes die Murrays grootliks sy persoonlike kommentaar vir homself gehou, al was hy duidelik gekant teen die verengelsing van die samelewing.

In 1912 word 'n versoek uitgestuur vir 'n mede-leraar om saam met ds. Albertyn die gemeente van Graaff-Reinet te kom lei. Die kerkraad was goed bewus van watter tipe persoon hulle beroep het in dr. D.F. Malan, “'n oortuigende Afrikaner en 'n voorstander van die Afrikaanse beroep.”⁹ Reeds in 1908 het hy sy beroemde toespraak, *Dit is ons ernst*, op Stellenbosch by die Afrikaanse Taalvereniging gehou. Hierin het hy gesê dat die Afrikaanse taal 'n volkstaal is en dat dit “vir ons 'n kwessie van bestaan of nie-bestaan is.” In dieselfde toespraak het hy ook melding gemaak van Afrikaans as kerktal: “In die laaste jare het dit (Afrikaans) belangrike konsessies afgedwing en daardeur verowering gemaak op die skriftaal op skool, op die kateder, op die kansel, op Universiteit en selfs op die Taalbond.” Die dorpsmense was dus duidelik bewus van die feit dat hulle in hom 'n kampvegter vir die Afrikaanse taal en sy mense gekry het. Tydens die openingsrede by sy bevestiging op 1 Februarie 1913 is daar melding gemaak van sy patriotisme en sy liefde vir “de ons zo dierbare taal” en is die ryke seën van God hom toegewens “in sy onmiddellike nabyheid maar (ook) voor geheel Zuid-Afrika.”¹⁰

Hierdie nuwe leraar het hom goed van sy taak gekwyd en was kort voor lank 'n baie gewilde lid van die gemeenskap wat hom beywer het om tot die breëre volkslewe 'n stewige bydrae te lewer. Hy was betrokke by die sendinggenootskap op die dorp en het veral baie gedoen om aan die buitewyke van die dorpsdistrik huisbesoek af te lê.

⁷ C.F. le Roux Stoddard: *Die Nederduitse Gereformeerde Ring van Graaff-Reinet*, p. 330.

⁸ Graaff-Reinet Kerkraadsvergadering notules gedateer 15/01/1906, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet).

⁹ S. du Toit: *Die Ontstaan van die Gemeente Nuwe Kerk op Graaff-Reinet* (Murraysburg, 1993), p. 21.

¹⁰ B. Booyens: *Die Lewe van D.F. Malan: Die Eerste Veertig Jaar* (Tafelberg: Kaapstad, 1969), p. 234.

Ook in die onderwys het hy tesame met ds. Albertyn baie gedoen om Hollands as medium in die skole gevestig te kry, en dit op 'n stadium voor die taalordonnansie van 1912 op almal se lippe was. In partypolitieke bedrywighede het Malan hom in dié tyd openlik bemoei met die rebelle wat gevange geneem is tydens die Boererebellie teen die Eerste Minister se beleid om te gaan veg vir Brittanje in die Eerste Wêreldoorlog. In Desember 1914 het Malan selfs na Pretoria gereis om persoonlik vir Jopie Fourie in die gevangenes te gaan ontmoet en het spoedig betrokke geraak by die hele drama. Hy het 'n petisie om begenadiging opgestel en saam met o.a. ds. H.S. Bosman tevergeefs probeer om die petisie aan genl. J.C. Smuts te oorhandig.¹¹ Sy betrokkenheid hierby is hoogstens geduld deur die kerk en by 'n nasionale Predikante Konferensie wat op 27 en 28 Januarie 1915 gehou is, het Malan gehelp om konsepvoorstelle te formuleer oor hoe die kerk die rebellie moet hanteer. Dit was omrede die leraars wat teenwoordig was beide kante van die politieke spektrum verteenwoordig het. Die besluite wat op hierdie konferensie geneem was, is later uitgewys as een van die hoof faktore waarom die N.G. Kerk nie na aanleiding van die rebellie geskeur het nie. Dr. Malan het self hierdie konferensie beskryf as die bewys dat die kerk bokant politiek staan en hom nie deur politieke groepe op sleeptou laat neem nie.¹²

Dit is egter 'n ope vraag of Malan op die lange duur as leraar van Graaff-Reinet sake politiek neutraal sou kon hanteer soos wat verwag sou word van 'n leraar van so 'n uiteenlopende en diverse samelewing. Die geskiedenis wys dat sy pad uiteindelik gou vanaf Graaff-Reinet gewyk het. Die Nasionale Party is amptelik op 1 Julie 1914 gestig toe genl. Hertzog 'n toespraak op Smithfield gehou het. Hierdie nuwe party se klem op 'n onafhanklike en republikeinse Suid-Afrika het die gevoel van baie Afrikaners weerspieël, ook dié van Malan. Teen die einde van dieselfde jaar het 'n groepie nasionaliste in Kaapstad besluit om 'n nuwe koerant, *De Burger*, van stapel te stuur. W.A. Hofmeyr het in Maart 1915 na Graaff-Reinet gereis om vir Dr. Malan te kom oorreed om die redakteurskap van die koerant te aanvaar. Op 'n speelse vraag aan Hofmeyr oor hoekom hulle van hom as leraar ontslae wil raak, antwoord hy: "[Want] Dr. Malan is te groot vir net één gemeente."¹³

¹¹ *Ibid.* pp. 279-282.

¹² *Ibid.*, pp. 288-293.

¹³ *Ibid.*, p. 316.

Al was hy skaars twee jaar op Graaff-Reinet, was die Kerkraad skynbaar heel ingenome met die nuwe invloed van Dr. Malan en het dit gelei tot die aanstelling van 'n ander predikant uit dieselfde stal. Oor Dr. Barend Bartholomeüs "B.B." Keet se standpunt ten opsigte van die Afrikaner se strewes kon daar eweneens geen misverstand wees nie.¹⁴ Hy het hom ondermeer beywer vir die verafrikaansing van die Bybel. In 1914 het hy voor die Afrikaanse Taalvereniging 'n pleidooi gelewer vir die Bybel in Afrikaans. En teen 1916 toe dr. Keet op Graaff-Reinet aangekom het, was die stryd vir Afrikaans in die Kerk alreeds sterk aan die gang. Die Vrystaatse Sinode het vroeër in dieselfde jaar besluit om Afrikaans naas Nederlands as amptelike taal van die Kerk te erken. Dieselfde jaar nog het die Transvaalse Sinode 'n soortgelyke besluit geneem.

Die groot besluit rakende Afrikaans as kanseltaal het egter gekom met die Sinodale Vergadering van 1919 in Kaapstad. Die ouer garde het tot op die laaste weerstand gebied teen die voorgestelde verandering en dwarsdeur Kaapland is handtekeninge teen Afrikaans in die kerk ingesamel. Ds. G. van Niekerk, 'n emeritus leraar wat alreeds op daardie stadium 'n aantal jare op Graaff-Reinet woonagtig was, het 'n brief aan die Kerkraad gerig waarin hy gevra het dat 'n petisie teen 'n voorstel by die eersvolgende sinode om Afrikaans as kerktaal te herken, in die gemeente gesirkuleer word.¹⁵ Stodart sien in die feit dat die Kerkraad hom nie by die versoek van Van Niekerk wou betrek nie 'n duidelike aanduiding dat nie almal in die gemeenskap noodwendig die Kerkraad se sienswyses gedeel het nie.

Tog het die Kerkraad egter verstandig opgetree en besin om nie net bloot politieke sentiment aan die orde van die dag te stel nie. Alhoewel Van Niekerk se voorstel afgestem was, is 'n amendement aanvaar wat as volg daarna uitgesien het:

Aangezien er beide in de Kerkeraad en in de gemeente groot verschil van opinie over deze saak bestaat, vreest de Kerkeraad, dat door petitiees tegen 't gebruik van Afrikaans als Kerktaal te circuleren, hij tegen petitiees en gevolglike wrijving en onaangenaamheid in de gemeente zal veroorzaken. Die Kerkeraad, als zoodanig,

¹⁴ Vergelyk hier B.B. Keet en G. Tomlinson: *Tobie Muller, 'n Inspirasie vir Jong Suid-Afrika*, pp. 45-67; I.L. Ferreira: *Die Teologiese Seminarium van Stellenbosch 1858-1963*, p. 225; S.A. Strauss: *B B Keet (1885-1974) se Teologiese Bydrae: 'n Eerste Verkenning*, p. 199; C.F. le Roux Stoddard: *Die Nederduitse Gereformeerde Ring van Graaff-Reinet*, p. 331.

¹⁵ Graaff-Reinet Kerkraadsvergadering notules gedateer 12/05/1919, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet).

ziet derhalwen zijn weg niet open aan 't versoek van de wel eerw. Ds. Van Niekerk te voldoen.¹⁶

Die kerk was deeglik bewus van die feit dat taalgebruik in die kerk 'n sensitiewe saak was vir die gemeente en hulle het hul dus daarop berus om buite 'n sinodale besluit rakende die saak te bly.

Selfs met meer as elfduisend handtekening landswyd was die pogings van diegene wat gekant was teen die besluit rakende Afrikaans tevergeefs. Die voorstanders vir die besluit – onder leiding van Graaff-Reinet se eie dr. B.B. Keet, wat deur sy besadigde, maar beslis kragtige optrede veel bygedra het hiertoe – het uiteindelik 'n duidelike oorwinning behaal. Ná 'n besprekingsperiode van drie dae is daar met 199 stemme teenoor 74 besluit dat Afrikaans naas Nederlands in die kerk erken sou word as amptelike kanseltaal. As troosprys is daarby gevoeg dat die besluit om Afrikaans te gebruik as kanseltaal sal geskied na oordeel van elke individuele Kerkraad maar “met de sterke aanbeveling dat er rekening gehouden moet worden met de gevoelens van allen die er tegen gekant zijn, zelfs indien zij eene minderheid in de gemeente vormen, opdat er geen aanstoot gegeven worde.”¹⁷ Hierdie goed deurdagte woorde is 'n mooi besluit van die sinode in 'n poging om gemoedere te kalmeer. By die praktiese toepassing daarvan het dit egter geblyk om 'n mynveld vol slaggate te wees. Want preek die leraar om die beurt in beide tale, loop hy die gevaar dat die verdeling te opsigtelik raak. Preek hy net in Afrikaans is die besluit rede tot verontregting; preek hy eerder net in Nederlands het hy die meerderheid teen hom.

Op Graaff-Reinet het die Jeugvereniging die Kerkraad kort na die sinodebesluit genader en versoek om Nederlands en Afrikaans af te wissel deur saans in Afrikaans te preek en die oggenddiens in Nederlands te hou.¹⁸ Hoewel daar sekondante vir die voorstel was, het die Kerkraad geantwoord dat hy eerder met die Sinodebesluit sou volstaan: om Afrikaans naas Nederlands as kerktaal erken; en om dit aan die leraars oorlaat om die taal van hulle keuse te gebruik. Miskien juis hieroor lyk dit asof ds. Albertyn en dr. Keet goed bewus was van die konfrontasies wat hulle onderskeie

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ Aangehaal in C.F. le Roux Stoddard: *Die Nederduitse Gereformeerde Ring van Graaff-Reinet*, p. 332. Sien ook: S. du Toit: *Die Ontstaan van die Gemeente Nuwe Kerk op Graaff-Reinet*, p. 27; P.B. van der Watt: *Gemeentes – en nogmaals gemeentes* (Pretoria, 1977), p. 308.

¹⁸ Graaff-Reinet Kerkraadsvergadering notules gedateer 26/04/1920, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet).

keuses kon ontketen. Of een van die twee dadelik oorgegaan het om in Afrikaans te preek is onduidelik. Latere getuigenis oor ds. Albertyn is nie konsekwent nie. Die ontevredenes het uitdruklik teenoor die Ring van Graaff-Reinet en die Sinodale Kommissie ontken dat ds. Albertyn ooit in Afrikaans gepreek het.¹⁹ Die Kerkraad het egter jare later van hulle verskil. Dr. Keet het nie lank genoeg gebly om te wys wat hy sou doen nie. Hy is gedurende 1919 in die plek van prof. P.J.G. de Vos by die Kweekskool op Stellenbosch aangestel en het gevolglik Graaff-Reinet verlaat voor die eintlike implementering van die sinodebesluit rakende Afrikaans as kanseltaal.

Hierdie skynbaar apatiese houding teenoor die gemeenskap se gevoelens kon nie altyd volgehou word nie, en daar was enkele gebeure waar politieke gevoelens met die kerk se verrigtinge deurmekaar geraak het. Dit ten spyte van die feit dat daar in amptelike verslae beweer word dat politiek glad nie 'n oorsaak was van die kerkstryd in Graaff-Reinet en die uiteindelijke skeuring daarvan nie.²⁰ Maar beide ds. Albertyn en dr. Keet het voorheen konfrontasie beleef met die gemeente op politieke gebiede wat direk kan aansluit by die ontevredenheid rakende Afrikaans as kanseltaal. By 'n geleentheid het 'n deputasie van ontevrede lede ds. Albertyn gaan spreek omdat hy tydens 'n erediens vir die Helpmekaarbeweging – wat by wyse van fondse hulp aan die Rebelle verleen het – gebid het. Die Helpmekaar het fondse geïm om slagoffers na die 1914-rebellie te help om die boetes wat aan hulle opgelê is, te vereffen. Op aandrang van Oom Japie “Helpmekaar” de Villiers het *Die Burger* (en by implikasie dus dr. D.F. Malan) 'n groot rol gehad in die promovering van dié fonds. Die ontevrede deputasie gemeentelêde het geoordeel dat hulle leraar hom hierdeur aan die kant van die Nasionaliste geskaar het en sulke gedrag sou nie geduld kon word nie.

In 1918 het 'n gemeentelid, mnr. H.J. Theron, weer beweer dat die Kerkraad weens partypolitieke oordeel die kollektebord aan sekere oudkerkraadslede geweier het en ander in hul plek versoek het om te help kollekte insamel.²¹ Dr. Keet het weer in die

¹⁹ J.F. Naudé: *Kerklike Moeilikhede op Graaff-Reinet 1921-1928*, Inligtingspamflet, p. 9. Sien ook: C.F. le Roux Stoddard: *Die Nederduitse Gereformeerde Ring van Graaff-Reinet*, p. 332; S. du Toit: *Die Ontstaan van die Gemeente Nuwe Kerk op Graaff-Reinet*, p. 28.

²⁰ J.F. Naudé se siening in sy amptelike verslag oor die aangeleentheid, J.F. Naudé: *Kerklike Moeilikhede op Graaff-Reinet 1921-1928*, Inligtingspamflet, p. 9.

²¹ Graaff-Reinet Kerkraadsvergadering notules gedateer 02/09/1918, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet).

spervuur gekom nadat hy op Sondag, 3 Augustus 1919, na die Vrede van Versailles, 'n preek gelewer het oor Jer 6:14 met die belangrike teks: "Vrede, vrede! Dog is daar geen vrede." Die volgende dag het sowat vyf en twintig lidmate hom daaroor gaan spreek omdat hulle ontevrede was oor die preek. Volgens hulle kon die preek netsowel 'n lesing uit *Die Burger* gewees het. Daar is toe alreeds van 'n skeuring in die gemeente melding gemaak en dr. Keet is gewaarsku dat hy alleenlik verantwoordelikheid sou moes aanvaar as die kerk leegloop wanneer hy preek. Dr. Keet het volstaan dat hy bloot die Evangelie verkondig het met geen politieke bybedoelings nie en dat hy gehoor gee aan hulle besware, maar dat hy nie verder daarop gaan reageer nie.²²

Beide leraars het agterna weer probeer om met die ontevrede lidmate te praat, maar volgens verslae aan die Kerkraad het niks daarvan gekom nie. Dr. Keet het byvoorbeeld alleen opgedaag by beide geleenthede wat hy gereël het om met die ontevredenes te vergader.²³ Wat egter duidelik te bespeur was, is die al duidelik wordende verdeling binne die gemeenskap. Die verstaan van die kerk, die verskil in politieke oortuiging tussen die nasionaalgesindes en die lede van die SAP en die sentiment oor Afrikaans en Nederlands het die gemeente in twee groepe begin verdeel. 'n Oortuigende standpunt ten opsigte van die kerk of die taal of die politiek het 'n lidmaat in een van die twee groepe geplaas waarmee hy dan ook die standpunt van die groep oor die ander twee sake gehuldig het. En hier sou die standpunt oor Afrikaans vs. Nederlands sonder twyfel die deurslaggewende faktor geword.

Dit was alte meer duidelik toe daar tydens ds. Albertyn se verlof in Oktober 1919 deur ds. D.P.M. Olivier van Langlaagte die eerste amptelik aangetekende preek in Afrikaans op Graaff-Reinet gelewer word. Hy het botweg geweier om in enige ander taal te preek. Alhoewel dit binne sy volste reg was om die taal van sy keuse te gebruik, was die reaksie daarop uiteenlopend. Van die een kant af was die kommentaar dat hy "n mees boeiende preek in Afrikaans gelewer het."²⁴ Aan die ander kant was

²² J.F. Naudé: *Kerklike Moeilikhede op Graaff-Reinet 1921-1928*, Inligtingspamflet, p. 3-4 en A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986*, p. 89.

²³ Graaff-Reinet Kerkraadsvergadering notules gedateer 06/10/1919, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet).

²⁴ OC, 14/02/1921.

onthutsende lidmate uitgesproke dat dit 'n vernedering van die kansel is.²⁵ Nietemin het ds. Olivier met sy gebruik van Afrikaans die begin van 'n byna dekade lange stryd tussen die twee faksies op die spits gedryf. Van hier af was daar geen terugdraai nie. So het dan ook gebeur dat teen hierdie agtergrond van woelinge in die gemeente die Kerkraad 'n nuwe leraar, wetend of onwetend, na Graaff-Reinet beroep het wat die stryd uiteindelik tot uiting sou bring.

Die verset teen Afrikaans op die kansel kry momentum

Ds. Jozua Francois Naudé is op 11 April 1921 beroep na die gemeente van Graaff-Reinet om in die spore te volg van ds. P.K. Albertyn en ander wat almal in die voorafgaande jaar uit- en/of afgetree het. Ds. J.F. Naudé is op 20 Maart 1873 in Middelburg (Oos-Kaap) gebore as die seun van die onderwyser-katkisasiemeester. Ná skool het hy hom in Kaapstad as onderwyser bekwaam. Hierna het hy 'n paar jaar op Riebeeck-Wes onderrig gegee voordat hy na Germiston is. Hier het hy sy pos as hoof van die kerkskool laat vaar om gedurende die Anglo-Boereoorlog te gaan veg.²⁶ Ná afloop daarvan is hy na Stellenbosch om as predikant opleiding te ontvang. In 1906 is hy getroud met Adriana Johanna Zondagh van Huyssteen wat op Wittedrif grootgeword het. Die egpaar het ses dogters, Ligstraal, Hymne, Adalena Tricharda, Vryheidster, Reinet en Lirieka en twee seuns, Jozua Francois en Christiaan Frederick Beyers, gehad. Beide seuns het predikante geword en Dr. Beyers Naudé het later 'n leidende rol gespeel as stigter van o.m. die Christelike Instituut asook 'n anti-apartheidsaktivis.²⁷

Buiten sy rol in die verrigtinge tydens die Sinodale Vergadering wat Afrikaans as amptelike taal op die kansel erken gekry het, was Naudé ook by 'n ander belangrike instelling van die regte vir Afrikaans betrokke, naamlik die daarstelling van die Afrikaner Broederbond in 1918. Alhoewel die volledige stigtingsgeskiedenis van hierdie instelling nie nou hier ter sake is nie, is dit van waarde om te onthou dat Naudé as eerste president van die Afrikaner Broederbond verkies is toe dit op die

²⁵ A. de V. Minnaar: *Graaff-Reinet 1786-1986*, p. 89.

²⁶ Tydens die Anglo-Boereoorlog was Naudé Koos de la Rey en sy vrou, Nonnie, se persoonlike geestelike leier gewees. Hierdie ervaring het gedeeltelik daartoe bygedra dat hy kort na die oorlog besluit het om 'n rigting in die teologie na te jaag.

²⁷ S. du Toit: *Die Ontstaan van die Gemeente Nuwe Kerk op Graaff-Reinet*, p. 32.

been gebring is in 'n poging om Afrikaners beter te organiseer. Die doel van die Broederbond was in sy beginjare bloot om die Afrikaner 'n duideliker spreekbuis te gee vir sy regte en om die ontwikkeling van die taal, sy geskiedenis, tradisies, kulturele aspirasies en die volkskarakter as 'n geheel te ondersteun.²⁸

Die Graaff-Reinetse Kerkraad het dus goed geweet met watter tipe kampvegter vir die Afrikaanse taal hulle te make het toe hulle vir Naudé na die gemeente beroep het. Sy koms is vol afwagting, maar ook met duidelike vooroordeel, ingewag deur die groep gemeentelede wat alreeds gekant was teen die toetrede van Afrikaans as kanseltaal. Desnieteenstaande het Naudé sy intreepreek in Afrikaans gehou. Alhoewel prediking in Afrikaans vanaf die Graaff-Reinetse kansel op daardie stadium geen nuwe verskynsel meer was nie, het iemand van die Murray-familie dramaties tydens die diens opgestaan en die kerk verlaat net om later te verklaar: "To think that he is going to use Kitchen Dutch in my father's pulpit! I'd rather send my child to a Roman Catholic School than to let him listen to his Kitchen Dutch."²⁹ Só 'n uitspraak deur 'n lid van die familie wat die beskouings van die gemeente vir meer as 80 jaar gelei en gevorm het, kon regtig nie anders as om steun te verleen aan die groeiende weerstandsbeweging teen Afrikaans nie. Behalwe die feit dat die preek wel in Afrikaans was, sou hierdie woorde 'n baie groot uitwerking hê op die gebeure wat sou volg.

In sy weergawe van gebeure onthou Naudé hierdie insident as 'n draaipunt in sy stryd om Afrikaans as kanseltaal op Graaff-Reinet te behou. Hy was egter seergemaak deur die woorde en onthou: "die koeël was [nou] deur die kerk...so 'n voorbeeld kon nie anders as 'n stoot gee aan die wat geen hart of nog meer niks as haat en veragting vir hulle moedertaal [gehad] het nie."³⁰ Dit is tog duidelik dat hier alreeds 'n benaderingsverskil na vore kom tussen Naudé en sy voorgangers. Di. Andrew en Charles Murray sou hulle nie in die minste gesteur het aan 'n lidmaat se voor- of afkeur van 'n taal nie. Die leraars tussen die Murrays en Naudé sou ook nie in die openbaar iemand oor sy standpunt verwyt nie. Vir ds. Naudé was die saak van Afrikaans belangriker as die persone wat daarby betrokke was. As hy 'n standpunt

²⁸ A.N. Pelzer: *Die Afrikaanse-Broederbond: eerste 50 jaar* (Tafelberg: Kaapstad, 1979), pp. 5-9.

²⁹ J.F. Naudé: *Kerklike Moeilikhede op Graaff-Reinet 1921-1928*, Inligtingspamflet, p. 2.

³⁰ *Ibid.*

ingeneem het, het dit so om die saak gegaan dat hy meer dikwels as nie ontakvol was met die betrokke persone en hulle gekrenk laat voel het oor wat hulle gesê of gedoen het. Hy het hierdie persone as sy teenstanders afgemaak omdat hulle, volgens hom, “haat en veragting” vir Afrikaans geopenbaar het.³¹ In soverre was sy sienswyse dat die Kerkraad notuleer dat “[sy] standvastigheid en onbeweeglikheid moet wees soos ’n boom, wat buig en meegee, maar nooit van sy staanplek wyk [nie].”³²

Ds. Naudé het meedoënloos voorgedaan om in Afrikaans te preek en weldra het die leiers van, waarna hy verwys het as die “anti-Afrikaanse beweging”³³, hom besoek en gewaarsku teen die gebruik van hierdie “Hotnotstaal” op die kansel. Toe hy hulle egter na die Kerkraad verwys, het hulle, aldus Naudé, geantwoord: “dis ’n lot Nasionaliste, wat vir ons uitgeskop het; ons wil niks met hulle te doen hê nie.”³⁴ Die toenemende steun wat Afrikaans ontvang het, het merkbaar ’n ontsteltenis onder die anti-Afrikaansgesindes veroorsaak. Een só ’n gebaar het plaasgevind in Julie 1921 toe Mev. A. De Ville (née Murray) as waarnemende orreliste “God Save the King” gespeel het soos wat die kerkgangers die kerkgebou verlaat het. Haar moedswillige optrede is sterk deur die Kerkraad veroordeel en daar is daar en dan besluit dat sy nooit weer die orrel in die kerk mag speel nie.³⁵

Teen September 1921 het die ontevredenheid oor Afrikaans in die Graaff-Reinetse Gemeente ’n ernstiger wending geneem toe Dirk Brummer hom by die Kerkraad aangemeld het met ’n petisie wat deur meer as eenhonderd lidmate onderteken is. Hulle het hul onvergenoegdheid te kenne gegee oor die manier waarop die eredienste in die afgelope tyd gelei is en dan by name ds. Naudé direk vir sy onbereidwilligheid om sy sienswyse te verander, geblameer. Wat hulle die meeste gegrief het, was dat “de Afrikaansche taal van den Kansel wordt gebezigd.” Hulle was van jongs af gewoond om die Evangelie te hoor “in de taal van onze Bijbel,” en as dit anders

³¹ Hierdie sienswyse word deur S. du Toit ondersteun. Sien: S. du Toit: *Die Ontstaan van die Gemeente Nuwe Kerk op Graaff-Reinet*, p. 34.

³² Graaff-Reinet Kerkraadsvergadering notules gedateer 06/06/1921, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet).

³³ J.F. Naudé: *Kerklike Moeilikhede op Graaff-Reinet 1921-1928*, Inligtingspamflet, p. 3.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Graaff-Reinet Kerkraadsvergadering notules gedateer 18/07/1921, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet). Sien ook: W.J. van der Merwe: *Die Kerklike Moeilikhede op Graaff-Reinet en die Stigting van die Gemeente Nuwe Kerk 1918-1930* (Stellenbosch, 1973), p. 13. Van Der Merwe dui egter die datum van die insident verkeerd aan as “September 1921.”

gedoen word “ontsticht het ons en maak het onze harte zeer.” Verder noem hulle dat op hierdie wyse word steuring in die gemeente veroorsaak en “de zegen weerhouden.” Die petisie sluit af met ’n beroep op die besluit wat die Sinode alreeds in 1919 geneem het dat die gevoelens van die minderheid ook in ag geneem sou word en dat daar vervolgens vooraf bekend gemaak moet word watter dienste in Afrikaans gepreek sou word.³⁶

Alhoewel die sentiment vir Nederlands te verstane is, was die versoek van die petitionarisse onbillik. Hulle bepleit regverdige behandeling vir Nederlands, maar eintlik ook die totale stopsit van Afrikaans as kanseltaal. Hulle vra dat daar aandag gegee moes word aan die “minderheid” se gevoelens, maar geen melding word gemaak van die etlike tevredenes nie. En die motief agter die versoek dat die Kerkraad moes aandui wanneer in Afrikaans gepreek sou word, was waarskynlik sodat hulle daardie dienste sou kon vermy. Daarom het die Kerkraad tereg besluit dat dit ongewens sou wees om sulke inligting bekend te maak en dat die keuse oor watter taal om te gebruik steeds en alleenlik by die predikant berus het.³⁷

In ’n brief gedateer 17 September 1921 is Brummer en sy medestanders ingelig van hierdie besluit en dit word duidelik gemaak dat die Kerkraad gegrief voel dat daar nog mense was wat teen Afrikaans gekant was, asook dat die aantygings teen ds. Naudé ongegrond was. Daar word daarop gewys dat ds. Albertyn alreeds Afrikaans as kanseltaal gebruik het en dat die huidige predikante van die gemeente hul ook van Nederlands op die kansel bedien: “Trouens daar is meer in Nederlands gepreek as Afrikaans!” Die Kerkraad berispe ook in soveel woorde vir Brummer en beskuldig hom daarvan dat hy net onnodige wrywing veroorsaak.

Sommige antwoorde van die Kerkraad was egter gewoon onwaar en die ontevredenes was gou om dit te betwis. As teenvoeter vir die gebrekkige antwoord van die Kerkraad, word daar besluit om hulself na die Ring van Graaff-Reinet te rig. Daar word onder meer geskryf dat “het Evangelie werd nooit! Nooit! In vroegere jaren van de Kansel in het Afrikaans verkondigd. Wij ontkennen dit ook geheel en al dat Afrikaans door Ds. Albertyn van de Kansel gebruikt werd.” Volgens hulle het ds.

³⁶ “Dissatisfaction letters”, Graaff-Reinet Museumargiefbewaarplek, brief sonder datum.

³⁷ “Dissatisfaction letters”, Graaff-Reinet Museumargiefbewaarplek, brief gedateer 17/09/1921.

Naudé Afrikaans op die preekstoel ingevoer en was dit die bron van ontevredenheid in die gemeente. Voorts word daar beweer dat as die leraar volgens die Sinodale besluit t.o.v. Afrikaans opgetree het, was daar nie moeilikhede in die gemeente nie. Die Ring word gevolglik versoek om tog aan die “droewige omstandighede” ’n einde te maak, want indien dit nie gedoen word nie, het hulle “een droevige scheuring in deze oude en belangrijke gemeente” voorsien.³⁸

Die prosedure wat die beswaardes gevolg het om hulle ontevredenheid voor die Ring te bring, het nie ingepas by die kerkwetlike voorskrifte nie. Artikel 360 van die Kerkwet het bepaal dat indien daar nie vrede met ’n leraar herstel kon word nie, moes twee derdes van die gemeente hulle tot die Ring wend. Die beswaardes, alhoewel in ’n duidelike minderheid, het nietemin geskryf omdat hulle nie alreeds hulle sin kon kry by die Kerkraad nie. Die Ring het tog die misstap oorgesien en het besluit om te reageer op die beswaardes se versoeke ten einde gemoedere in Graaff-Reinet tot bedaring te bring. Tydens ’n Ringsvergadering op Kareedouw op 29 September 1921 is daar eenparig besluit dat die Graaff-Reinets Kerkraad wel voldoen het aan die sinodale besluit rakende Afrikaans, en aangesien hulle geen kerklike bepalings oortree het nie, het nóg die Ring, nóg die Sinode enige reg om in te gryp in die huishoudelike sake van die Kerkraad. Die Ring het ook ’n beroep gedoen op die ontevredenes om die pro-Afrikaanse meerderheid in die gemeente ook in ag te neem, want sou hulle gevoelens en begeertes eenvoudig geïgnoreer word, sou hulle op hul beurt weer ontevrede kon wees.³⁹

Ten spyte van die nugtere besluit wat die Ring geneem het, was die beswaardes steeds nie tevrede nie. Vir hulle was skynbaar niks minder as die totale verwydering van Afrikaans vanaf die kansel genoeg nie. Daarom, toe die Ring hulle nie te woord gestaan het nie, het hulle hul toevlug na die Sinodale Kommissie, die oppergesag in die kerkregtelike hiërargie, geneem. Ook hier het hulle nie die bepalings van die kerkwet nagekom nie aangesien hulle sonder die nodige medewete van die Ring na die kommissie gegaan het. En dit kan nie wees dat hulle nie op hoogte van die korrekte prosedure was nie, want hulle was vinnig om hul saak te staaf met bepaalde

³⁸ “Dissatisfaction letters”, Graaff-Reinet Museumargiefbewaarplek, brief gedateer 19/09/1921.

³⁹ “Dissatisfaction letters”, Graaff-Reinet Museumargiefbewaarplek, brief gedateer 06/10/1921. Sien ook: J.F. Naudé: *Kerklike Moeilikhede op Graaff-Reinet 1921-1928*, Inligtingspamflet, p. 8; C.F. le Roux Stoddard: *Die Nederduitse Gereformeerde Ring van Graaff-Reinet*, p. 335.

artikels uit die kerkwet. Die optrede van die beswaardes, en in persoon dié van Dirk Brummer, was op hierdie stadium niks anders nie as dié van mense wat net een ding voor oë gehad het: om onvoorwaardelik hul sin te kry.

In hulle skrywe aan die Sinodale Kommissie maak die ontevredenes bewerings wat ietwat vreemd voorkom, o.m. dat die predikante en Kerkraad van Graaff-Reinet bloot geen poging aangewend het om die vrede te herstel nie, asook dat “de Ring van Graaff-Reinet ook niets gedaan heeft om die breuke te heelen.”⁴⁰ Die Kommissie is daarop gewys dat “een groote gedeelte van de gemeente blijft nog weg uit onze Kerk,” en dat daar sodoende ’n negatiewe impak op hulle geestelike groei is. Laastens vra/pleit hulle by die Sinodale Kommissie oor hoekom kan daar nie by “ons zoals by andere gemeenten” elke hoofdiens op ’n Sondag in “behoorlike Hollandsche taal” aangebied kan word nie.

Op 24 Mei 1922 word die besware van die ontevredenes voor die Sinodale Kommissie beantwoord met ’n op-die-man-af skrywe waarin die party weereens berispe word oor die feit dat die korrekte kerklikeprosedures nie in hulle appèl gevolg is nie en gevolglik kan dit ook nie so behandel word nie. Die uitspraak in hierdie saak, aldus die Kommissie, is as volg neergelê: “Na die oordeel van die vergadering behoort hierdie saak as ’n kerklike geskil behandel te word (artikel 385) en ons beveel aan dat ’n kommissie op die been gebring word wat as tussenganger tussen die betrokke partye kan dien.”⁴¹ So is die saak weer terugverwys na die Graaff-Reinetse Kerkraad, maar met die medewete dat die Sinodale Kommissie hulle steeds beywer het vir ’n oplossing in die saak.

Intussen was daar lede van die Kerkraad wat bly was dat hernieude vertroue in die liggaam geplaas is waarmee die skadelike onenigheid in die gemeente kort voor lank tot ’n einde gebring kon word. Alhoewel die voorstel uitgestem is, is daar op die raadsvergadering van Januarie 1923 voorgestel dat die beswaardes op een of ander wyse tegemoet gekom moet word.⁴² Later in dieselfde jaar het die Kerkraad wel tot konkrete stappe oorgegaan om die onenigheid te stop. Dit was besluit dat die

⁴⁰ “Dissatisfaction letters”, Graaff-Reinet Museumargiefbewaarplek, brief gedateer 22/02/1922.

⁴¹ “Dissatisfaction letters”, Graaff-Reinet Museumargiefbewaarplek, brief gedateer 24/05/1922.

⁴² Graaff-Reinet Kerkraadsvergadering notules gedateer 13/01/1923, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet).

moeilikhede opgelos kon word slegs indien ds. Naudé ook bereid sou wees om in Nederlands te preek. 'n Kommissie bestaande uit drie ouderlinge het hom oor dié aangeleentheid gaan spreek. Op sekere voorwaardes het Naudé ingestem om “af en toe” in Nederlands te preek as 'n “oorgangsmatreël,” sonder om dit duidelik te stel wanneer of hoe dikwels. Sy voorwaardes was dat die leiers van die beswaardes skriftelik sou onderneem om hulself daarvan te laat afsien om Afrikaans so te belemmer en om steeds getrou eredienste by te woon, ongeag van wie preek of in watter taal dit plaasvind.⁴³ Die Sinodale Kommissie en die Kerkraad het kennis gegee dat hulle te vinde was vir hierdie voorstel, maar Naudé skryf egter in sy verslag oor die kerkskeuring dat hy nooit die nodige versekering van die beswaardes ontvang het nie, met die gevolg dat hy toe ook nooit in Nederlands gepreek het nie.⁴⁴

Die probleem was weereens terug by stap een en etlike maande later met talle tevergeefse pogings tussen-in, het die Sinodale Kommissie besef dat hy steeds geensins nader was aan 'n oplossing vir Graaff-Reinet se kerklike probleme nie. Gevolglik is die saak weereens terugverwys na die Ring van Graaff-Reinet met die opdrag om spoedig 'n oplossing te vind. Aangesien ds. Naudé verskeie kere aan die Ring die versekering gegee het dat “zodra de zaak in handen van de Kerkeraad van Graaff-Reinet gesteld zal worden, hij handelend optreden zal om verzoening te weeg te brengen,” het die liggaam gevolglik besluit om langs dié weg te werk te gaan. Daar is 'n versoek aan die Kerkraad gerig om so spoedig as moontlik 'n spesiale vergadering te belê waarby al die betrokke partye bymekaar sou kom om eens en vir altyd 'n gesamentlike oplossing te vind. Die vergadering is gevolglik vir 26 Mei 1924 geskeduleer.⁴⁵

Niemand vanaf die beswaardes se kamp daag egter op om met die Kerkraad te beraadslaag nie. Bloot 'n brief van Brummer word by die vergadering afgegee waarin hy opnuut die punte onder dispuut aanhaal en ook vir ds. Naudé as persoon blameer dat hy “al de pogings aanwend om tot een verstandhouding te komen tegen gewerkt heeft.” Soos 'n plaat wat vashaak eis die groep opnuut, maar tog met meer duidelikheid nou, dat alle dienste op 'n Sondag oggend asook die Heilige Nagmaal

⁴³ C.F. le Roux Stoddard: *Die Nederduitse Gereformeerde Ring van Graaff-Reinet*, p. 337.

⁴⁴ J.F. Naudé: *Kerklike Moeilikhede op Graaff-Reinet 1921-1928*, Inligtingspamflet, p. 16.

⁴⁵ Graaff-Reinet Kerkraadsvergadering notules gedateer 12/05/1924, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet).

slegs in Hollands moet geskied en dat dit vooraf bekend gemaak moes word wie dit gaan lei.⁴⁶ Die hele proses het 'n eentonigheid begin aanneem aangesien die kant van die beswaardes glad nie van hulle sienswyse wou afsien of deelneem aan 'n konstruktiewe gesprek met die Kerkraad nie.

Dit sou onmoontlik wees in etlike opsigte vir die Kerkraad om aan hierdie vereistes te voldoen aangesien die oorgrote meerderheid van die gemeente steeds Afrikaansgesind was. Tydens 'n meningsopname in 1923 is daar bevind dat meer as 730 lidmate ten gunste was van die dienste in Afrikaans.⁴⁷ Moes hierdie groot groep dan net weer bloot terugsit en die invloed van Nederlands in die kerk weer net so aanvaar? Of sou dit nie dan opnuut 'n kontingent ontevredenes vanaf dááí kamp vol oproerigheid na die Kerkraad stuur nie?

Die Ring was erg ontevrede oor die uitslag van die vredespraatjies weereens op niks uitgeloop het nie. As laaste uitweg het hulle ooreengekom dat die Sinodale Kommissie dit opnuut op hulle skouers moes neem deur self na Graaff-Reinet te reis om die verskillende partye te ontmoet en sodoende te probeer om 'n bevredigende oplossing te vind. In die lig hiervan is versoeke gerig aan die twee leraars van Graaff-Reinet, di. Naudé en J.F. Mentz, aan die Kerkraad en aan Dirk Brummer van die beswaardes se kamp om die Kommissie op 16 September 1924 te ontmoet. Al drie vergaderings sou alleen en 'n uur uit mekaar uit plaasvind.⁴⁸

Op dié bestemde dag het die Kommissie eerstens die twee leraars ontmoet. Ds. Naudé het hom as bereidwillig verklaar om ook Nederlands op die kansel te gebruik. Nadat daar deeglik oor die saak besluit is, is daar ooreengekom dat tussen die twee leraars daar elke maand drie keer in Nederlands gepreek sou word in beide die Hoofkerk asook ander geboue waarin die gemeente dienste gehou het. Daar sou dus in totaal ses preke per maand in Nederlands wees. Sowel die Kerkraad as die afgevaardigdes van die beswaardes het saamgestem met hierdie reëling en laasgenoemde het selfs belowe om nou alles in hulle vermoë te doen om “vrede [te]

⁴⁶ “Dissatisfaction letters”, Graaff-Reinet Museumargiefbewaarplek, brief gedateer 23/05/1924.

⁴⁷ Graaff-Reinet Kerkraadsvergadering notules gedateer 22/10/1923, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet).

⁴⁸ *Ibid.*, gedateer 28/08/1924, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet).

helpen herstellen.”⁴⁹ Die Kommissie, die Kerkraad en heel moontlik ds. Naudé self het almal seker ’n groot sug van verligting geslaak.

Ds. Naudé in die spervuur

Hierdie verligting was egter van korte duur gewees. Al blyk dit asof daar nou ’n bevredigende oplossing gevind is vir die verdeeldheid in die gemeente op Graaff-Reinet, was dit onderlangs nie die geval nie. Die verbrokkeling is toegelaat om te ver te vorder en die skade daarvan was besig om op ander plekke sigbaar te word; een daarvan was die Kerkraad self. Soos dit dikwels ook die geval is, het die saak waarom dit aanvanklik gegaan het, naamlik die taalkwessie, met verloop van tyd op die agtergrond geskuif en het die ontevredenheid voortaan hoofsaaklik om die persoon van ds. Naudé self begin draai. Sy optrede is in die dae en weke na die skynbare ‘ooreenkoms’ in Augustus 1924 bereik is, krities dopgehou en kort voor lank is allerlei klagtes en beskuldigings, sommige ernstig van aard, ander triviaal en nog ander heeltemal irrelevant, teen hom ingebring.

Om beter te verstaan waarom hierdie klagtes teen Naudé ingebring is en wat die gevolge daarvan was, is dit eers nodig om te let op enkele gebeurtenisse wat in die Graaff-Reinetse gemeente plaasgevind het in die voorafgaande periode. Die eerste hiervan is alreeds kortliks aangeraak, te wete die afdanking van Me. A. de Ville, dogter van ds. Charles Murray, as orreliste. Aangesien daar besware was teen De Ville as orrelis, het die Kerkraad geoordeel dat dit in die belang van die gemeente was dat sy nie weer die kans moes kry om die orrel te bespeel nie. Hierdie gebeurtenis het alreeds in 1922 plaasgevind.

’n Verdere voorval waarna gekyk moet word, is in verband met die ondersoek na die katkisasie in 1924. Ds. Naudé het self in die voorafgaande jaar sekere reëls en bepalings neergelê rakende hoe die katkisasie elke jaar moes verloop. Hierdie bepalings het onder meer ingesluit dat kinders en studente uit die gemeente alreeds ses maande voor die aanneming moes kennis gee van hulle bedoeling om aan die katkisasieklasse deel te neem. Toe dit in Augustus 1924 tyd word om die klasse aan te bied, daag ’n honderd en twintig, waaronder ’n groot aantal studente van elders, op

⁴⁹ C.F. le Roux Stoddard: *Die Nederduitse Gereformeerde Ring van Graaff-Reinet*, p. 339.

vir die veertiendaagse katkisasie. Ds. Naudé sien hierdie toevoeging van ekstra studente wat nie alreeds ses maande voor die tyd aangemeld het nie oor en besluit om voort te gaan met die klasse. Hy word bygestaan deur oudl. Sommers. Die twee weke verloop vlot en aan die einde daarvan word die besluit geneem dat al die studente aangeneem mag word.⁵⁰

Ds. Mentz was egter nie tevrede met hierdie reëling nie en aan die einde van die week kondig hy dramaties aan dat hy persoonlik sal toesien dat hierdie “vreemde” katkisante nie aangeneem word nie. Hy het die kerk binnegegaan tydens die aannemingsproses en ’n groot opskudding veroorsaak in so verre dat sommige studente die kerk wou verlaat.⁵¹ Tog ten spyte van ds. Mentz se drastiese optrede word ds. Naudé ’n paar maande later deur twee ouderlinge en ook Kerkraadslede, Piet Joubert en Gert Olivier, by die Ring aangekla omdat hy strydig met ’n vroeëre Kerkraadsbesluit opgetree het in die aanneming van die studente. Die Ringskommissie het die saak ondersoek, maar die klag as onbillik beskou omdat die Kerkraad ten tye van die insident alreeds daarvan bewus was. Die klag is gevolglik verwerp. Die Ring het die klaers ook daarop gewys dat as die predikant en die ouderling, aan wie die Kerkraad die verantwoordelikheid vir die belydenisaflegging toevertrou het, die Kerkraad se eie bepalinge oortree het, die Kerkraad self stappe moes doen en nie individuele kerkraadslede nie. As die Kerkraad geen stappe wou neem nie, moes die ontevredenes in die eerste plek dan aan die Kerkraad vertoë rig, en nie die predikant en ouderling as die “sondebokke” uitkryt nie.⁵²

Ouderlinge Joubert en Olivier was twee gesiene manne in Graaff-Reinet. Joubert was byvoorbeeld ook tot 1924 self ’n lid van die Sinodale Kommissie. Tydens ’n diens kort na die uitspraak van die Ringskommissie het Naudé verwys na die klag en vanaf die kansel gesê: “Hier sit in die ouderlingsbank die aanklaers, afbrekers van die Kerk, die fariseërs en die Judasse.”⁵³ Al kan ’n mens begryp dat die aanklag van hierdie twee ouderlinge, wat nie lank vantevore nog sy staatmakers was nie, vir Naudé diep moes gegrief het, was dit onverskoonbaar om hulle só vanaf die kansel aan te val. Hy het

⁵⁰ S. du Toit: *Die Ontstaan van die Gemeente Nuwe Kerk op Graaff-Reinet*, pp. 52-53.

⁵¹ J.F. Naudé: *Kerklike Moeilikhede op Graaff-Reinet 1921-1928*, Inligtingspamflet, p. 27.

⁵² *Ibid.* en S. du Toit: *Die Ontstaan van die Gemeente Nuwe Kerk op Graaff-Reinet*, p. 53; C.F. le Roux Stoddard: *Die Nederduitse Gereformeerde Ring van Graaff-Reinet*, p. 340.

⁵³ Anoniem: *Korte Opsomming van sake rakende die Kerklike skeuring te Graaff-Reinet*, Inligtingspamflet, p. 6.

hulle hier meer as net verontreg en seergemaak; hy het vyande van hulle gemaak. 'n Tweespalt in die Kerkraad was nou onvermydelik.

Dit was egter nie die einde van ds. Naudé se probleme nie en nog insidente is gevoeg by die klagstaat teen hom. Een klag het gevloei uit 'n insident wat hom op 'n Sondag ver weg van Graaff-Reinet afgespeel het. Oppad terug van 'n vakansie af, het een van die Naudé-kinders siek geword en moes die familie noodgedwonge op Willowmore oornag sodat die kind 'n dokter kon sien. Die volgende dag was egter Nagmaal op Graaff-Reinet. Naudé het 'n boodskap gestuur dat hy nie die Nagmaalsdiens sou kon lei die volgende oggend nie. Die familie het toe op die Sondag verder gereis na Graaff-Reinet en daar aangekom nie die aanddiens bygewoon nie maar bloot tuisgebly. Dit is seker te verstane as mens in ag neem hy het 'n siek kind gehad om na om te sien. Die ontevredenes in die gemeente het egter ook hierin stof tot beskuldiging gevind.

Hierna het 'n oud-diaken, A. Heunis, verskeie klagtes teen ds. Naudé by die Ringskommissie ingedien. Vier hiervan is sonder meer van die hand gewys, maar een is beskou as ernstiger van aard: naamlik dat Naudé hom skuldig gemaak het aan Sondagontheiliging oor hy op 'n Sondag gereis het. Die saak is vir verdere ondersoek verwys. Die visier was nou pal ingestel op ds. Naudé en "sy" Kerkraad. Die ontevredenheid in die gemeente het nou al so ver gevorder dat 'n verdeling ter sprake gekom het. Dit het onder die aandag van die Kerkraad gekom dat daar 'n petisie in die gemeente gesirkuleer het waarin die ontevredenes steun vra vir die verdeling van die gemeente. Vier van die kerkraadslede en agt gemeentelede het die petisie rondgedra en probeer verhoed dat die res van die Kerkraad snuf in die neus kry.⁵⁴

Die petisie het onder meer vir ds. Naudé van onchristelikheid beskuldig omdat hy twee keer van die Nagmaal afwesig was, hy sy eie seun gedoop het (in stede van die beskikbare ds. Mentz) en omdat hy te vinde was vir die afdanking van die koshuismatrone. Die absoluut absurde aantygings dat Naudé onchristelik was om hierdie redes is vreemd genoeg wyd ondersteun en meer as agt honderd handtekeninge is ingesamel.⁵⁵ Naudé was egter nog nie onrustig oor die aantal

⁵⁴ S. du Toit: *Die Ontstaan van die Gemeente Nuwe Kerk op Graaff-Reinet*, p. 56.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 57.

handtekeninge nie. Hy was oortuig daarvan dat die mense mislei word. Hiervandaan sou die saak egter net groter en hewiger word. Op 'n Kerkraadsvergadering kort nadat die petisie ingedien is, is daar besluit om ondersoek in te stel na wie almal daaraan deelgeneem het. Die resultaat was dat ouderlinge P. Joubert, C.G. Joubert en J.J. Retief by die Ring aangekla is daarvan dat hulle wederregtelik en sonder die medewete van die Kerkraad pogings aangewend het om die gemeente te verdeel.⁵⁶

Op 10 Junie 1925 het die Ringkommissie byeengekom ten einde die klag teen die opswepers te ondersoek. In hul verdediging het hulle verskeie sake genoem wat veroorsaak het dat hulle tot 'n verdeling van die gemeente wou oorgaan. Daar is byvoorbeeld verwys na die afdanking van me. De Ville as orreliste; die verbreking van besluite rakende die katkisasie; Sondagsontheiliging deur ds. Naudé; die beledigende aanmerkings wat hy vanaf die kansel oor sekere ouderlinge gemaak het; Naudé se hantering van koshuisaangeleenthede; die treurige toestand van die Sondagskool; en laastens die feit dat Naudé hom nie gehou het by die ooreenkoms in verband met die prediking in Nederlands nie.⁵⁷

Al hierdie aantygings is as ernstig deur die Ringkommissie beskou en vanaf 29 Julie tot 1 Augustus 1925 is 'n reeks spesiale vergaderinge byeengeroep om aan al bogenoemde klagtes aandag te gee. Die Ring het 'n deeglike ondersoek van stapel gestuur en talle getuies is aangehoor. Daar is ook probeer om agter die kap van die byl te kom oor hoekom sekere lidmate dit in die eerste plek nodig gevind het om 'n petisie van stapel te stuur om te bepaal of 'n skeuring in die gemeente nodig was. Die raadslede wat hierby betrokke was, is intussen geskors omdat hulle so wederregtelik opgetree het, maar die besluit is gou teruggetrek toe daar besef is dit kan versoening teenwerk. Rakende die saak dat ds. Naudé skuldig was aan Sondagsontheiliging is daar besluit dat die redes wat Naudé vir die geleentheid aanvoer genoegsaam is om hom van dié oortreding te ontsien. Uit die ondersoek het dit geblyk dat die klag op "beuzelachtig vermoeden" berus het en die aanklaers is ernstig aangespreek dat "het uiterst te betreuren is [dat] teen iemand zulk een ernstige beschuldiging in te brengen, aler vooraf enig ondersoek zelf ingesteld of navraag gedaan te hebben."⁵⁸

⁵⁶ Graaff-Reinet Kerkraadsvergadering notules gedateer 13/04/1925, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet).

⁵⁷ C.F. le Roux Stoddard: *Die Nederduitse Gereformeerde Ring van Graaff-Reinet*, p. 341.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 344.

In sake die beskuldiging dat Naudé vir onreëlmatighede i.v.m. die Sondagskool verantwoordelik was, is die volgende getuienis gelewer: Naudé het glo die ouers ontmoedig om hul kinders Sondagskool toe te stuur omdat dit volgens hom net vir “minder bevoorregte kinders” bestempel was en indien ouers hulle “plig” nagekom het, sou daar nie in die eerste plek die noodsaaklikheid vir Sondagskool bestaan het nie. Hy het ook ’n nuwe Sondagskoolstelsel ingevoer waarmee baie ouers en kinders nie versoen kon word nie, met die gevolg dat die getalle van die Sondagskool drasties gedaal het. Die Ring het egter bevind dat die uitsprake wat Naudé glo gemaak het op hoor-sê berus het en dat die dalende getalle nie alleen aan sy toedoen oorgelaat kon word nie.

Rakende die klag van Dirk Brummer dat Naudé hom nie by die bepalings van hul ooreenkoms gehou het om ook in Nederlands te preek nie, het die Ring tot die betreurenswaardige gevolgtrekking gekom dat sowel ds. Naudé as die beswaardes in dié verband skuldig was. Volgens die bepalings soos uiteengesit op die vergadering wat in September van die vorige jaar plaasgevind het, moes Naudé tot drie keer per maand in Nederlands preek, maar bygesê moes die beswaardes dan aanhou om die eredienste by te woon, ongeag die taal waarin dit plaasvind; dus ook op daardie Sondag wat daar nou nie in Nederlands gepreek word nie. Die Ring het bevind dat nie een van die twee partye regtig gewillig was vir ’n versoening nie, want Naudé het na enkele kere opgehou om in Nederlands te preek terwyl die beswaardes van meet af aan nie die eredienste wat deur Naudé gelei is bygewoon het nie.⁵⁹

In die gevolgtrekkinge waartoe die Ring gekom het nadat al sy ondersoeke afgehandel was, is een ding duidelik “dat er veel verwijdering, bitterheid en misverstand in de gemeente zijn.” Daar was aan die een kant grond vir sommige van die beswaardes se griewe, maar aan die ander kant moes die Ring toegee dat baie nadelige gerugte en misverstande veel daartoe bygedra het om die onaangename toestand in die Graaff-Reinetse gemeente te veroorsaak. Wat ds. Naudé betref, was die Ring van mening dat vele van die griewe teen hom berus op beuselagtige vermoedens en dat hy sal moet besef dat vanweë die aard van sy beroep en roeping

⁵⁹ *Ibid.*, sien ook: S. du Toit: *Die Ontstaan van die Gemeente Nuwe Kerk op Graaff-Reinet*, p. 68; L.C. du Plessis: *Die Geskiedenis van die Nederduitse Gereformeerde Gemeente (Groot Kerk) Graaff-Reinet, ’n Verkenning*, p. 85; W.J. van der Merwe: *Die Kerklike Moeilikhede op Graaff-Reinet en die Stigting van die Gemeente Nuwe Kerk 1918-1930*, p. 30.

hy “in de toekomst ook nog onder zeer moeilike omstandigheden zal moeten arbeiden.”⁶⁰ Daar is ten slotte ’n beroep gedoen op alle betrokke partye om, soos nog die heelyd bepleit it, alles in hul vermoë te doen om die gemeente te heel en die gees van toenadering en eensgesindheid te bevorder.

Uit die verloop van die gebeure tot dusver en die ondersoek en uitspraak van die Ring, is dit nodig om opsommend te kyk na wat sover duidelik geword het. Eerstens is dit so dat ds. Naudé op verskeie plekke onverantwoordelik opgetree het en dat hy blykbaar wel mense genoeg aanstoot kon gegee het om sodoende al hoe meer verwyderd van die gemeente te raak. Hier kan daar verwys word na die gebeurtenis rondom Naudé wat die Sondagskool afgemaak het as bloot iets wat minder bevoorregtes nodig gehad het. Asook die aantygings dat hy sekere ouderlinge vanaf die kansel as Judasse en Fariseërs afgemaak het. Daarby was dit ook so dat Naudé soms eiesinnig en onbuigbaar was in sy houding en die beroep van die Ring dat hy “meer dan te voren de geest van grootmoedigheid en liefde” sal openbaar, was nie onvanpas nie.⁶¹ Hierdie gesindheid en optrede van hom het mense wat nie aanvanklik vanweë sy prediking in Afrikaans teen hom gekant was nie, van hom verwyder en uiteindelik teen hom laat draai.

Die situasie vererger

Dit is glad nie ongewoon dat nadat die Ringkommissie vir ds. Naudé vrygespreek het van alle aanklagtes die beswaardes, met Dirk Brummer as voorbok, hulself dadelik na die Sinodale Kommissie gewend het met ’n appèl nie. Wat wel opvallend was, is die feit dat die versoekskrif hierdie keer die dramatiese woorde “En hierdie keer sal dit die laaste wees!” bevat het. Almal betrokke, ds. Naudé self en sekerlik die ganse gemeente, was teen die tyd al moeg vir die alewige beskuldigings, aantygings en teen-aantygings. Maar die bittereinders onder die beswaardes het volhard en die vertoë is aan die Sinodale Kommissie gerig waarin daar gevra is dat die volledige uitspraak van die Ringkommissie rakende die beskuldigings teen ds. Naudé hersien word.

⁶⁰ J.F. Naudé: *Kerklike Moeilikhede op Graaff-Reinet 1921-1928*, Inligtingspamflet, p. 36.

⁶¹ C.F. le Roux Stoddard: *Die Nederduitse Gereformeerde Ring van Graaff-Reinet*, p. 345.

Hierdie uitspraak is alreeds in Augustus 1925 voor die Sinodale Kommissie ingedien. Die Kommissie het so ook kort daarna 'n uitspraak gelewer wat geheel en al die teenoorgestelde was van dié van die Ring. Uitspraak is weerhou in onder meer die saak van Brummer teen Naudé dat laasgenoemde hom nie by die ooreenkoms gehou het om in Nederlands te preek nie. Die Sinodale uitspraak was dit eens: “De Ring had hem dus op dit punt beslist schuldig moeten vinden, hetwelk niet is geschied.” In verband met die klag oor die ondersoek na die katkisasie is dieselfde skuldige uitspraak gelewer; so ook in verband met Naudé se Sondagontheiliging. Die Sinodale Kommissie het summier sy verskoning van sy kind wat siek was verwerp en die Ring se besluit dat só 'n verskoning genoegsaam was, afgeskiet.

Die bevinding van die Ring dat baie van die griewe van die beswaardes teen ds. Naudé “op beuzelachtige vermoeden gegrond zyn” was in stryd met die feite deur die beswaardes genoem. Ter ondersteuning hiervan het die Sinodale Kommissie verwys daarna dat Naudé nie die ooreenkoms oor die prediking in Nederlands nagekom het nie; dat hy by die “aanneming” van lidmate in stryd was met die kerkraadsbesluit; dat hy “onvoorzichtige uitdrukkingen” vanaf die kansel gemaak het rakende ouderlinge en die Sondagskool; dat hy nie broederlik opgetree het teenoor sy medeleraar ds. Mentz nie; dat hy “vele aanstoot heeft gegeven en de gemoedere heeft verbitterd” het deur sy toedoen in die afdanking van me. De Ville as orreliste asook sy betrokkenheid by die koshuis sowel as laastens dat sy reis op 'n Sondag “veel misnoegen en ontevredenheid heeft veroorsaak.”⁶²

Buiten bogenoemde skuldigbevinding het die Sinodale Kommissie ook die opdrag gegee om uitvoering te gee aan die voorgeskrewe prosedures wanneer daar groot ontevredenheid met die leraar in 'n gemeente is. In oorleg met die aanvanklike bevindinge van die Ringskommissie rakende hierdie sake het die Sinodale Kommissie nou alleenlik die hele verloop van die saak omgekeer in sy uitsprake. Natuurlik het beskuldigings van eensydigheid aan die kant van die Sinodale Kommissie dadelik opgekom, maar dit was tevergeefs. Dit kan wel geredeneer word dat anders as die Ringkommissie wat wou aandui dat beide ds. Naudé en die beswaardes hulle skuldig gemaak het aan bepaalde oortredings, het hierdie nuwe

⁶² “Dissatisfaction letters”, Graaff-Reinet Museumargiefbewaarplek, brief gedateer 08/12/1925; *Die Kerkbode*, 16/12/1925, p. 1664. Sien ook: S. du Toit: *Die Ontstaan van die Gemeente Nuwe Kerk op Graaff-Reinet*, p. 73.

uitspraak die indruk geskep dat alleenlik Naudé en glad nie die beswaardes die blaam moes dra vir die woelinge in die Graaff-Reinetse Kerk.

Die uitslag het in sy geheel aan die publiek verskyn tydens die Desember vakansie van 1925 toe ds. Naudé en baie lede van die Kerkraad op vakansie was. Een gemeentelid het dit egter op homself geneem om die gevoel van die Kerkraad uit te druk in 'n telegram aan *Die Burger* waarin hy skryf: "Die gemeente voel geskok tot sy fundamente toe. Die uitspraak is nie in die minste geregverdig deur die feite te openbaar by die Ringsitting alhier waar die publiek aanwesig was en self kon oordeel nie."⁶³ Hy beweer verder dat die "negentig persent" van die gemeente wat tevrede is tot dusver stil was en die publiek net kennis neem van die bedrywigheide van die klein groepie ontevredenes. Hy sluit die telegram af met die emosionele woorde: "[Die] Afrikanervolk sal nooit duld dat liefling van Kerk en Afrikanerdom, een van die gevierde ses wat geweier het om die Traktaat van Vereeniging te onderteken so onbillik en onregverdig veroordeel word as voormeld."⁶⁴

Die Kerkraad het eweseer "met verbasing en verontwaardiging" van die uitspraak kennis geneem. Hulle het gebelgd gevoel omdat die uitspraak nie net die leraar nie, maar ook die Kerkraad as gesaghebbende liggaam as "veragtelik" afgemaak het in die oë van die gemeente. Die gevolg was die drastiese stap toe die saak aan 'n kommissie opgedra is om dadelik stappe te doen en die Sinodale Kommissie uit te daag om sy besluit in heroënskou te neem en beide vir ds. Naudé sowel as die Kerkraad die kans te gun om hulself te verdedig voor 'n onpartydige regs-kommissie. Ten einde dit reg te kry, was die Kerkraad genoodsaak om vir die eerste keer in die hele stryd die regshulp van 'n onpartydige prokureur in te roep.⁶⁵

Aangaande die telegram wat uitgestuur is na *Die Burger*, het dit aan die lig gekom dat dit sonder die medewete van die Kerkraad as 'n geheel deur oudl. C.A. du Toit gestuur is. Die Kerkraad het dit wel afgekeur dat Du Toit in "sij ijwer vir die saak" dit in die naam van die Kerkraad gestuur het voordat laasgenoemde daarvoor besluit het, maar hy het die verklaring van die ouderling aanvaar dat dit gedoen is in sy "diepe

⁶³ Hierdie telegram is gepubliseer in *Die Burger*, 23/12/1925.

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ Die naam van hierdie "onpartydige prokureur" kon nie opgespoor word nie.

verontwaardiging en goedertrou.” Aan die telegram as sodanig het die Kerkraad egter sy steun en goedkeuring verleen. Dié besluit het tot gevolg gehad dat die beswaardes in Februarie 1926 ’n klag teen die Kerkraad by die Ring ingedien het. Daar is geredeneer dat die inhoud van die telegram onjuisthede bevat het waarmee nadelige gerugte versprei is.⁶⁶

Dit is ondenkbaar dat só ’n klag onder normale omstandighede ingedien sou word. Die tug is duidelik nie hier gebruik om die doel van tug nie, maar as ’n strategie deur die beswaardes. Die doel was om die Ring so te oorlaai met werk dat hulle hul ander pligte verontagsaam ten einde die besluit gouer te laat geskied. Ter wille van vrede vir alle rolspelers moet die gemeente op Graaff-Reinet dan net toegelaat word om te skeur. Een aspek van die telegram wat wel onwaarhede versprei het, was die gerug dat die gemeente in ’n verhouding van 90:10 gestaan het oor die saak. Die Ringskommissie het aanbeveel dat daar oorgegaan moet word tot geheime stemming ten einde die werklike aard van die ontevredenheid te peil. Hierdie peiling sou ook dien om vir eens en vir altyd te bepaal hoe groot die vraag na ’n aparte gemeente was. Vanaf 4 tot 12 Mei 1926 het lede van die Ringskommissie, tesame met hulle helpers, die omvangryke taak onderneem om die hele Graaff-Reinetse gemeente van om en by 2,000 lidmate van huis tot huis te besoek. Die lidmate moes dan per geslote stembrief “voor” of “tegen” ds. Naudé as leraar stem. Die briefies is blykbaar so bewoord omdat Naudé deur vele as die groot oorsaak van die ontevredenheid aangewys is. Nog voordat al die stemme ingewin is, het ds. Naudé alreeds besware gehad teen die stemproses. Hy het beweer die Kommissielede bevoordeel die beswaardes aangesien daar selfs stemme ingewin is by dorpsbewoners wat glad nie aan ’n kerk verband was nie.⁶⁷

Die uitslag van die stemme het egter vir ’n verassing gesorg. 1,069 stemme was vir ds. Naudé terwyl 930 teen hom was. Vyftig stembriewe was bedorwe en ongeveer 70 lidmate was nie tuis tydens die stemming nie.⁶⁸ Daar was dus nie naastenby die tweederdes van die gemeente ontevrede soos wat die beswaardes altyd op aanspraak

⁶⁶ “Dissatisfaction letters”, Graaff-Reinet Museumargiefbewaarplek, brief gedateer 23/02/1926; S. du Toit: *Die Ontstaan van die Gemeente Nuwe Kerk op Graaff-Reinet*, p. 77; C.F. le Roux Stoddard: *Die Nederduitse Gereformeerde Ring van Graaff-Reinet*, p. 352.

⁶⁷ Graaff-Reinet Kerkraadsvergadering notules gedateer 14/06/1926, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet).

⁶⁸ W.J. van der Merwe: *Die Kerklike Moeilikhede op Graaff-Reinet*, p. 35.

gemaak het nie. Die amper 50/50 verdeling was dus nie genoeg om kerkwetlik die leraar uit die kussings te lig nie, maar was egter belangrik genoeg om weereens op die erns van die situasie in Graaff-Reinet te dui.

Die geheime stemmery het ook 'n bekende oudleraar van Graaff-Reinet, ds. A.F. Louw, na die dorp teruggelok. Maar ongelukkig nie bloot as toeskouer vir die gebeure nie. Die Kerkraad was veral ontevrede omdat "hy veral so bedrywig was onder die ontevredenes in die gemeente waartoe etlike van sy familiebetrekkinge behoort."⁶⁹ Tydens 'n kerkraadsvergadering is "gewag gemaak van die kwaad gebore uit ds. A.F. Louw se besoek in daardie tyd en die nadelige invloed wat sy besoek gehad het."⁷⁰ Op die dorp was die gerugte dat ds. Louw daar is om die ontevredenes in hulle verset aan te moedig en om met leiers van Middelburg en elders te ontmoet om hulle van raad te voorsien.

Die Kerkraad het aan ds. Louw geskryf oor hierdie gerugte dat hy die ontevredenes verder in hulle pogings om vir ds. Naudé te verwyder, aanhits. Hulle sê/vra ds. Louw dat "hulle nie kan glo die gerugte is waar nie, maar dat dit tog ons plig is om u daarvan te verwittig en hoop dat ons van u kan verneem dit is nie so nie." Louw het hierdie skrywe geïgnoreer. Die Kerkraad wend hom toe tot die publieke spreekbuis van die *Kerkbode* en doen openlik 'n beroep op alle leraars wat met die ontevredenes korrespondeer en selfs lang afstande reis om die ontevredenes van raad te voorsien, om dit onmiddellik te staak. Volgens die Kerkraad ondermyn dit hulle gesag en dit is glo "sulke handelswyse wat grootliks die oorsaak is van die voortdurende ontevredenheid onder seker gemeentelide, en wat die werk van die Kerkraad onmoontlik maak..."⁷¹

In reaksie hierop het die beswaardes in 'n aanval op die Kerkraad ontken dat daar enige waarhede in die beweringe is. Volgens hulle skep die Kerkraad hierdie "handelswyse" wat nie bestaan nie in 'n poging om 'n wanvoorstelling van die werklike toestand in die gemeente voor te hou. Die Kerkraad se hande was afgekap,

⁶⁹ J.F. Naudé: *Kerklike Moeilikhede op Graaff-Reinet 1921-1928*, Inligtingspamflet, p. 62.

⁷⁰ Graaff-Reinet Kerkraadsvergadering notules gedateer 16/06/1926, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet).

⁷¹ *Die Kerkbode*, 23/06/1926, p. 853. Sien ook: W.J. van der Merwe: *Die Kerklike Moeilikhede op Graaff-Reinet*, p. 36.

want daar was geen kerkwetlike grondslag waarom hulle 'n klag kon indien teen 'n leraar van 'n ander gemeente nie. Al het hulle geweet ds. Louw was besig om die beswaardes aan te help. Maar op hierdie punt het sake weer vererger; beskuldigings is van weerskante in Graaff-Reinet met bymotiewe in die vorm van klagtes ingedien by enigeen wat dit wou of kon aanhoor. Dit was 'n uiters onsmaaklike tyd in die gemeente.

Tweedrag loop uiteindelik op 'n skeuring uit

Op sy vergadering van 26 Julie 1926 het die Kerkraad opnuut besluit om voelers uit te steek in die hoop om tot 'n ooreenkoms te kom met die ontevredenes. 'n Uitnodiging is aan dertig van die beswaardes gestuur om saam met die Kerkraad op 3 Augustus te vergader. Die motivering vir hierdie poging was deels ook omdat die Kerkraad besef het dat hulle niks op hul eie sal kan vermag nie, en dat daar by die beswaardes ook die behoefte tot versoening moes wees. Dit terwyl die Kerkraad skryf dat daar by hulle “'n sug van verlange bestaan dat daar tog 'n einde mag kom aan die ongelukkige toestand, waardeur die geestelike lewe van Gods kinders ly, die volle seën van God oor die gemeente verhinder word en die Bose alleen [alle] vreugde bedryf.”⁷² Geeneen van die beswaardes het soos oudergewoonte by die opgeroepte vergadering opgedaag nie. Daar is bloot per brief laat weet dat al hul besware reeds in die hande van die bevoegde Kerklike liggame is. Hulle stel dit ook duidelik en uitdruklik dat hulle nie die versoek van die Kerkraad om versoening kan aanvaar nie.

Die ontevredenes het van hulle kant wel gebeure aan die gang gehou. Op 26 Augustus van dieselfde jaar het hulle beide vir ds. Naudé sowel as die Kerkraad opnuut by die Ring gaan aankla, maar die keer oor hul sogenaamde “misbruik van mag.” Die klag het gegaan om die stilstand rakende die saak dat die Kerkraad nie wou instem om by die uitvoering van die Sinodale Kommissie se besluit in verband met ds. Naudé se appél te hou nie. Daarby is al die ou klagtes wat reeds by vergaderings afgehandel is opnuut weer bewoord sodat dit by die tema van die misbruik kon inpas. Die Kerkraad moes skaars 'n maand later noodgedwonge 'n onafhanklike kommissie aanstel om die saak verder te ondersoek.

⁷² Graaff-Reinet Kerkraadsvergadering notules gedateer 3/08/1926, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet).

Stodart erken dat die Kerkraad nie juis ernstige pogings aangewend het in dié tyd om die vrede te herstel nie. Selfs in sy pogings tot versoening waarna daar alreeds hierbo verwys is, het hy nie probeer om die beswaardes ooit werklik met hul eise tegemoet te kom nie.⁷³ Enige versoening sou wees op die Kerkraad se voorwaardes. Dieselfde het gegeld vir die ontevredenes. Dit kan dus geredeneer word dat die optrede van die Kerkraad veel meer van 'n strydlus was as in 'n gees van versoening. 'n Persoon moet egter ook in ag neem dat die ontevredenes op geen uitnodiging tot 'n gesprek positief gereageer het nie. Die een geleentheid na die ander tot kommunikasie is van die hand gewys deur nie op te daag nie en bloot net 'n brief met nóg beskuldigings te laat aflewer. Op 'n manier sou dit geensins saakgemaak het aan watter eise van die beswaardes die Kerkraad toegegee het nie, want ongeag wat sou dit beteken as gesaghebbende liggaam trek hulle bloot 'n streep deur die Kerkwet. Daarmee saam sou so 'n toegewing steeds uitgeloop het op 'n skeuring, wat op hierdie stadium onafwendbaar was.

Alle sake rakende die moeilikhede op Graaff-Reinet het so bloot aan die einde van 1926 tot 'n stilstand begin kom. Die Ringkommissie kon geen saak van Graaff-Reinet verder voer nie omdat die Kerkraad geweier het om uitvoering te gee aan die Sinodale Kommissie se besluite rakende eersgenoemde se appèl. Die Sinodale Kommissie het weer gesloer met die aanhoor van die appèl deur dit bloot uit te stel en het so die Ringskommissie op hul beurt geforseer om uitvoering te gee aan hul eise. Waar die Ringskommissie dan gepoog het om 'n vergadering met die Kerkraad te belê, kom die antwoord botweg dat só iets nie moontlik sal wees nie alvorens 'n antwoord vanaf die Sinodale Kommissie aangehoor word.

Op hul beurt kon die Kerkraad ook nie met die protesterendes vergader nie omdat hulle weier om vergaderings by te woon en eerder verkies het om slegs met die Sinodale Kommissie te kommunikeer. En alhoewel daar nie konkrete bewyse hiervoor is nie, lyk dit asof die ontevredenes op hierdie stadium per geleentheid afsonderlike dienste begin hou het. Die Kerkraad het sy jaarlikse Staat van Godsdiens in die Gemeente aan die Ring teruggehou totdat daar duidelikheid was oor die gerugte dat eerw. P. Joubert van die Sendinggenootskap dienste vir die

⁷³ C.F. le Roux Stoddard: *Die Nederduitse Gereformeerde Ring van Graaff-Reinet*, p. 356.

protesterendes hou.⁷⁴ 'n Besluit wat die protesterendes later geneem het, nl. “om die skriba Eerw. Joubert, Kerkraad en gemeente te bedank vir hulle vriendelikheid gedurende die tyd toe ons sonder Kerk was en van hulle Kerk gebruik gemaak het” versterk hierdie vermoede.⁷⁵

Behalwe vir amptelike formaliteite was die koeël nou onvoorwaardelik deur die spreekwoordelike, of in dié geval letterlike, kerk. Met hulle rug teen die muur was daar nie veel wat die Kerkraad of die Ringskommissie omtrent die saak kon vermagnie. Wat wel duidelik was, is dat die ontevredenes hulle nie juis geskaar het by enige kerkwetlike bepalings rakende die bediening nie. Toe die Ring vanaf 13 Oktober 1926 te Jansenville byeenkom vir sy jaarlikse vergadering, het hierdie gelyktydige probleem op Graaff-Reinet hoog op die agenda gedien. Daar is besluit om hangende die appèl aansoek teen die Sinodale Kommissie se besluit tog voort te gaan met die uitvoering daarvan en siende dat die ontevredenes in elk geval voortgaan met aparte bearbeiding, kan dit net sowel amptelik geskied. Dit is aan 'n kommissie opgedra om die Kerkraad se toestemming te verkry en dan die nodige reëlins te tref vir aparte dienste vir die beswaardes. Daarby is daar ook 'n beroep op die ontevredenes gedoen om in die lig van die pogings wat die Ring nou aangewend het om hulle apart te laat bedien, “'n gees van grootmoedigheid en versoening” aan die dag gelê moes word.⁷⁶

Desperaat het die kommissie nie op hulle laat wag om die opdrag uit te voer nie. Op 19 Oktober is daar vergader om die uitvoering van die sensitiewe taak te beplan. 'n Ontmoeting is met die Kerkraad belê vir 9 November om te begin met die onderhandelinge. Hierdie dag sou beloof om 'n beproewende een te wees vir die kommissie. Om tienuur die oggend het hulle aan die Kerkraad verduidelik wat hulle beoog het; teen twee-uur het hulle 'n skriftelike antwoord van die raad ontvang en dit dadelik aan die protesterendes oorgedra. Eers om agt uur die aand is die antwoord van die protesterendes aan die Kerkraad oorgedra. Daarna is die amptelike verslag van die dag se gebeure opgestel. By nie een van hierdie geleenthede het dit juis maklik daaraan toe gegaan nie.

⁷⁴ Graaff-Reinet Kerkraadsvergadering notules gedateer 06/09/1926, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet).

⁷⁵ Aangehaal in S. du Toit: *Die Ontstaan van die Gemeente Nuwe Kerk op Graaff-Reinet*, p. 85.

⁷⁶ *Ibid.* en C.F. le Roux Stoddard: *Die Nederduitse Gereformeerde Ring van Graaff-Reinet*, p. 357.

By die aanvanklike ontmoeting met die Kerkraad het ds. Naudé dinge eers moeilik gemaak vir die kommissie-lede toe hy daarop aandrang om te weet onder watter artikel van die kerkwet hulle beoog om die aparte bediening te regverdig. Ook wie gaan die bearbeiding van die protesterendes behartig? Gaan die Ring verantwoordelikheid aanvaar of val dit ook onder die beheer van die Kerkraad? Die kommissie-lede kon nie antwoorde op hierdie brandende vrae verskaf nie. Dit kom weereens dus as geen verassing dat die Kerkraad besluit het dat hy nie instem tot aparte bearbeiding nie en eerder steeds die oog het op die versoening van die gemeente. Verder is besluit dat indien die beswaardes 'n behoefte het om met die Kerkraad oor versoening te praat, die Kerkraad gewillig was om hulle in die teenwoordigheid van die Ringskommissie self te ontmoet.

Die reaksie van die Kerkraad was nie presies wat die kommissie gehoop het nie, maar nogtans meer positief as wat verwag is. Die Kerkraad was bereid om “ter bevordering van versoening en de eenheid in der gemeente” nog 'n leraar te kry om saam met ds. Naudé die gemeentewerk te doen; die dienste sou om die beurt in die “Groot Kerk” en die kerksaal deur die twee leraars waargeneem word. Lidmate sou die keuse hê na watter diens hulle wou gaan asook watter leraar om te gebruik vir huweliksbevestigings en begrafnisse. Ds. Naudé het selfs die hand van vrede so ver uitgereik dat hy ingestem het dat daar vooraf bekend gemaak sou word watter leraar wanneer en waar sou preek.⁷⁷

Hierdie was 'n heel aanneemlike voorstel met die enigste werklike haakplek dat die Kerkraad nie bereid was om oor aparte bearbeiding, dus die opbreek van die gemeente, te praat nie. Maar hierdie aanbod het tog die moontlikheid ingehou dat die beswaardes altyd en sonder ophou deur 'n ander leraar as ds. Naudé bedien kon word. Op die oog af moes dit vir die kommissie gelyk het of dit die oplossing kon bied. Maar hierdie optimisme moes gou plek maak vir teleurstelling, want ongelukkig het die belowende aanbod dadelik gestrand met die onversetlikheid van die ontevredenes. Die Kommissie het probeer paai dat hulle die aanbod aanvaar en saam met die Kerkraad die tweede kilometer van versoening stap, maar tevergeefs.

⁷⁷ J.F. Naudé: *Kerklike Moeilikhede op Graaff-Reinet 1921-1928*, Inligtingspamflet, pp. 77-78; Graaff-Reinet Kerkraadsvergadering notules gedateer 09/11/1926, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet).

Hulle het net een doel voor oë gehad en dit was om onder die toesig van die Kerkraad en die bediening van ds. Naudé uit te kom. Selfs al is hulle bedien deur 'n nuwe leraar, was hierdie persoon steeds verwoordbaar aan die Kerkraad. Indien die Kerkraad wou voortgaan met die aanstelling van só 'n leraar, moes vyftig persent van die raad eers bedank; dit moes op skrif gestel word dat die kerksaal vir dienste beskikbaar gestel sou word; die nuwe leraar moes van 'n motor sowel as 'n pastorie voorsien word en ds. Naudé mag hom nie enigsins bemoei met die sake van die nuwe leraar en sy kongregasie nie.⁷⁸ Verder was hulle nie bereid om oor enige iets anders met die kommissie te praat nie en rakende die besonderhede van die Kerkraad se verdere aanbod tot versoening het hulle nie belang gestel nie.

Eers in Maart 1927 het daar weer 'n ligpunt aan die einde van die tunnel verskyn, alhoewel eintlik net vir een van die twee betrokke partye. Die Sinodale Kommissie het in Kaapstad vergader en weereens was die gebeurtenisse op Graaff-Reinet aan die orde van die dag. Sonder meer is die appèlaansoek van die Kerkraad teen ds. Naudé se uitspraak van die hand gewys. Voorts het die Kommissie verklaar dat dit vir hom duidelik was dat die gees van “bitterheid” en “wantroue” alreeds te diep in die Graaff-Reinetse gemeente gewortel was. Daarom is die voorstelle tot versoening van die kant van die Kerkraad “so onverbiddelik” deur die beswaardes verwerp. Al uitweg wat die Kommissie kon sien vir Graaff-Reinet, was dat die Ring daartoe moes oorgaan om art. 353 toe te pas, met ander woorde óf die band tussen ds. Naudé en die gemeente los te maak óf om voorsiening te maak vir 'n aparte bediening van die ontevredenes. Indien dit nie slaag nie, moet 'n tweede gemeente in Graaff-Reinet gevorm word; al het dit beteken sekere kerklike bepalings word so bloot “gesuspendeer.”⁷⁹

Hierdie aanbeveling van die Sinodale Kommissie het groot aftrek by die beswaardes gekry wat nie meer in versoening met die Graaff-Reinetse Kerkraad belang gestel het nie, maar veel eerder net die bande tussen hulle wou verbreek.⁸⁰ Gevolglik skryf hulle dadelik aan die Ring om so gou as kan uitvoering aan hierdie besluit te gee. Maar só 'n drastiese stap is geensins iets wat oornag kan plaasvind nie. Die voorsitter van die

⁷⁸ *Ibid.*, pp. 78-79.

⁷⁹ “Dissatisfaction letters”, Graaff-Reinet Museumargiefbewaarplek, brief gedateer 30/03/1927; Graaff-Reinet N.G. Kerkraadsvergadering notules gedateer 10/04/1927

⁸⁰ C.F. le Roux Stoddard: *Die Nederduitse Gereformeerde Ring van Graaff-Reinet*, p. 360.

Ringskommissie kon 'n hele aantal probleme in die vooruitsig stel, waarvan nie die minste die bepalings van art. 353 was nie. Hierdie artikel van die Kerkwet het bepaal dat $\frac{2}{3}$ van die gemeente hulle na die Ring moes wend voordat daar opgetree kon word, en in hierdie geval was skaars die helfte van die gemeente by die geskil betrokke. Die kommissie skryf toe aan die ontevredenes dat die uitvoering van die Sinodale besluit onwettig sou wees.⁸¹

Dit was dan juis ook oor hierdie punt wat die Kerkraad by vasklou het aan die hoop dat die gemeente tog nie sou kon skeur nie. Die Kerkraad het ná die Sinodale uitspraak dat Art. 353 uitgevoer kan word ongeag die nodige $\frac{2}{3}$ onmiddellik regshulp ingewin met die beslissende bepaling dat só 'n aksie in stryd handel met kerklike wette en dat daar geen reg was om dit tot uitvoering te bring nie. Die Ringskommissie het geskrik vir die dreigende regstappe en die Sinode daarvan verwittig. Op hulle beurt het die Sinode gevra die Ring moes die saak dan op 'n persoon-tot-persoon vlak hanteer en die Kerkraad daarvan oortuig dat die uitvoering van artikel 353 eintlik die enigste ware uitweg was vir die kerklike moeilikhede op Graaff-Reinet.

Dit is duidelik dat die Sinodale Kommissie die Ring geensins hier gehelp nie. Hy het niks nuuts gesê wat die Ring nie alreeds geweet het of waarmee die Ringskommissie alreeds sedert November van die vorige jaar besig was nie. Die Sinode se uitspraak van Maart 1927 het bepaal dat hulle bereid was om sekere wette oor te sien ten einde aparte bearbeiding vir die ontevredenes te verseker. Dit het egter die werk van die voorafgaande maande skade berokken. Want met dié uitspraak is die beswaardes valse hoop gegee en aan die ander kant is die Kerkraad antagonisties gemaak en is hulle genoodsaak om regshulp in te roep. Sodoende is die hoop op 'n vreedsame skikking verder bemoeilik. 'n Dooiepunt is bereik aangesien nie een van die twee partye skynbaar ooit sou ingee ten gunste van die ander party se wense nie. En die Ringskommissie was magteloos om dit te verander.

Hierdie dooiepunt sou egter nie onbepaald kon voortduur nie, want sake op Graaff-Reinet sou in hierdie maande 'n breekpunt bereik. Op 8 Julie het die beswaardes die Kerkraad in 'n skrywe versoek om dringend aandag te gee aan hulle versoeke om die

⁸¹ *Ibid.*, p. 361; "Dissatisfaction letters", Graaff-Reinet Museumargiefbewaarplek, brief gedateer 31/03/1927.

gemeente te laat oorgaan tot skeuring. Daar is bepaalde voorwaardes gestel ondermeer dat indien die Kerkraad nie binne tien dae 'n antwoord gee in die verband nie, sou hulle aanvaar die Kerkraad weier om aan hul eise te voldoen. Die Kerkraad kom egter terug en noem dat hulle steeds nie hul weg kan oopsien om 'n afstigting goed te keur nie. Die Kerkraad beweer dat hy ontrou sou wees aan die gemeente en aan God as hy sou toegee dat “enkele ontevrede persone” bo-oor die aanbevelings van kerkregtelike liggame gaan en die hele gemeente sodoende verder in ellende dompel. Daar is, volgens hulle, geen gronde vir die verdeling nie en die nageslagte sou só 'n stap betreur. Daarby sal 'n Kerkraad wat so optree, nl. om beswaardes “met 'n onchristelike gees” toestemming te verleen tot afstigting, self geen reg hê om te bestaan nie.⁸² Daarom doen die raad 'n laaste beroep op die ontevredenes om die “broederhand” wat na hulle toe uitgesteek is, te aanvaar en om die weg van versoening te kies “eer dit te laat is en die ellende vir die gemeente onherstelbaar is.”

Hierdie skrywe het, soos seker verwag kon word, meer soos olie op die vuur gedien as iets anders. Die gevolg was dat die ontevredenes onmiddellik na die ontvangs van die brief 'n ultimatum aan die Ring gestel het: daar moes binne veertien dae besluit word of die Sinodale Kommissie se besluit ter afsluiting van die gemeente uitgevoer sou word al dan nie. Hulle was vasbeslote om, indien die Ring nie hul versoek binne die bestemde tyd uitvoer nie, “hulle lidmaat sertifikate onder protes uit die Nederduits Gereformeerde Kerk te neem en alle kerklike verband te breek, hoe pynlik en bitter dit ook al mag wees, en 'n onafhanklike gemeente te stig.”⁸³ Dinge was nou in die pylvak en die uiteindelijke skeuring was in alle opsigte onafwendbaar, ongeag wat enige persoon of liggaam daaraan probeer doen het.

Die vergadering wat die Ringkommissie dus na aanleiding van die ontevredenes se skrywe probeer reël het met die Kerkraad vir 8 Augustus 1927 was eintlik onnodig. Dit het in elk geval nie plaasgevind nie, want die halsstarrige Kerkraad het laat hoor hulle program is bloot te vol “weens drukke werksaamhede” om met die Ring te ontmoet rakende verdere onderhandelinge. Op dieselfde dag daag die man wat die voortou geneem het onder die ontevredenes, Mnr. Dirk Brummer, by die

⁸² *Die Kerkbode*, 23/03/1927, p. 347. Sien ook: W.J. van der Merwe: *Die Kerklike Moeilikhede op Graaff-Reinet*, p. 40.

⁸³ “Dissatisfaction letters”, Graaff-Reinet Museumargiefbewaarplek, brief gedateer 21/07/1927.

Kerkkantoor op en te same met vyf ander vra hulle hul lidmaatsertifikate aan. Brummer verklaar daar en dan dat hy homself van hier af totaal distansieer van hierdie Kerk.⁸⁴ Die Kerkraad beplan tugstappe teen hierdie ses lede, maar dis tevergeefs want teen die volgende week het daar alreeds meer as 430 lidmate ook hulle sertifikate kom aanvra.⁸⁵ Die Kerkkantoor was naderhand so oorstelp hulle moes spesiale vorms laat druk met die volgende woorde daarop: “Hierdie sertifikaat dien as bewys dat XXX as lid van die Ned. Geref. Gemeente van Graaff-Reinet, wat een is met die Ned. Geref. Kerk in Suid-Afrika, bedank het.” Ds. Naudé moes egter elkeen van hierdie vorms persoonlik onderteken. Iets wat beslis nie ’n aangename taak kon gewees het nie. Want hy en die Kerkraad was magteloos om die bedankings te stuit.

Teen Sondag, 4 September 1927, het die getal lidmate wat al uit die Graaff-Reinetse Gemeente bedank het, al op 590 gestaan. Op hierdie dag het die beswaardes in die stadsaal byeengekom waar ds. P. van der Merwe, spesiale evangelisasieprediker van die Kaapse Sinode, die diens gelei het. Voor die aanvang van die erediens het die voorsitter van die groep, Mnr. P. Joubert, versoek dat almal wat besluit het om tot die nuwe gemeente te behoort moet opstaan om hulle so daarby aan te sluit. Hierdie nuutgestigte gemeente sou onder die naam “Die Protesterende N.G. Gemeente, Graaff-Reinet” bekend staan.⁸⁶ Almal teenwoordig het soos een man opgestaan en daarmee was die skeuring en afstigting van ’n tweede gemeente op Graaff-Reinet ’n voldonge feit.

Die ontevredenheid met sy ontstaan só ver terug as die negentiende eeu het nou uiteindelik uitgeloop op die skynbaar onafwendbare skeuring van die Graaff-Reinetse gemeente. Na etlike jare van persoonlike aantygings, die stel van eise, teen-eise, klagtes en teen-klagtes het die gemeente ’n versadigingspunt bereik. Jare van opbou het eintlik uitgeloop op ’n vinnige gevolg toe die skeuring in die kwessie van ’n paar weke net skielik gebeur het. Waar daar voorheen gedreig en gesmeek is, wou dit voorkom asof die ontevredenes nooit werklik die woord by die daad sou voeg nie. Maar met die eerste bedankings uit die Gemeente op 8 Augustus 1927 het dinge

⁸⁴ Graaff-Reinet Kerkraadsvergadering notules gedateer 08/08/1927, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet).

⁸⁵ *Ibid.*, gedateer 25/08/1927, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet).

⁸⁶ C.F. le Roux Stoddard: *Die Nederduitse Gereformeerde Ring van Graaff-Reinet*, p. 365.

binne 'n maand uitgeloop op twee aparte gemeentes. So het dit dan ook gebeur dat op 22 September 1927 die Kerkraad van hierdie protesterende gemeente 'n amptelike verklaring aan die Ring van Graaff-Reinet gestuur het waarin hy die bedanking van die beswaardes uit die Gemeente Graaff-Reinet en die stigting van 'n afsonderlike gemeente amptelik bevestig.

Die nagevolge van die skeuring

Die onmiddellike gevolge van die skeuring het meer bestaan uit die praktiese implementering daarvan en nie soseer in die vorm van enige sosiale of politieke uitvloeisel van die besluit nie. Die Protesterende Kerk was sonder 'n kerkgebou of 'n eie leraar. Ds. Van der Merwe het 'n reeks dienste vir die nuwe gemeente gehou en selfs in die eerste weke die doop van meer as veertien kinders behartig. Sommige van hierdie kinders kon alreeds loop. Die soektog na 'n geskikte leraar het feitlik een honderd persent berus op die hoop om vir ds. A.F. Louw te oortuig om sy gemeente in Bloemfontein te verruil vir die nuutgestigte gemeente van Graaff-Reinet. Die afstigtingskommissie het 'n dringende skrywe aan hom gerig alreeds so vroeg as 6 September 1927: "In opdrag van [die] beswaarde deel [van die] Gemeente Graaff-Reinet tans bekend onder die naam van Protesterende Nederduitse Gereformeerde gemeente Graaff-Reinet versoek ons u baie dringend en ernstig om ons tydelik te kom bearbei. So spoedig moontlik."⁸⁷ Ds. Louw het egter 'n pos as leraar by Stellenbosch bó die aanbod van die protesterendes op Graaff-Reinet gekies. Ds. Van der Merwe het toe sy aftrede laat vaar en gekom om as die eerste permanente leraar van die nuwe gemeente op te tree.

Met die skeuring nou 'n finaliteit het dit daarmee saam ook die afsluiting van die Ring van Graaff-Reinet se pogings tot versoening in Graaff-Reinet beteken. Al wat oorgebly het, was om die saak in die regte lig te plaas deur 'n verklaring oor die gebeure uit te reik. Die Ring skryf onder meer in hierdie verklaring dat al sy pogings tevergeefs was omdat:

...aan de éne kant de kerkeraad en leraar steeds hebben gezocht naar de handhaving van hun gezag, zonder genoegsame rekening te houden met de eisen van de liefde verdraagsaamheid en toegeeflikheid, en hebben zij alzo in hul

⁸⁷ Aangehaal in S. du Toit: *Die Ontstaan van die Gemeente Nuwe Kerk op Graaff-Reinet*, p. 101.

optreden meer de gesindheid van rechters dan die van vaderlike opsieners geopenbaard; de bezwaarden aan de ander kant wilden zich aan 't gesag van de kerkeraad niet gewilliglik onderwerpen, en met niets minder dan hun eigen eisen tevreden zijn. Wanneer aan de éne kant enigsins de geest van toenadering en toegeeflikheid geopenbaard werd, werd teen die van onverbiddelikheid aan die andere kant gestuit. Dit geldt beide bezwaarden en kerkeraad.⁸⁸

Die oordeel van die Ring soos hierbo weergegee, is grootliks korrek sover dit die eerste twee stellings aangaan. 'n Mens is ook geneig om die Ring gelyk te gee ten opsigte van die derde stelling omdat ds. Naudé telkens daarop aangedring het om die laaste sê te hê. Daar was egter in die verloop van die gebeure feitlik geen poging vanaf die kant van die beswaardes tot kommunikasie of toenadering met die Kerkraad nie. Alle pogings tot versoening het geskied vanaf die Ringskommissie of die Kerkraad self.

Hierdie toegewings en pogings vanaf die Kerkraad het egter male sonder tal teen die onverbiddelike eise van die protesterendes vasgeloop. Hierdie groep wou hulle nie vrywillig aan die gesag van die Kerkraad óf die Ring onderwerp nie en was met niks minder as hul eie eise tevrede nie. Geen ruimte is gelaat vir toegewing of onderhandeling nie. Dit is seker die maklikste uitweg om skuld vir die skeuring op albei partye se skouers te plaas, maar die werklike oorsake lê veel dieper as die optrede van een van die twee partye. Dit berus hoofsaaklik op die voorgeskiedenis van die gemeente, die misbruik van die kerk vir die verskillende groepe se eie gewin, die verkeerde verstaan van wat die kerk presies veronderstel is om in 'n gemeenskap te wees, asook die invloede wat die partydige inmenging van buitepersone veroorsaak het.

Die Ring het egter openlik die skeuring betreur al het dit in der waarheid 'n oplossing vir hulle probleem geword. Hul gevoelens het berus op die feit dat die skeuring plaasgevind het in een van die grootste, oudste en “belangrikste” gemeentes in Suid-Afrika. Met dié afskeiding het beide gemeentes 'n groot aantal lidmate verloor en was die moontlikheid daar dat albei gemeentes nie finansieel sou kon oorleef op een dorp nie. Laastens is daar ook melding gemaak van die reperkussies van só 'n stap nie net

⁸⁸ J.F. Naudé: *Kerklike Moeilikhede op Graaff-Reinet 1921-1928*, Inligtingspamflet, p. 99.

in die omgewing nie, maar vir die Nederduits Gereformeerde Kerk as geheel.⁸⁹ Die gebeure op Graaff-Reinet het 'n presedent geskep wat die kerkgemeenskap lief nie sou wou herhaal op 'n ander plek nie.

Hierdie vooruitsig is egter gou deur die Ring van die hand gewys. Die skeuring op Graaff-Reinet was volgens hulle die gevolg van 'n langdurige stryd tussen ds. Naudé en die Kerkraad aan die een kant en aan die ander kant 'n deel van die gemeente wat ontevrede was met sekere handelwyses van die leraar en die Kerkraad. Die aanvanklike klagtes rakende Afrikaans as kanseltaal het gou plek gemaak vir ander besware. Die kanse dat só 'n groot skeuring elders sou plaasvind op grond van die gebruik van Afrikaans was skraal aangesien die taal in die jare tussen-in baie momentum landswyd gekry het. In 1925 is dit selfs tot amptelike landstaal verhef. Die meer spesifieke redes vir die skeuring op Graaff-Reinet rakende die persoon van ds. Naudé en die ander oorsake sou moeilik elders herhaal kon word sonder die sameval van bomenslike toeval.

Een dorp; twee gemeentes

Die groot Kerkskeuring het veel meer as enige ander gebeurtenis die dorp onherroeplik in twee groepe verdeel. Meer as net die persoonlike verdeeldheid, was die gevolg van die skeuring ook duidelik te bespeur in ander plaaslike liggame. So is daar gevind dat in die periode ná die skeuring plaaslike verkiesings soos afdelingsraad-, skool-, munisipale- en koshuiskomitees langs kerkverdeelde lyne gevoer is. Die twee gemeentes het dieselfde geografiese grense gedeel, maar die gemeentes self was die grens. 'n Persoon was of aan die een kant of aan die ander kant. Die skole is onvoorwaardelik by die skeuring betrek. Volksskool was deel van die Groot Kerk (of te wel die "Ou Kerk") en Union High was weer verbonde aan die Protesterende Kerk (oftewel soos dit later herdoop is, die "Nuwe Kerk").

Die gevoel tussen die twee groepe was so ernstig dat die ACVV⁹⁰ dit as een van die koshuistrëls neergelê het dat die dogters nie die dienste in die Groot Kerk mag bywoon nie. Twee meisies wat hierdie reël verontagsaam het en toe geweier het om

⁸⁹ C.F. le Roux Stoddard: *Die Nederduitse Gereformeerde Ring van Graaff-Reinet*, p. 366.

⁹⁰ Die Afrikaanse Christelike Vroue Vereeniging.

daarvoor verskoning te vra, is aangesê om die koshuis sonder meer te verlaat.⁹¹ Die aangeleentheid was van sodanige aard dat die Kaaplandse administrateur tussenbeide moes tree. Hy het aan die kinders die vryheid om self te kan besluit watter dienste hulle wil bywoon gegee en ook die koshuisbestuur gemaak om die maatreël wat dit verhinder het, terug te trek. Die koshuis kon egter nie hul weg daarna toe oopsien nie en die reël het gebly. Die meisies is toegelaat om oor te skuif na die Volksskool koshuis. Ander ouers van Afrikaanssprekende kinders het in hierdie tyd weer hulle kinders uit die Volksskool gehaal en oorgeplaas na Union omdat Volksskool volgens hulle deur 'n "spul Naudé-ondersteuners" bestuur word. Dit was 'n ironiese stap as 'n persoon in ag neem dat hierdie ouers heel moontlik skaars ses jaar gelede deel was van die groep wat geveg het vir eerstetaal onderrig vir hul kinders.

Op sosiale gebied het die skeuring ook sy merk gelaat en etlike instansies op die dorp moes daarby aanpas. Vir die ontspanning van mans is twee eksklusiewe klubs in die jaar na die skeuring gestig, nl. die Mens' Club en 'n eksklusiewe Afrikaanse Klub. Eersgenoemde was 'n uitvloeisel van 'n reeds bestaande klubhuis wat lede van die Vrymesselaars reeds etlike jare vantevore gestig het. Ná die skeuring was dit egter slegs toeganklik vir (Engelse- en Pro-Engelse-) lede van die Nuwe Kerk. Die teenoorgestelde het gegeld vir die ander Afrikaanse Klub wat deur die ontevrede lede van die Men's Club gestig.⁹² Met die twee tennisklubs op die dorp het dieselfde gebeur met die Mountain Club vir Engelssprekendes en Nuwe Kerkangers en die Camdeboo Klub vir die res.⁹³

Die verhouding tussen die gemeentes was so gespanne dat indien 'n persoon bloot na iemand van "die ander kamp" gekyk het of met hom of haar gepraat het, is hy berispe. Diegene wat by die Groot Kerk gebly het sou na die Nuwe Kerkangers

⁹¹ Graaff-Reinet Kerkraadsvergadering notules gedateer 26/09/1927, Kerkkantoor van die N.G. Groot Kerk (Graaff-Reinet).

⁹² Dorpsbewoner en lid van die Men's Club op Graaff-Reinet, Johan Minnaar, het aan die skrywer genoem dat hy nie 100% seker is dat die nuutgestigte klub wat kort na die kerk se skeuring gestig is wel toe alreeds 'n naam gehad het nie. Vandag het Graaff-Reinet steeds twee sosiale klubs, die Men's Club en Klub Libertas. So ver sy kennis strek is die benaming "Klub Libertas" eers in die 1960's gebruik vir nog 'n nuwe klubhuis wat 'n ander groep ontstoke Graaff-Reineters op die been gebring het (hierdie keer vanweë politieke struwelinge). Hierdie klubhuis het weer die oorspronklike een van die 1920's verdelg en dit bestaan nie meer vandag nie. In die geskiedenis van Graaff-Reinet was daar dus twee Afrikaanse klubhuise waarvan net een vandag nog bestaan en dan natuurlik nog altyd die Men's Club ook. Engels- en Afrikaanssprekendes word vandag egter verwelkom by enige van die twee klubs, maar elkeen bly tog oorwegend Afrikaans- en Engelsgeoriënteerd.

⁹³ W.J. van der Merwe: *Die Kerklike Moelikhede op Graaff-Reinet*, p. 51.

verwys as “nie van ons mense nie” en só amper ’n etniese skeiding aan die hele aangeleentheid verleen. Vir die eerste paar jaar na die Nuwe Kerkgemeente se bestaan, het hulle nog nie ’n voldoende kerkgebou gehad van hul eie nie.⁹⁴ Baie Sondae is daar toe kerkdienste gehou in die Victoria-stadsaal. Voor die saal is daar ’n groot engel-monument ter nagedagtenis aan die soldate vanaf Graaff-Reinet en omgewing wat tydens die Eerste Wêreldoorlog gesterf het. Omdat diegene wat weggebreek het hier kerkgegaan het, het dit die gemeentede van die Ou Kerk gehoon om hulle die “engeltjie kerkgangers” te doop op ’n heel neerhalende wyse.⁹⁵

Hierdie drastiese gevoel word verder ook goed geïllustreer deur die insident van die silwer beker. Dit het gedraai om die persoon van me. Helen Murray, die afgetrede hoof van die Midland Seminary waarna daar vroeër reeds verwys is. Toe sy met haar aftrede in 1916 begin om haar huis goed skoon te maak (seker die eerste kans daarvoor sedert haar aanstelling as hoof in 1876), kom sy af op ’n waardevolle egte silwer beker wat haar pa, ds. Andrew Murray, se destydse gemeente aan hom as geskenk gegee het. Dit was gevul met ’n duisend pondstuk munte. Murray het toe hierdie beker aan die Kerkraad gegee (minus die munte) en gevra dat dit veilig in ’n vertoonkas in die konsistorie bewaar word.⁹⁶ Die beker is daar geplaas en ietwat van vergeet in die tussentyd.

Skaars ’n maand nadat die skeuring plaasgevind het, het me. Murray, en dit nogal in ’n Engelse brief, aan die Kerkraad van die Groot Kerk geskryf en gesê-vra dat haar pa se beker uit die konsistorie van die Groot Kerk verwyder moet word. Die Kerkraad het sonder meer besluit om aan haar eis te voldoen en die beker is aan haar terugbesorg. Maar in ’n uiters moedswillige stap het die Kerkraad op die plek waar die beker eers gestaan het ’n portret van ds. Naudé geplaas met die duidelike instruksies dat dit nooit verwyder mag word nie. Die Kerkraadslede het self vir die portret betaal.⁹⁷ Hierdie portret is egter nie vandag meer daar nie en is intussen

⁹⁴ Die “Nuwe Kerk” het eers amper twee jaar na die skeuring ’n eie kerkgebou gehad. Hierdie gebou is op 7 Desember 1929 plegtig ingewy deur die eerste predikant, ds. P. van der Merwe. Die argitek was Wynand Louw.

⁹⁵ Persoonlike onderhoud met J.F. Malherbe, 7/10/2013.

⁹⁶ Hierdie staaltjie word onder meer vertel in die Graaff-Reinet N.G. Kerkraadsvergadering notules gedateer 04/12/1916; 18/07/1921; 26/09/1927. Asook: S. du Toit: *Die Ontstaan van die Gemeente Nuwe Kerk op Graaff-Reinet*, p. 116.

⁹⁷ P.B. Van der Watt: *Gemeentes – en nogmaals gemeentes*, p. 46; asook Graaff-Reinet N.G. Kerkraadsvergadering notules gedateer 26/09/1927.

verskuif na die Hoër Volksskool waar dit hang ter ere van ds. Naudé se status as stigter van dié skool.⁹⁸

Ná die kerkskeuring sou politieke affiliasies ook nie ongedeerd daarvan afkom nie. Dit was opvallend dat daar soveel persone onder die ontevredenes ook lede was van die Suid-Afrikaanse Party en dan weer ondersteuners van die bestaande gemeente wat lede was van die Nasionale Party. Met die afstigting afgehandel en die twee gemeentes op die been is daar lank in die omgewing in alledaagse omgang verwys na die “Sap-kerk” en die “Nat-kerk.” Maar soos met baie dinge in die lewe met tyd het daar naderhand ’n mate van versoening tussen die gemeentes plaasgevind. Latere leraars sou baie doen om verhoudinge te herstel. In 1952 is daar besluit om duideliker geografiese grense vir elke gemeente te omskryf sodat die keuse nie meer by die individu gelê het nie. Dit was omdat die emosionele waarde wat aan só ’n keuse sou kleef dalk kon veroorsaak dat jou buurman nie met jou praat nie. Deur bepaalde grense te stel moes nuwe intrekkers bloot by die gemeente in hul area inskakel. Ouer inwoners is toegelaat om by hulle aanvanklike keuses te bly, maar alle nuwe intrekkers ná 1952 was aan hierdie nuwe reël onderworpe.

Vir diegene wat die groot stryd in Graaff-Reinet deurgemaak het moes herinneringe aan daardie gebeurtenis seker vir dekades daarna nog emosies uitgelok het. Die impak daarvan is vir seker vir ten minste die eerste geslag wat daarna gebore is nog gevoel. Vandag is alles egter rustig tussen die twee gemeentes, as ’n persoon regtig dit steeds twee gemeentes kan noem. Die kerke se bywoningsgetalle het in Graaff-Reinet, soos ook landswyd, so drasties gedaal dat die twee kerke in onlangse jare eerder begin het om weer saam te smelt deur afwisselend op Sondag in die twee kerkgeboue te preek. Dit is eintlik ironies dat geeneen van vandag se kerkgangers seker vir ’n oomblik daaraan dink hoe verregaande só ’n gedagte tagtig jaar gelede sou wees nie. Die emosies rondom die twee gemeentes het gaandeweg verdwyn en

⁹⁸ Die feit dat die Hoër Volksskool so graag vir Ds. Naudé as stigter van die skool aangee is vir hierdie navorser problematies. Dit is waar dat Naudé ’n leidende rol gespeel het in die verrigtinge, maar die hoop op aparte skole het alreeds jare voor sy koms begin wortel skiet. Hy was bloot net nog ’n toevoeging tot die stryd om eerstetaalonderrig bewerkstellig te kry in die dorp toe sy dogters daar begin skoolgaan het. Dit is blote toeval dat die Volksskool wel sy deure geopen het skaars ’n paar maande na sy koms. Daar moet eerder aan hom en al sy mede-kampvegters die krediet gegee word. Maar omdat hy seker een van die grootste persoonlikhede op die dorp was in daardie tyd, word hy as enigste betrokke en uiteindelijke stigter van die skool bemaak.

vandag sit die dorp met “oorbodige” kerkgeboue wat onmoontlik op ’n gegewe Sondag gevul kan word.

Samevatting

Die Ring van Graaff-Reinet en in ’n mindere mate ook die Sinodale Kommissie, het alles in die stryd gewerp om te voorkom dat die groot kerkskeuring op Graaff-Reinet plaasvind. Teen die einde kon hulle nie die dramatiese uittog van die ontevredenes keer nie, maar steeds kan ’n persoon redeneer dat die skeuring miskien tog vir die beste was. Dit het plaasgevind in ’n tyd wat emosies rondom eiereg, volk en taal in die hele land hoogty gevier het. En as ’n groep in hierdie tyd nie opgestaan het vir hul regte en oortuigings nie, sou hulle sonder meer deur die massas ingesluk word met geen kans van ’n eie identiteit nie.

Alhoewel die populêre standpunt is dat dit ’n politieke verdeeldheid was wat aanleiding gegee het tot die skeuring, is dit ’n oorvereenvoudigde stelling. Hiermee word bedoel dat dit net die konserwatiewe Afrikaanssprekendes en lede van die Suid-Afrikaanse Party was wat die skeuring veroorsaak het. Alhoewel dit seker ’n rol gespeel het, was dit eerder die aksies van enkele individue wat die grootste bydrae gemaak het. ’n Gebrekkige begrip van kerklike wette en ’n totale gebrek aan kommunikasie tussen die partye kan as die beslissende faktore gesien word. As diegene wat aan die hoof van die twee groepe gestaan het net miskien nie so hardkoppig volhard het in hulle standpunte nie, kon daar ’n meer vreedsame oplossing gevind geword het.

Die skeuring van die Gemeente van Graaff-Reinet was ’n deurslaggewende gebeurtenis in die geskiedenis van die dorp wat meer as enige ander illustreer hoe taal en die idee van “behorende tot ’n groep” kon bydrae tot die verdeling van die hele gemeenskap. Waar daar met die skole, die verskillende rade en selfs besighede op die dorp ’n mate van keuse was aan watter “groep” jy wil behoort, het hierdie keuse totaal ontbreek na die kerkskeuring. As jou standpunt eens was dat jy hierdie kant gekies het, dan bly dit so. Jy is gebrandmerk as ’n spesifieke tipe persoon en jou handeling met ’n persoon van die ander “tipe” sou dan dienooreenkomstig veroordeel word. Sulke kleinlikheid soos die stryd op Graaff-Reinet oor taal en eiereg

lyk vandag miskien onbenullig in lig van die heelwat groter probleme wat ons deesdae landswyd deurmaak. Maar só 'n gebeurtenis het op sy tyd die dorp onherroeplik verander en daarmee saam ook noodgedwonge die geskiedenis en toekoms van die dorp en sy mense onwetend vir altyd herskryf.

HOOFSTUK 6

Op hierdie stadium is die kronologie van die tydperk waarna hierdie skrywe verwys, afgehandel. Die tema van taalkonflikte op Graaff-Reinet is deurgevoer vanaf sy turbulente ontstaan in 1786 regdeur totdat daar stilgestaan is by die periode na die Anglo-Boereoorlog, rondom die Uniewording sowel as die Eerste Wêreldoorlog en daarna. Die mikpunt was om te illustreer hoe die samelewing van Graaff-Reinet homself in twee groepe verdeel het wat geskiedkundig en kultureel van mekaar verskil het. In die nadraai van die verskillende gebeure waartydens hierdie konfliktsituasies tot uiting gekom het, is dit egter nodig om ter afsluiting die tema regdeur te voer om 'n hedendaagse perspektief oor die saak te kry. In hierdie laaste hoofstuk word daar dus kortliks gekyk na hoe Graaff-Reinet vandag daar uitsien in terme van konfliktsituasies wat dalk steeds die gemeenskap kan verdeel sowel as hoe die verhouding tussen Afrikaans- en Engelssprekendes vandag is.

6. Naskrif, die situasie in Graaff-Reinet vandag en gevolgtrekking

Die Groot Kerkskeuring van 1927 het op 'n beduidende wyse daarin geslaag om Graaff-Reinet en sy inwoners nie net op grond van taal en politiek te verdeel nie, maar ook meer spesifiek het dit 'n wig ingedryf tussen die liberale en konserwatiewe lede van die samelewing. Skaars twee jaar nadat die skeuring plaasgevind het, tref 'n swaar slag die ekonomie van die Unie van Suid-Afrika en in 'n groot mate ook vir Graaff-Reinet. Die Groot Depressie, wat met die ineenstorting van die New Yorkse Aandelebeurs in 1929 begin het, het vinnig deur die ontwikkelde wêreld versprei. 'n Persoon sou dalk wou redeneer dat só 'n wêreldgebeurtenis wat almal affekteer as 'n samebindende faktor kon optree op 'n verdeelde samelewing soos die een op Graaff-Reinet in hierdie tyd. Dit blyk egter nie die geval te wees nie. Die tye van swaarkry is wel deur almal ervaar, des te meer deur die omliggende boere wat dit miskien die swaarste gehad het te danke aan die toenemend dalende wolpryse. Tussen 1929 en 1933 het die prys van wol vir die uitvoermark met meer as die helfte gedaal; wolboere moes nou vier maal soveel wol uitvoer om dieselfde hoeveelheid buitelandse valuta te

verdien as vyf jaar te vore. Daarmee saam het stygende lewenskostes menige boer na skuld gedryf en sommige het gedreig om hul skulde te repudieer.¹

Hierdie probleem het op Graaff-Reinet vererger namate die dorp in 'n al groter wordende verdeeldheid begin verkeer het rakende die moontlikheid of Suid-Afrika moes wegdoen met die Goudstandaard. Gedurende die Depressie het die konserwatiewe Afrikaners fanaties hulle steun aan die Nasionale Party getoon ongeag die partyleiers se politieke of ekonomiese aspirasies. Die algehele gevoel was dat hulle deur middel van 'n stem vir die Nasionale Party sal kan vasklou aan hulle "Afrikanerheid".² Ná die verkiesing op 17 Julie 1929 het die Nasionale Party se genomineerde Lid van die Parlement, Dr. Karel Bremmer, die nominasie gewen en is hy as parlamentslid ingesweer. Bremmer, 'n mediese dokter in eie reg, was 'n gewilde man in Graaff-Reinet met 'n sterk persoonlikheid. Hy het ook baie goed daarin geslaag om vriendelik en bedagsaam te wees met beide Afrikaans- en Engelssprekendes en kon albei groepe oortuig van sy beste bedoelings vir Graaff-Reinet as 'n geheel.

Die hoop het bestaan dat Bremmer die samebindende faktor kon wees wat Graaff-Reinnetters bymekaar sou bring. Veral tydens hierdie moeilike ekonomiese tye. Tog nie en kort voor lank het Graaff-Reinnetters opnuut 'n belangrike kwessie gevind wat 'n konfliktsituasie veroorsaak het. Die Unieregering het in September 1931 besluit dat Suid-Afrika by die Goudstandaard sou bly al het Brittanje vroeër in dieselfde jaar besluit om daarvan afstand te doen. As lid van die heersende Nasionale Party, was Bremmer outomaties ten gunste van hierdie besluit. Die oorgrote meerderheid van Graaff-Reinet se boeregemeenskap, ongeag van politieke affiliasie, was egter hierteen gekant. Hulle wou wegdoen met die Goudstandaard, want daarsonder sou dit beter uitvoerpryse vir hulle produkte verseker. Tydens 'n vergadering in Graaff-Reinet se stadsaal het 'n oorweldigende meerderheid van 157 teenoor 10 stemme vir Bremmer probeer oortuig om hulle saak in die parlement te gaan stel.³

¹ A. de V. Minaar: *Graaff-Reinet and the Great Depression (1929-1933)* (Grahamstad, 1979), pp. 18-19 en H. Giliomee & B. Mbenga (reds.): *Nuwe Geskiedenis van Suid-Afrika*, p. 283.

² A. de V. Minaar: *Graaff-Reinet and the Great Depression (1929-1933)*, p. 118.

³ GRA, 22/01/1932.

Bremmer kon egter niks aan die saak vermag nie aangesien daar 'n besluit op nasionale vlak geneem is om die Goudstandaard te behou. Die ontstoke boeregemeenskap het luid en duidelik hulle misnoeë met Bremmer se skynbare gebrek aan bereidwilligheid bekend gemaak. Aan die ander kant kon winkeleienaars en professionele mense op die dorp op die lange duur eerder by die Goudstandaard baatvind en hulle het die besluit om dit te behou verwelkom. Bremmer is op sy beurt deur hierdie groep geloof vir sy aandeel in die besluit. Te danke hieraan het die sogenaamde *erfhouders* en *agterstraters* hulle onvoorwaardelike steun aan Bremmer en die Nasionale Party beloof.

Hierdie beweging deur die *erfhouders* en die *agterstraters* het die boeregemeenskap erg ontstel. Net soos vantevore het gemoedere tussen inwoners van hierdie relatiewe klein Karoo-gemeenskap weer opgevlam. Anders as voorheen was die grootste hoeveelheid van die verdeling van die gemeenskap egter nie tussen die Afrikaans- en die Engelssprekende nie, maar eerder tussen die plaas- en dorpsbewoners. Die Afrikaans- en Engelseboere het sy-aan-sy gestaan teen die konserwatiewe *erfhouders* en *agterstraters* in die dorp self. Onder die boeregemeenskap het Bremmer verder van sy aanvanklike populariteit ingeboet toe hy openlik in die parlement aanvoer dat “the sufferings of the wool and mohair farmers has nothing to do with the Gold Standard.”⁴ Die verdeeldheid van die Graaff-Reinetse samelewing oor die Goudstandaard was egter van korte duur aangesien daar in Desember 1932 besluit is om dit tog af te skaf.

Die gebeurtenis rakende die behoud of wegdoen van die Goudstandaard was nooit juis in enige Graaff-Reinetter se hande nie. Die feit dat hulle daarvoor gestry het om iets aan die saak te probeer verander, dui egter opnuut op Graaff-Reinettters se onwrikbare sin van eiewysheid. Die groep ontstoke boere wat vir die afskaffing van die Goudstandaard geveg het, moes tog besef het hulle kon, as individue sowel as in die groep, niks omtrent die saak vermag nie, want só 'n besluit word nasionaal geneem. Ná die afskaffing van die Goudstandaard het die Unie sowel as Graaff-Reinet gaandeweg begin herstel van die Depressie. Teen 1934 het die werkloosheidsyfer sigbaar gedaal en was die probleem teen 1935 feitlik heeltemal oorkom. Die ekonomiese situasie in die dorp het in soverre verbeter dat daar in 1936

⁴ A. de V. Minaar: *Graaff-Reinet and the Great Depression (1929-1933)*, p. 121.

besluit is om 'n feesviering te reël om Graaff-Reinet se 150ste bestaansjaar te herdenk. Hierdie swierige geleentheid het vir die eerste keer in 'n lang tyd die dorp as 'n geheel saamgesnoer en 'n gemeenskaplike gevoel van trots op Graaff-Reinet en sy erfenis te weeg gebring.

Nie lank daarna nie het 'n groep Graaff-Reineters en goedgunstige organisasies tot die besef gekom dat die juweel van die “Juweel van die Karoo” se waarde eintlik juis opgesluit lê in hierdie historiese erfenis. Hierdie bewussyn het aanvanklik ontstaan namate Graaff-Reinet as gewilde oornagstop vir vakansiegangers vanaf die Noorde na die kusgebiede ontwikkel het. Vakansiegangers het in al groter getalle in Graaff-Reinet begin oornag en die dorp het so al meer van 'n toeristedorp geword. Kort na die beëindiging van die Tweede Wêreldoorlog is daar besef dat die enigste manier vir Graaff-Reinet om hierdie status van “Juweel van die Karoo” te behou, sal wees om 'n grootskaalse restourasieproses van sy ou geboue en historiese bakens van stapel te stuur.

Hierdie proses is in alle erns in 1947 begin toe die Reklamevereniging die voormalige pastorie van ds. Charles Murray in Murraystraat vir R4,000 gekoop het. Die gebou is intussen as onder meer 'n koshuis vir damestudente gebruik waarna dit in ongebruik verval het. Nadat dit oorgekoop is en die munisipaliteit dit oorgeneem het, is dit onder die wakende oog van 'n bekwame Trusteeraad en die argitek Norman Eaton tot sy voormalige glorie gerestoureer.⁵ Die gebou, vandag bekend as die Reinethuis, is in 1956 as die Graaff-Reinet Museum geopen. In die opvolgende jare is die restourasieproses van ander ou geboue in Graaff-Reinet voortgesit. Die fokus het veral geval op die geboue in Pastoriestraat waarin die Reinethuis aan die bo-punt afkyk op die ou Drostdy aan die onderpunt. Een van die geboue in die straat, die ou landdroswoning, is in 1962 tot 'n nasionale monument verklaar. In 1979 is daar ook 'n museum hier geopen en dit staan vandag as die Ou Residensie bekend.⁶ Verder af in Pastoriestraat, is die ou sendingkerk van die London Missionary Society in 1969 aangekoop deur Anton Rupert. Rupert is 'n boorling van Graaff-Reinet en het hier grootgeword en skoolgegaan. Nadat die kerk gerestoureer is, het Rupert dit geskenk

⁵ C.G. Henning: “Die Kultuurontwikkeling van Graaff-Reinet, 1786-1986,” *Lantern*, Julie 1986, Vol. 35, nr. 2, p. 134.

⁶ Persoonlike onderhoud met A. Keyser, 9/10/2013.

aan die stadsraad. Dit word vandag benut as 'n kunsteater en is vernoem na Anton Rupert se pa, John.⁷

Buiten die restourasie van die John Rupert Kunsteater, was Rupert ook direk betrokke by wat tot op datum die grootste en mees ambisieuse restourasieprogram van Graaff-Reinet as 'n geheel was. Op 8 Oktober 1981 loods Rupert amptelik die Red Reinet Stigting waardeur hy 'n nasionale stigting in die lewe sou roep om behulpsaam te wees met die herskepping en die bewaring van historiese Graaff-Reinet. Die doelstelling van die Red Reinet Stigting sou wees om eenaars van historiese belangrike huise en geboue in Graaff-Reinet te help om onder andere die fasades van die geboue te restoureer en om hulle as Nasionale Gedenkwaardighede te laat proklameer. Die hele proses van restourasie en proklamasie het ongeveer tien jaar geneem om te voltooi. In hierdie tyd is meer as 200 geboue se fasades gerestoureer tot hulle oorspronklike voorkoms en is daar meer as 400 geboue tot Nasionale Gedenkwaardighede verklaar. Dit maak van Graaff-Reinet die dorp met die meeste Nasionale Gedenkwaardighede in die hele Suid-Afrika.⁸

Die samekoms van Graaff-Reineters in hulle gemeenskaplike trots vir die dorp en sy historiese erfenis het grootliks daartoe bygedra dat in die jare sedert die turbulente 1920's daar nog nie weer op só 'n groot skaal 'n skeuring in die samelewing plaasgevind het nie. Afsonderlike insidente van konflik was daar wel, soos byvoorbeeld die debat rakende die Unie van Suid-Afrika se besluit om op 31 Mei 1961 'n Republiek te word. Soortgelyk aan die debat rakende die Goudstandaard se afskaffing tydens die Groot Depressie, was daar nie veel wat individue aan die besluit oor die Republiekwording kon doen nie. Om 'n idee te kry van die gevoelswaarde op Graaff-Reinet, word die oulike storie vertel van wat tydens 'n publieke vergadering oor die voorstel van Republiekwording gebeur het. Baie Graaff-Reineters was ten gunste daarvoor, want dit sou uiteraard beteken dat die Unie nog verder vanaf Britse oorheersing beweeg en Suid-Afrika sou so totale onafhanklikheid bekom. Een bekommerde man van Graaff-Reinets het egter tydens die vergadering die heeltyd opgespring en uitgeroep: "As moedertjie Engeland nie na ons omsien nie, wie gaan

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.* en C.G. Henning: "Die Kultuurontwikkeling van Graaff-Reinet, 1786-1986," *Lantern*, Julie 1986, Vol. 35, nr. 2, p. 137.

na ons kyk?!” Ietwat moeg en geïrriteerd staan ’n ontstoke tannie daar en dan op, klap die man met haar sambreel oor die kop en sê ferm: “Sit, stront! Ek sal na jou kyk!”⁹

Hierdie humoristiese gebeurtenis dui in ’n groot mate daarop dat Graaff-Reinnetters in die jare na die konflikte van die 1920’s geleer het om teenstand nie so ernstig op te neem nie. Daar is steeds plek vir lewendige debattering, maar die totale verafsku van ’n persoon wat van jou verskil word in latere jare nie meer aangetref nie. Kwessies waaroor Graaff-Reinnetters deesdae verskillende opinies huldig, het nog steeds grootliks te make met die bewaring van die dorp se historiese karakter. Die vraag word gevra in hoeverre moderne ontwikkeling en vooruitgang gestuit moet word ten koste van hierdie bewaring. Daar is groepe in Graaff-Reinet wat voel dat moderne ontwikkeling soos die oprigting van verkeersligte en die bou van moderne geboue daadwerklik gekeer word aangesien daar geredeneer word dit kan die karakter van die dorp onherroeplik skaad.

Hierdie karakter van Graaff-Reinet word juis vandag beskerm deur ’n reeks waghond organisasies. Die belangrikste waarvan die Graaff-Reinetse Erfenisbewaringsvereniging tesame met die Trusteeraad van die Graaff-Reinet Museum is. Hierdie twee organisasies beywer hulle om op grondvlak seker te maak dat regulasies en ordonnansies wat deur die munisipaliteit daargestel is rakende enige ontwikkeling op Graaff-Reinet, wetlik toegepas word. Dit sluit byvoorbeeld in om toe te sien dat geboue wat as nasionale gedenkwaardighede verklaar is nie hulle fasades of aan die gebou se uiterlike vorm verander sonder die nodige toestemming van die Erfenisbewaringsvereniging nie. Dit is alles goed en wel dat hierdie organisasie sover as kan probeer om die argitektoniese erfenis van Graaff-Reinet te beskerm en te bewaar, maar in der waarheid is hulle magteloos teen verandering as die Graaff-Reinetse Munisipaliteit nie daartoe verbind bly om wetlik hulle eie reëls toe te pas nie.

In die laat 2000’s het sekere eienaars van geboue in die historiese belangrike Kerkstraat in Graaff-Reinet begin om die fasades van die geboue te verander sonder

⁹ Die skrywer se ouma, Alida de Klerk, het altyd hierdie verhaaltjie vertel. Sy het self die eerste vergadering in 1960 bygewoon.

dat die nodige goedkeuring vanaf die Erfenisbewaringsvereniging verkry is. Die voorsitter van dié Vereniging, Peter Whitlock, het vertoë gerig aan die munisipaliteit oor die veranderinge in die hoop dat die munisipaliteit die betrokke eienaar van die gebou sou beboet omdat daar nie by die regulasies gehou is nie. Die munisipaliteit het egter net sy skouers opgetrek en daar het niks van die saak gekom nie. Dit laat 'n persoon wonder in hoeverre die Erfenisbewaringsvereniging eintlik enige werklike mag het om dit waarvoor hulle as waghonde optree te beskerm.

Die Graaff-Reinet Museum vervul weer op sy beurt 'n belangrike rol in die bewaring van die dorp se kulturele erfenis. Temas wat die Museum in die laaste jare veral tot op die voorgrond moes bring, het te make met die kwessie van 'n gedeelde bewaring van die dorp se gemeenskaplike erfenis. Graaff-Reinet is en sal altyd onlosmaaklik deel bly van sy koloniale geskiedenis, en gevolglik sal die kulturele erfenis van daardie periode altyd in die museum bewaar word. Die fokus het egter in 'n post-1994 Suid-Afrika landswyd begin verskuif na die bewaring van 'n meer kontemporêre geskiedenis veral wat te make het met voorheen benadeelde groepe en mense. Robert Sobukwe, die stigter en leier van die Pan Africanist Congress en gesiene struggle-figuur in Apartheid Suid-Afrika, beklee as boorling van Graaff-Reinet 'n prominente posisie in hierdie nuwe, gedeelde erfenis van die dorp.

Geen persoon staan hierdie veranderinge en toevoegings tot die dorp se erfenisbewaring egter teen nie; intendeel dit word verwelkom en op uitgebou. Die Erfenisbewaringsvereniging het in onlangse jare ook begin om die etiek van bewaring onder Graaff-Reinet se swart- en bruingemeenskappe aan te moedig. Met die ondersteuning van die Regering is daar 'n reeks werkswinkels aangebied om mense te leer hoe hulle as individue kan bydrae tot die bewaring van Graaff-Reinet se gedeelde erfenis. Dit sluit onder meer in om te besef wat die waarde van geboue en voorwerpe is nie net vir die nou nie, maar ook vir toekomstige geslagte. Onder die projek is daar byvoorbeeld in 2011 besluit om Sobukwe se grafsteen in Graaff-Reinet ten volle te restoureer nadat dit deur vandale beskadig is.¹⁰

Die punt wat egter hier gemaak word, is dat Graaff-Reinettters 'n inklusiewe benadering tot die bewaring van die dorp en sy erfenis najaag. Waar 'n persoon sou

¹⁰ Persoonlike onderhoud met A. Keyster, 9/10/2013.

kon dink dat in die nadraai van Apartheid daar dalk moontlik 'n konfliktsituasie kon plaasvind tussen Graaff-Reinnetters oor hoe die dorp se nalatenskap bewaar moet word, blyk dit nie die geval te wees nie. Aangesien die Trusteeraad van die Museum en die Erfenisbewaringsvereniging baie doen om beide die koloniale erfenis sowel as dié van die sogenaamde voorheen benadeelde groepe te bewaar, heers daar op hierdie terrein 'n groot mate van vrede in Graaff-Reinet. Beide hierdie organisasies bestaan uit lede vanuit al die sektore van die Graaff-Reinsetse samelewing. Wanneer daar miskien van tyd tot tyd koppe gestamp word rakende 'n spesifieke besluit, veroorsaak dit vir seker nie 'n verdeeldheid tussen die wit-, bruin-, en swartlede nie.¹¹ Besluite word dus nie op grond van ras soos in die 1920's gemaak waar Afrikaanssprekendes op die hospitaal- en skoolrade saamgespan het teen byvoorbeeld Engelssprekendes nie.

Buiten die feit dat Afrikaans- en Engelssprekendes glad nie meer vir mekaar die stryd aansê nie, het daar as 't ware 'n interessante linguistiese versmelting tussen Engels en Afrikaans op Graaff-Reinet begin plaasvind. Engelssprekendes noem die nuwe taal "Graaffrikaans" en dit kom basies neer op die praat van Engels met 'n natuurlike oorskakel na Afrikaanse woorde binne 'n enkele sin. Nancy Kingwill illustreer goed wat met hierdie verskynsel bedoel word in haar brief aan *The Graaff-Reinet Advertiser* waarin sy afsluit: "Graaffrikaans: it's our taal, it's mooi, and we can't kom klaar without it."¹² Dit word merendeels deur Engelssprekende Graaff-Reinnetters gebruik in die oorwegend Afrikaanse Graaff-Reinet waar meeste mense wat byvoorbeeld in winkels en in banke werk, Afrikaanssprekend is. Kingwill maak egter 'n punt daarvan om ook daarop te wys dat Afrikaanssprekendes vanuit byvoorbeeld Volksskool maar self die mengelmoes taal praat by 'n gebrek aan ordentlike Engels. Die praat van Graaffrikaans dui heel moontlik op 'n wedersydse respek wat die sprekers van die twee tale vandag vir mekaar het en vreemdelinge wat na die dorp toe kom op besoek vra gereeld uit oor wat presies dit is wat Graaff-Reinnetters hier kwytraak. Hierop antwoord Kingwell ferm: "If you don't speak Graaffrikaans then, foeitog, you don't know South African English. Here, in our plattelandse dorp, we've

¹¹ Raadslede van die Museum se Trusteeraad, J.F. Malherbe en A. Keyster, het hierdie bevestig. Beide is al vir etlike jare lede van dié raad. Volgens hulle heers daar 'n ongelooflike harmonie in die raad.

¹² *GRA*, 8/06/2012.

got to hou kop when an uitlander comes to kuier or he'll get half deurmekaar with our skeef English!"¹³

Hierdie wedersydse vrede tussen die twee taalgroepe wat voorheen so kon verskil het van mekaar beteken nie dat dit orals op die dorp so vreedsaam gaan nie. 'n Nuwe gonswoord in Graaff-Reinet en omgewing wat in 'n mate sterk verwant is aan ander bewaringskwessies in die dorp self, is die kontroversiële kwessie van skaliegas-ontginning oftewel hidrobreking (op Engels '*fracking*'). Net soos die geval was met die Groot Kerkskeuring van 1927 kry mens vandag Graaff-Reinettters wat hulle aan beide kante van die saak skaar, naamlik daarvoor of daarteen. Dit maak hiervan die saak wat op die oomblik meer as enige ander 'n lewendige debat onder die inwoners van Graaff-Reinet veroorsaak. Veldtogte is geloods deur albei partye en daar is selfs plaaslike prokureurs aangestel om die saak van 'n wetlike oogpunt te beveg en te regverdig. Net soos die geval destyds met die Goudstandaard was, het die Regering egter die debat grootliks self opgelos deur die ontginning van skaliegas in 2013 wettig te verklaar.¹⁴ Die staat voer aan dat hulle die potensiaal het om etlike miljoene daaruit te maak sowel as om uiteindelik nie net duisende werksgeleenthede te skep nie, maar om ook Suid-Afrika se energiesekerheid te waarborg.

Op Graaff-Reinet ontlok die debat rondom hidrobreking baie meer van 'n emosionele reaksie by mense as 'n logiese een. Aangesien die omgewing rondom Graaff-Reinet oor die ideale omstandighede beskik om skaliegas-ontginning hier 'n definitiewe moontlikheid te maak, is dit te verstane dat Graaff-Reinettters gou op hulle hoede was om die saak te beredeneer. In die beredenering neem emosies egter telkemale oor aangesien diegene wat daarteen gekant is heel oordrewe die totale verwoesting van die omgewing as verweer aanvoer. Aan die ander kant probeer diegene wat ten gunste is van skaliegas-ontginning verduidelik dat die opvangsgebied van die moontlike besoedeling beperk gaan word en dat daar streng regulasies in plek gestel sal word om te keer dat die omgewing enige ernstige skade lei. Die werklike meriete van hierdie twee sienings is nie nou hier ter sake nie. Die feit bly egter staan dat hierdie kwessie bes moontlik die eerste een is in die sowat 80 jaar sedert die Groot Kerkskeuring waaroor daar soveel verdeling in die Graaff-Reinetse samelewing

¹³ *Ibid.*

¹⁴ *Die Burger*, 11/10/2013.

bestaan. Anders as met die Kerkskeuring is die uiteinde van die debat glad nie in die hande van enige inwoner van Graaff-Reinet nie.

En dit maak die toekoms van hidrobreking so te sê 'n uitgemaakte saak. Dit maak nie juis 'n verskil aan watter kant van die kwessie jy jou skaar nie. In die 1920's in Graaff-Reinet was daar egter nie altyd so 'n luuksheid nie. Inteendeel, dit het toe veel meer van 'n persoon se moeite en tyd gekos om te kry wat hy wou hê of om te baklei teen iets waarmee hy ontevrede was. Ons tref dit aan in die Afrikaanssprekende ouers wat volhard het om die regverdige uitvoering van die Taalordonnansie van 1912 in die skole toe te pas. Só ook in die moeite wat Mnr. C.A. du Toit gehad het om die toetrede van Afrikaans in die Middellandse Hospitaal se raadskamers en reklameveldtog te verseker. Dan was daar die politieke ontwaking van die Afrikaanssprekende op Graaff-Reinet en die toetrede van 'n gesonde politiese opposisie op die dorp. Op die terrein van godsdiensbeoefening het ons weer te make gekry met die stem van die individue wat uitgestyg het bo ander stemme. Met ondersteuners aan albei kante, was die stryd in die Moedergemeente van Graaff-Reinet sonder twyfel eintlik een tussen ds. J.F. Naudé en Dirk Brummer. Die halstarrigheid van elk het uiteindelik die dorp se geestesgesondheid geknou, maar waar sou die onderliggende probleme gaan draai het indien elkeen nie sy stem daaroor dik gemaak het nie?

Buiten die persoonlike struwelinge tussen Graaff-Reinettters, toon hierdie skrywe tog dat wat in die dorp tydens die tydperk onder bespreking gebeur het, 'n veel breër invloed in die res van die Unie gehad het. Trouens, niks wat in Graaff-Reinet in hierdie tyd plaasgevind het was volkome uniek aan die dorp nie. Dit is gewoon op 'n klein skaal 'n spieëlbeeld van wat ook in die res van die Unie aan 't gebeur was. Die verskil lê bes moontlik net in die intensiteit wat die reaksies ontlok het. Graaff-Reinet se bevolking het nes baie ander dorpe in die Unie uit Engelssprekendes, Afrikaanssprekende Ryksgesindes en Afrikanernasionaliste bestaan. Elke groep het maar net soos hulle eweknieë in die res van die Unie gereageer. Daar was dus heelwat Graaff-Reinettters wat die Britse oorlogspoging gesteun het, maar ook net soveel wat onbetrokkenheid bepleit het. Die Ryksgesindes het besef dat Afrikanernasionalisme hul droom dat Suid-Afrika altyd 'n ere plek in die Britse kroon sou inneem, in die wiele sou ry. Hierdie gedagte het hulle hewig ontstel en onmiddellik 'n sterk

teenreaksie uitgelok. Die Afrikanernasionaliste het op hulle beurt weer besef dat die enigste manier om hulle ideale te laat voortleef, sou wees om Afrikaans as hul taal met hand en tand te verdedig.

Dit was dan juis ook daarom dat die imperialistiese Ryksgesindes alles in hulle vermoë gedoen het om Afrikaans van die hoogste tot die laagste vlak in die samelewing te bekamp en teen te werk. Daar is veral probeer om die taal te verkleineer en as minderwaardig af te maak. Hierdie plan het egter grootliks geboemerang en die tweede Afrikaansetaalbeweging het in die 1920's momentum gekry. Dit het veroorsaak dat Afrikanernasionaliste nie geskroom het om op alle terreine van die samelewing op gelykberegting vir hul taal en kultuur aan te dring nie. Dit het bekgevegte vanaf die klaskamer tot in die raadsale tot gevolg gehad. Dit was ook opvallend hoeveel geesdrif en toewyding politieke partye aan die orde van die dag gestel het om hul standpunte te stel om uiteindelik hul saak te bevorder. Wedersydse beskuldigings is rondgegooi en die plaaslike Britse Imperialiste het groot druk op die volksnasionaalgesinde Afrikaners geplaas om van hul idee van 'n eie nasie, eie kultuur en onafhanklikheid vanaf Brittanje af te sien. Die Engelssprekendes op Graaff-Reinet het hulle grootliks steeds met lojaliteit aan die kant van die Britse Ryk geskaar en het meestal geen begrip getoon vir die ander dele van die Graaff-Reinetse bevolking wat nie dieselfde sentiment as hulle geopenbaar het nie. Engelssprekendes het dalk juis nie verstaan hoe die Afrikanernasionaliste eerder net lojaal aan hul eie wou wees nie.

Binne Afrikaner-kringe het broederlike twis egter uitgebreek in 'n ironiese konflik wat absoluut niks met Afrikaans- Engelseverhoudinge te make gehad het nie. Die kwessie rondom die ophef van die Afrikaanse taal bo Nederlands in die kerk, het 'n hewige twispunt in Graaff-Reinet geword. Die meer konserwatiewe Ryksgesinde Afrikaanssprekendes het die gedagte van Afrikaans as kanseltaal heftig bestry en hierdie konfliktsituasie sou uiteindelik uitloop op 'n skeuring van die Graaff-Reinetse kerk in 1927. 'n Nuwe kerk is kort daarna skaars 200 meter verder af in dieselfde straat opgerig. Omdat almal in hierdie relatief klein gemeenskap mekaar immers vry en persoonlik geken het, het die kerkskeuring soveel te meer 'n rol gespeel om Graaff-Reinet ook emosioneel te verdeel. Kwade gevoelens tussen die partye sou vir jare daarna nog heers.

Uit die as van die konflikte op Graaff-Reinet het daar aan die einde van die dag egter 'n samelewing herry's wat op die harde manier tot die besef gekom het dat onmin nie 'n gemeenskap kan onderkry nie. Daarvoor was die Graaff-Reinetse gemeenskap as 'n geheel te sterk. Vandag nog mag Graaff-Reinetters van mekaar verskil, maar die feit bly staan dat daar meestal eerder in dorpsbelang opgetree sal word, en nie wat die beste vir sekere groepe of individue blyk te wees nie. 'n Persoon kan egter net hoop dat daar nog lank sulke relatiewe vrede in die Karoo sal heers.

Bronnelys

Hierdie bronnelys word in etlike afdelings verdeel. Die geraadpleegde werke hieronder gelys bevat sowel daardie werke wat direk aangehaal is asook bronne wat gebruik is vir addisionele inligting. Afkortings wat o.a. gebruik is “g.s.” vir “Geen Skrywer” in die geval waar geen spesifieke skrywer gegee word nie, asook “g.d.” vir daardie gevalle waar “Geen Datum” vir die publikasie gegee word nie.

Argivale bronne:

Graaff-Reinet museum-argiefbewaarplek:

Lêers:

<u>File 8</u>	GRT Newspapers
<u>File 12B</u>	Dutch Reformed Church/ “Dissatisfaction Letters”
<u>File 15</u>	Publicity Association
<u>File 20C/1</u>	Men’s Club
<u>File 22</u>	Midland Hospital, Medical Staff and Other
<u>File 35A</u>	Murray (Andrew, family)
<u>File 35C/1</u>	Charles Murray
<u>File 35D/1</u>	Andrew Murray
<u>File 35D/2</u>	Miscellaneous
<u>File 37A (1-70)</u>	Union High School
<u>File 37A (71-127)</u>	Union High School
<u>File 37A (128-151)</u>	Union High School
<u>File 37B</u>	Educational Institutions
<u>File 37C/2</u>	Volkskool
<u>File 53</u>	Pre-war Graaff-Reinet Military Units
<u>File 54</u>	First World War
<u>File 68/1</u>	Graaff-Reinet History
<u>File 68/4</u>	Graaff-Reinet 150 th Anniversary
<u>File 69/1</u>	Graaff-Reinet Publicity
<u>File 73</u>	Newspaper Clippings

Notules:

Graaff-Reinet Hospitaalraad notuleboek (Inskrywings: 1917-1926)

Hoër Volksskool Argiefbewaarplek (Graaff-Reinet):

Allerlei:

Volksskool Graaff-Reinet Gedenkblad 50 Jaar 1922-1972. Feesblad vir die 50ste bestaansjaar van Volksskool sowel as die jaarblad vir 1972. Gepubliseer deur Hoër Volksskool.

Volksskool Graaff-Reinet Gedenkblad 75 Jaar 1922-1997. Feesblad vir die 75ste bestaansjaar van Volksskool sowel as die jaarblad vir 1997. Gepubliseer deur Hoër Volksskool.

Notules:

Graaff-Reinet Skoolraad notuleboek (Inskrywings: 1918-1928)

Kerkkantoor van die NG Groot Kerk (Graaff-Reinet):

Allerlei:

Knipsels uit *Die Kerkbode* van 16/12/25, 23/06/1926, 23/03/1927.

Notules:

Graaff-Reinet Kerkraad notuleboek (Inskrywings: 1900-1927)

Mondelingse bronne:

Keyster, A.: Mondelingse onderhoud deur P. Malherbe, 9/10/2013.

Malherbe, G.J.: Mondelingse onderhoud deur P. Malherbe, 9/10/2013.

Malherbe, J.F.: Mondelingse onderhoud deur P. Malherbe, 7/10/2013.

Minnaar, J.: Mondelingse onderhoud deur P. Malherbe, 29/09/2013.

Geleentheidspublikasies:

- g.s.: *Die "Oop"- deur/The ever open door: Gedenkboek uitgereik tydens die eeufes-vieringe van die Middellandse Hospitaal Graaff-Reinet op 5 November '75.* Geleentheidspublikasie ter viering van die Middellandse Hospitaal se 100ste bestaansjaar. Gepubliseer deur die Middellandse Hospitaal Graaff-Reinet, 1975. In besit van die skrywer.
- g.s.: *Graaff-Reinet 150ste Verjaarsdag, 1786-1936.* Brosjure. Geleentheidspublikasie ter viering van Graaff-Reinet se 150ste bestaansjaar. Gepubliseer deur Graaff-Reinet Reklamevereniging, 1936. Beskikbaar in die Graaff-Reinet museum-argiefbewaarplek.
- g.s.: *Graaff-Reinet se Museum – Graaff-Reinet Museum.* Inligtingspamflet. Gepubliseer deur die Graaff-Reinet Museum, g.d. Beskikbaar in die Graaff-Reinet museum-argiefbewaarplek.
- g.s.: *Korte Opsomming van sake rakende die Kerklike skeuring te Graaff-Reinet.* Geleentheidspublikasie deur die Kerkraad van die Protesterende Ned. Geref. Gemeente, Graaff-Reinet. Gepubliseer op Stellenbosch, 1928. Beskikbaar in die Graaff-Reinet museum-argiefbewaarplek.
- g.s.: *Volkskool Graaff-Reinet Gedenkblad 50 Jaar 1922-1972.* Feesblad vir die 50ste bestaansjaar van Volkskool, Graaff-Reinet, 1972. Gepubliseer deur Hoër Volkskool. Beskikbaar in die Hoër Volkskool Argiefbewaarplek.
- g.s.: *Volkskool Graaff-Reinet Gedenkblad 75 Jaar 1922-1997.* Feesblad vir die 75ste bestaansjaar van Volkskool, Graaff-Reinet, 1997. Beskikbaar in die Hoër Volkskool Argiefbewaarplek.

- Els, C.A. (red.): *Graaff-Reinet: Die Juweel van die/The Gem of the Karroo*. Ook bekend as: *Official Guide – Graaff-Reinet – Offisiële Gids* oftewel “This Official Guide and Picture Book of that Glorious Inland Health Resort Graaff-Reinet”. Geleentheidspublikasie gepubliseer deur die Graaff-Reinet Reklamevereniging, 1953. In besit van die skrywer.
- Naudé, J.F.: *Kerklike Moeilikhede op Graaff-Reinet, 1921-1928*. Selfgepubliseerde pamflet rakende die Kerklike moeilikhede op Graaff-Reinet. Gepubliseer in Graaff-Reinet, g.d. In besit van die skrywer.
- Roe, W.: *Notes on the Midlands and Graaff-Reinet, By one of the Oldest Inhabitants of “The Gem of the Desert.”* Reklamepublikasie vir die bevordering van Graaff-Reinet as toeriste aantreklikheid. Gepubliseer in *Central Cape Colony: An Illustrated Descriptive and Commercial Review*. Macmillan & Ferguson: Port Elizabeth, 1905. Beskikbaar in die Graaff-Reinet museum-argiefbewaarplek.
- Whitlock, E.S.: *Graaff-Reinet National Monuments & Places of Interest*. Inligtingspamflet. Gepubliseer deur The Graaff-Reinet Publicity Association, 1991. Beskikbaar in die Graaff-Reinet museum-argiefbewaarplek.

Periodieke publikasies:

Die Burger

Onze Courant

The Graaff-Reinet Advertiser

The Graaff-Reinet Herald

Gepubliseerde literatuur:

- Booyens, B.: *Die Lewe van D.F. Malan: Die Eerste Veertig Jaar*. Tafelberg: Kaapstad, 1969.
- Cilliers, D.H.: *Die Stryd van die Afrikaanssprekende in Kaapland om sy eie skool (1652-1939)*. A.A. Balkema: Kaapstad, 1953.
- Coertze, P.J.: *Inleiding tot die algemene volkekunde*. Voortrekkerpers: Johannesburg, 1973.
- Davenport, T.R.H.: *The Afrikaner Bond: The History of a South African Political Party, 1880-1911*. Oxford University Press: Kaapstad, 1966.
- Du Plessis, J.: *Het Leven van Andrew Murray*. Zuid Afrikaanse Bijbelvereniging: Kaapstad, 1920.
- Du Toit, P.S.: *Onderwys in Kaapland, 1652-1975: 'n Historiese Oorsig*. J.L. van Schaik Bpk.: Pretoria, 1976.
- Giliomee, H.: *The Afrikaners: A Biography of a People*. Tafelberg: Kaapstad, 2003.
- Giliomee, H. & Elphick, R. (reds.): *'n Samelewing in Wording 1652-1840*. Maskew Miller Longman: Kaapstad, 1982.
- Giliomee, H. & Mbenga, B. (reds.): *Nuwe Geskiedenis van Suid-Afrika*. Tafelberg: Kaapstad, 2007.
- Grobbelaar, P.W. (red.): *Die Afrikaner en sy Kultuur: Deel I – Mens en Land*. Tafelberg: Kaapstad, 1974.
- Grobbelaar, P.W.: *Volkslewe van die Afrikaner*. Tafelberg: Kaapstad, 1974.

- Henning, C.G.: *Graaff-Reinet: A Cultural History 1786-1886*. T.V. Bulpin: Kaapstad, 1975.
- Heese, J.A.: *Slagtersnek en sy Mense: 'n Nuwe lig op 'n omstrede gebeurtenis*. Tafelberg: Kaapstad, 1973.
- Hofmeyr, G. (red.): *NG Kerk 350: Eenhonderd bakens in die geskiedenis van die Nederduitse Gereformeerde Kerk 1652-2002*. Lux Verbi.BM: Wellington, 2002.
- Keet, B.B. & Tomlinson, G.: *Tobie Muller: 'n Inspirasie vir Jong Suid-Afrika*. Nasionale Pers: Kaapstad, 1925.
- Kotze, D.J.: *Positiewe Nasionalisme*. Tafelberg: Kaapstad, 1968.
- Krüger, D.W.: *The Age of the Generals: a Short Political History of the Union of South-Africa, 1910-1948*. Dagbreek Book Store: Johannesburg, 1958.
- Krüger, D.W. & Van der Walt, A.J.H.: *Geskiedenis van Suid-Afrika*. Nasou: Kaapstad, 1968.
- McLeod, A.J.: *Die Verloop van die Anglo-Boereoorlog in 'n Neutedop*. Ravan Press: Sandton, 2000.
- Naudé, B.: *My Land van Hoop: die lewe van Beyers Naudé*. H&R: Kaapstad, 1995.
- Neethling, M.M.: *Unto Children's Children: Lives and letters of the parents of the home at Graaff Reinet, with short sketches of the life of each of the children, and a register*. T.H. Hopkins: Londen, 1909.
- Neethling-Pohl, A.: *Dankbaar die Uwe*. H&R: Kaapstad, 1974.

- Nienaber, G.S. & Nienaber, P.J.: *Die Geskiedenis van die Afrikaanse Beweging*. J.L. van Schaik, Bpk.: Kaapstad, 1941.
- Pelzer, A.N.: *Die Afrikaanse-Broederbond: Eerste 50 Jaar*. Tafelberg: Kaapstad, 1979.
- Pienaar, S.W. & Scholtz, J.J.J.: *Glo in U volk: Dr. D.F. Malan as Redenaar 1908-1954*. Tafelberg: Kaapstad, 1964.
- Pretorius, F. (red.): *Geskiedenis van Suid-Afrika van die voortye tot vandag*. Tafelberg: Kaapstad, 2012.
- Ryan, C.: *Beyers Naudé: Pilgrimage of Faith*. David Philip: Kaapstad, 1990.
- Schoeman, K.: *Only an anguish to live here: Olive Schreiner and the Anglo-Boer War, 1899-1902*. H&R: Kaapstad, 1992.
- Scholtz, G.D.: *Die Ontwikkeling van die Politieke Denke van die Afrikaner, Deel VI 1910-1924*. Perskor-uitgewery: Johannesburg, 1979.
- Scholtz, G.D.: *Die Ontwikkeling van die Politieke Denke van die Afrikaner, Deel VII 1924-1939*. Perskor-uitgewery: Johannesburg, 1979.
- Van der Merwe, H.J.J.M.: *Herkoms en Ontwikkeling van Afrikaans*. Afrikaanse Pers: Pretoria, 1970.
- Van der Watt, P.B.: *Gemeentes en nogmaals gemeentes*. NG Kerkboekhandel: Pretoria, 1977.
- Van Jaarsveld, F.A.: *Van Van Riebeeck tot Vorster 1652-1974: 'n Inleiding tot die geskiedenis van die Republiek van Suid-Afrika*. Perskor-uitgewery: Johannesburg, 1976.

Van Rensburg, C.: *So kry ons Afrikaans*. Lapa-uitgewers: Pretoria, 2012.

Van Schalkwyk, W.: *Aberdeen of the Cape: A Retreat of the Future*. Westby-Nunn Publishers cc: Kaapstad, 2007.

Westby-Nunn, T.: *Graaff-Reinet: An Illustrated Historical Guide to the Town Including Aberdeen and Nieu-Bethesda*. Elephant Head Publications: Aberdeen, 2004.

Plaaslik- en selfgepubliseerde literatuur:

Du Toit, S.: *Die Ontstaan van die Gemeente Nuwe Kerk op Graaff-Reinet*. Selfgepubliseer: Murraysburg, 1993.

Minaar, A. de V.: *Graaff-Reinet 1786-1986*. Human Sciences Research Council: Pretoria, 1987.

Smith, K.W.: *From Frontier to Midlands: A History of the Graaff-Reinet District, 1786-1910*. Institute of Social and Economic Research: Grahamstown, 1976.

Van Schoor, M.C.E.: *John Daniël Kestell*. Oorlogsmuseum van die Boererepublieke: Bloemfontein, 1992.

Ongepubliseerde manuskripte en referate:

Botha, T.A.: *Graaff-Reinet tydens die Anglo Boere-Oorlog, 1899-1902*. Ongepubliseerde M.A.-verhandeling: Universiteit van Port Elizabeth, 1991.

Botha, T.A.: *Graaff-Reinet tydens die Eerste Wêreldoorlog, 1914-1919; 'n Sosio-historiese ondersoek*. Ongepubliseerde D.Phil.-verhandeling: Universiteit van Port Elizabeth, 1994.

- Brink, M.R.: *Ds. Andrew Murray (1794-1866) Predikant en Sendeling: 'n Kerkhistoriese ondersoek na die ampsbediening van ds. Andrew Murray Sr., met besondere verwysing na sy betrokkenheid by sendingwerk tydens sy bediening in die Nederduitse Gereformeerde Gemeente, Graaff-Reinet.* Ongepubliseerde skripsie vir die Lisensiaat in die Teologie: Universiteit van Stellenbosch, 1991.
- Du Plessis, L.C.: *Die Geskiedenis van die Nederduitse Gereformeerde Gemeente (Groot Kerk) Graaff-Reinet, 'n Verkenning.* Ongepubliseerde skripsie vir die Lisensiaat in die Teologie: Universiteit van Stellenbosch, 1989.
- Ferreira, I.L.: *Die Teologiese Seminarium van Stellenbosch, 1858-1963.* Ongepubliseerde D.Th.-verhandeling: Universiteit van Stellenbosch, 1972.
- Kriek, D.J.: *Genl. J.B.M. Hertzog se opvattinge oor die verhouding tussen die Afrikaans- en Engelssprekende na Uniewording.* Ongepubliseerde D.Phil.-verhandeling: Universiteit van Pretoria, 1971.
- Le Roux, J.H.: *Die Engelssprekende as faktor in die Suid-Afrikaanse politiek, 1925-1932.* Ongepubliseerde D.Phil.-verhandeling: Universiteit van die Oranje-Vrystaat, 1977.
- Malherbe, J.F.: *'n Kultuurhistoriese ontleding van gebou en bewoner: gevallestudies van Residensie en Avondrust, Graaff-Reinet.* Ongepubliseerde M.A.-verhandeling: Universiteit van Stellenbosch, 1998.

- Marais, A.H.: *Die politieke uitwerking van die verhouding tussen die Afrikaanssprekende tot die Engelssprekende, 1910-1915.* Ongepubliseerde D.Phil.-verhandeling: Universiteit van die Oranje-Vrystaat, 1972.
- Minaar, A. de V.: *Graaff-Reinet and the Great Depression (1929-1933).* Ongepubliseerde M.A.-verhandeling: Rhodes Universiteit, 1978.
- Nel, P.G.: *Kultuurfilosofie, Kultuurbeskouings en Kultuurgeskiedenis.* Referaat gelewer vir die Departement Afrikaanse en Nederlandse Kultuurgeskiedenis: Universiteit van Pretoria, 1983.
- Schutte, E.G.J. de Graaf: *Die Geskiedenis van die Ned. Geref. Kerk Nieu Bethesda: 1878-1978; 'n Eeu van Genade.* Ongepubliseerde M.Th.-verhandeling: Universiteit van Stellenbosch, 1978.
- Stodart, C.F. Le Roux: *Die Nederduitse Gereformeerde Ring van Graaff-Reinet: 'n Tipering en beskrywing van sy werksaamhede, 1824-1928.* Ongepubliseerde D.Th.-verhandeling: Universiteit van Stellenbosch, 1983.
- Van der Merwe, W.J.: *Die Kerklike Moeilikhede op Graaff-Reinet en die Stigting van die Gemeente Nuwe Kerk, 1918-1930.* Ongepubliseerde skripsie vir die Lisensiaat in die Teologie: Universiteit van Stellenbosch, 1973.
- Vorster, I.D.: *Die Ontwikkeling van die Afrikaanse Hoërskool in Natal met spesiale verwysing na Hoërskool Port Natal.* Ongepubliseerde M.Ed.-verhandeling: Universiteit van Natal, 1989.

Joernalartikels en 'n internetbron:

- g.s.: "Graaff-Reinet as educational centre," *Education Newsletter*, Mei 1980.
- Alberts, M.: "'n Woord van AFRILEX," *Lexikos*, African Association for Lexicography, Vol. 14, 2004.
- Dei, F.: "Language, Culture, Identity," *Language and identities in historical perspective*, 2005.
- Caswell, T.: "Imperialism: Introduction." Beskikbaar aanlyn by: <http://regentsprep.org/regents/global/themes/imperialism/index.cfm> (afgetap op 1 Oktober 2013).
- Giliomee, H.: "Die Waagstuk van Afrikaans," *Historia*, Vol. 46, No. 2, November 2001.
- Giliomee, H.: "The Rise and Possible Demise of Afrikaans as a Public Language," *PRAESA Occasional Papers*, No. 14, 2003.
- Henning, C.G.: "Die Kultuurontwikkeling van Graaff-Reinet, 1786-1986," *Lantern*, Vol. 35, No. 2, Julie 1986.
- Kapp, P.: "Afrikaanse kultuurverenigings as kultuurverskynsel," *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*, Vol. 6, No. 2, April 1992.
- Minaar, A. de V.: "The Collapse of the Graaff-Reinet Board of Executors during the Great Depression (1929-1934)," *Contree*, Vol. 19, Januarie 1986.

- Shenton, S.: "Sense of place, social dynamics and development: A case study of Nieu Bethesda, Eastern Cape, South Africa," *Uppsala*, Junie 2012.
- Strauss, S.A.: "B.B. Keet (1885-1974) se Teologiese Bydrae: 'n Eerste Verkenning," *Nederduits Gereformeerde Teologiese Tydskrif*, Vol. XXXIII, No. 2, Junie 1992.
- Trapido, S.: "From Paternalism to Liberalism: The Cape Colony, 1800-1834," *The International History Review*, Vol. 12, No. 1, Februarie 1990.